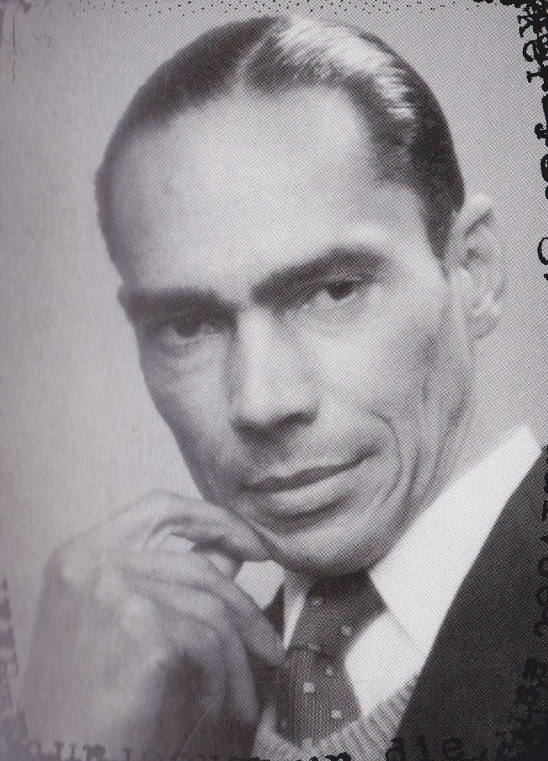

T.N.&A

Redaksioneel Steward van Wyk en Wium van Zyl	1
S.V. Petersen se poësie van verwantskap Hein Willemse	3
Op die taalspore van S.V. Petersen: 'n blik op sy verrekening van taaldiversiteit Frank Hendricks	21
S.V. Petersen, 'n pure impure digter of "siende blinde enkeling" Wium van Zyl	38
Erkenning-Herkenning-Ontkenning: <i>Titus</i> van Karin Amatmoekrim M.Hum. Mursidah	52
Van bloemenfeetjies en schraapzuchtige heksen, Chinese vrouwen in Indisch-Nederlands proza 1880-1950 Widjajanti Dharmowijono	64
"Die labirint van my geskiedenis": J.M. Coetzee se voorgeslagte, wortels en die herkoms van sy skryftalent J.C. Kannemeyer	73

Sidney Vernon (S.V.) Petersen (1914 – 1987), seun van 'n
Riversdalse tuinmaker, het in 1944 gedebuteer met die digbundel
Die enkeling. Hierdie foto dateer uit die jare van sy debuut.

T.N.&A

TYDSKRIF VIR NEDERLANDS EN AFRIKAANS
17DE JAARGANG NR. 2 2010

T.N&A

TYDSKRIF VIR NEDERLANDS EN AFRIKAANS

T.N&A is 'n geakkrediteerde tydskrif en word uitgegee deur die Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek, met finansiële steun van die Nederlandse Taalunie. T.N&A wil die studie van die Nederlandse taal-, letterkunde en kultuur bevorder, ook in sy verhouding tot die Afrikaanse taal- en letterkunde. Daarbenewens wil die tydskrif die Afrikaanse taal- en letterkunde in Nederlandstalige gebiede bevorder. Die tydskrif verskyn twee keer per jaar.

Redaksie: Prof. Steward van Wyk, Prof. Wium van Zyl

Uitleg: Christa van Zyl

Redaksie-sekretariaat: Departement Afrikaans en Nederlands, Universiteit van Wes-Kaapland, Privaatsak X17, Bellville 7535, Suid-Afrika

Tel.: +27 21 959-2112; e-pos: svanwyk@uwc.ac.za ; wvanzyl@uwc.ac.za

Inskrywings en betalings:

Vir intekenaars in Suid-Afrika

Stuur 'n tjek van R100 uitgemaak aan die SAVN na Me. Renée Marais, E A G, Universiteit van Pretoria, 0002 Pretoria, Suid-Afrika.

Tel.: +27 12 420-4592

Faks: +27 12 420-3682

E-pos: renee.marais@up.ac.za

Vir intekenaars buite Suid-Afrika

Plaas R175 oor na rekeningnommer 1190154676, ABSA, Kode: 630125, Pietermaritzburg, Suid-Afrika.

Redaksieraad:

H. Ester (Katholieke Universiteit Nijmegen)

C.R. Groeneboer (Universitas Indonesia)

M. Janssens (Katholieke Universiteit Leuven)

R.S. Kirsner (University of California)

G. Olivier (Universiteit van die Witwatersrand)

A.N. Paasman (Universiteit van Amsterdam)

M.A. Schenkeveld-van der Dussen (Universiteit Utrecht)

H.P. van Coller (Universiteit van die Oranje-Vrystaat)

F.P. van Oostrom (Rijksuniversiteit Leiden)

J. van der Elst (Potchefstroomse Universiteit vir C.H.O.)

A.T. Zuiderent (Vrije Universiteit Amsterdam)

ISSN 1022-6966

Hierdie nommer van T.N.& A. bevat 'n drietal artikels wat voortgekom het uit 'n simposium oor die lewe en werk van die skrywer S. P. Petersen wat deur die Departement Afrikaans en Nederlands van die Universiteit van Wes-Kaapland gehou is. Dit sluit ook twee artikels in deur Indonesiese neerlandici, 'n stap in die rigting van 'n nuwe noord-suid-uitwisseling. Hierdie twee artikels is gegrond op referate wat gelewer is op die *Congres Veertig Jaar Studie Nederlands in Indonesië* wat in April 2010 in Jakarta gehou is. Die nommer sluit af met 'n artikel wat deel uitmaak van 'n uitgebreide studie as aanloop tot 'n J.M. Coetzee-biografie

Hein Willemse ondersoek in sy "S.V. Petersen se poësie van verwantskap" 'n volgehoue spanning in hierdie digter se oeuvre, naamlik dié met sy blanke land- en taalgenote. Aspekte van taalverwantskap asook vormlike aspekte van sy poësie word in die verband nagegaan. Ten slotte word 'n oorsig gegee van die verwantskapstema "wat beweeg vanaf vervreemding, gebrokenheid en verwyd tot ontnugtering en later digterlike optimisme".

Frank Hendricks gebruik 'n taalkundige invalshoek, die Variasietaalkunde, in sy "Op die taalspore van S.V. Petersen: 'n blik op sy verrekening van taaldiversiteit". Hy rig hom op die skrywer se prosawerk met die vraag "hoé hy in Afrikaans geskryf het". Dit vorm vir hom 'n poort tot die taalsituasie van die jare veertig as sodanig en Petersen se belewenis in interpretasie van die diversiteit van Afrikaans. Sy gevolgtrekking is dat die skrywer in die opsig 'n plek verdien langs onder andere Adam Small en Peter Snyders en volle krediet moet kry vir sy pionierswerk met die ontginning van Kaaps as literêre medium.

Wium van Zyl gaan in sy "S.V. Petersen, 'n pure impure digter of 'siende blinde enkeling'" die immanente poëtikale aspekte van Petersen se digwerk na. Hy plaas dit in verband met die dominante poëtika in Afrikaans ten tyde van sy debuut, maar wys die kontak aan met sy tydgenoot D.J. Opperman en 'n rigtingverlegging wat daarmee saamgaan. Vervolgens situeer hy die digter se werk binne die omvattende poëtikale model van A.L. Sötemann.

In Mursidah se "Erkenning-Herkenning-Ontkenning: *Titus* van Karin Amatmoekrim" kom die identiteitsproblematiek en etnisteit naas kwessies soos mag teenoor magteloosheid en orde teenoor chaos aan bod. Amatmoekrim is 'n Surinaamse skrywer met 'n Javaanse moeder en 'n Chinees-Kreoolse vader. Haar hoofkarakter, Titus, is half-Surinamer, half-Nederlander.

In die Indonesies-Nederlandse literatuur staan die presentasie van Chinese vroue agter by dié van mans volgens Widjajanti Dharmowijono. Haar artikel "Van bloemenfeetjes en schraapzuchtige heksen" definieer egter reeds in die titel die breë

verskeidenheid in die uitbeelding wat wel voorkom. Hierdie vroulike karakters is daarom ook nie minder interessant as die manlike verteenwoordigers nie. Sy sluit hierby ook van geboorte nie-Chinese vroue in met Chinese mans. Sy fokus in die verband ook spesifiek op die “nga” of “njai” (inheemse vroue of houvroue van Chinese sowel as Chinese vroue van Europese mans). Een van die bevindings is dat die vroulike figure in ’n groot mate ontkom het aan die stereotipe negatiewe literêre beeldvorming waaraan Chinese mans onderhewig was.

Die Suid-Afrikaanse Nobelpryswenner J.M. Coetzee het saam met sy internasionale roem ook slagoffer geword van biografiese foute wat wyd via die internet na kritici versprei is. J.C. Kannemeyer wys in “‘Die labarint van my geskiedenis’: J.M. Coetzee se voorgeslagte, wortels en die herkoms van sy skryftalent” van die hardnekkigste gevalle aan. Hierdie artikel bied ’n regstelling en is gegrond op ondersoek van oorspronklike dokumente en die genealogie van die Suid-Afrikaanse Coetzee-familie. Dit bied ook die agtergrond van die historiese figuur wat as die karakter Jacobus Coetzee (nie ’n direkte voorsaat van die skrywer nie) voorkom in *Dusklands* (1974). Onder die voorsate aan moederskant, die Du Biels, blyk moontlike draers van ’n skrywersgene te wees.

Die termyn vir die huidige redaksie kom met hierdie nommer tot ’n einde. Ons bedank graag ons keurders, Christa van Zyl wat die uitleg en grafiese ontwerp gedoen het asook die skrywers wat dit die afgelope jare moontlik gemaak het om die tydskrif ’n sukses te maak. Vir Phil van Schalkwyk, die nuwe redakteur, wens ons graag alles ten beste toe.

Universiteit van Wes-Kaapland

S.V. Petersen se poësie van verwantskap

Hein Willemse

The article explores an enduring tension in the poetry of S.V. Petersen, namely his relationship with his “countrymen with the fairer skin, the source of much of [his] torment”. Initially, the paper deals with aspects of linguistic affiliation, followed by a discussion of formal poetic features and an exploration of the theme of kinship in Petersen’s poetry, augmented with reconstructive commentary on the social environment from which his poetry arose. The paper interrogates the apparent self-evidence of Petersen’s decision to write in Afrikaans, since the prevailing social and political circumstances in the 1940s did not favour such a choice; this is followed by a discussion of the poet’s linguistic register as a symbolic act and the development of the theme of kinship in his work over a period of forty years. The encouragement of his lecturers and fellow Afrikaans writers, a sympathetic publisher, Petersen’s Afrikaans youth and, quite possibly, his conservative political views prompted his choice of language, whereas his poetic view of kinship developed from alienation, reproach and disillusionment to optimism in his mature years.

1. Inleiding

Die vierde gedig in S.V. Petersen (1914–87) se debuutbundel *Die enkeling* (1944) heet “Verwantskap”.¹ Dit is ’n minder-bekende gedig omdat dit anders as “Bede”, “Die veles”, “By Kafferskuilrivier”, of “Aand op Riversdal” nie in skool- of algemene bloemlesings opgeneem is nie en omdat die meeste Afrikaanse lesers selde gedigte in bundelverband ervaar. Die gedig suggereer ’n kort tweespraak tussen ’n kolonis-afstammeling en ’n slaaf-afstammeling, met eersgenoemde wat aandui dat die gespreksgenote op grond van hul afsonderlike geskiedenis vreemdelinge is en dus niks met mekaar te doen het nie. Volgens die wederwoord van die slaaf-afstammeling mag daar inderdaad vervreemding wees, maar die “broederband” kan nie ontken word nie.

Verwantskap

“Weet dit:

vir my bly jy ’n vreemdeling,

niks meer:

Jou vader was ’n slaaf,

en myne was ’n heer!”

“As dit,

as dit by vaders kom, is ons

verwant!

En vreemde broer, durf jy

ontken, die broederband?!”

Die gedig omvat 'n spanning wat as die kernverhouding in Petersen se klein poësie-oeuvre gelees kan word naamlik, soos hy dit in 'n vroeë tydskrifartikel stel: sy verhouding met sy “landgenoot met die ligte vel (...) oor wie (hy) wroeg” (Petersen, 1956?: 85; eie vertaling). Selfs in “Portret ‘60”, 'n gedig uit sy voorlaaste bundel *Nag is verby* (1980), byna veertig jaar na sy debuut, “bly [dit] die donker groot probleem / waarop hy moeisam konsentreer”. Dwarsdeur die Petersen-oeuvre kom aspekte van die verhouding, hierdie verwantskap, na vore – 'n tematiese aspek wat hier in verwysing na 'n aantal van sy protesgedigte ondersoek sal word. Die verwantskapsgedagte kan uitgebrei word om taalverwantskap en selfs poësie as vormlike gegewe onder die loop te neem.

Hier sal agtereenvolgens twee aspekte ondersoek word: ten eerste, aspekte van taalverwantskap, waarom het Petersen in Afrikaans geskryf?; daarna 'n kort bespreking van vormlike aspekte van sy poësie, gevolg deur 'n vlugtige oorsig van die verwantskapstema in sy oeuvre wat beweeg vanaf vervreemding, gebrokenheid en verwyrt tot ontnugtering en later digterlike optimisme.

2. Afrikaanse poësie as kode van verwantskap

Ten eerste dan die kwessie van taalverwantskap. Petersen se debuutbundel *Die enkeling* verskyn in 'n tydvak toe Afrikaanse literêre publikasies as uitdrukkings van die hernude opbloei van Afrikanernasionalisme van groter belang geword het. Veral die opkoms van die Dertigers en meer bepaald die poësie van Van Wyk Louw het aan Afrikaans intellektuele respekabelheid gegee en jonger digters soos Petersen ten opsigte van kunsingesteldheid beïnvloed. Ouer Afrikaanse literatuurhistorici wat dikwels hulself as streng teksimmanente literatore beskou het, klassifiseer dikwels die digterskap van Petersen en dié van sy tydgenoot Olga Kirsch, 'n digter van Joodse afkoms, om buiteliterêre redes as uitsonderlik (vgl. Dekker, s.j.: 179, 262, 292). In die geval van Petersen is dit sy herkoms wat as die merk van uitsonderlikheid beskou word. Vir die meeste literêre kritici is die Afrikaanse digterskap van Petersen vanselfsprekend, maar ons sou teen die grein kon lees: waarom het hy hoegenaamd in Afrikaans gepubliseer?

Alhoewel Afrikaans Petersen se moedertaal was, was skryf en publikasie daarin nie vanselfsprekend nie, nog minder was dit in sy omstandighede sosiaal of polities gunstig. Dit was maar in 1925 dat die taal amptelike status gekry het of in 1933, kwalik elf jaar voor die publikasie van sy debuut, dat die Bybel ten volle vertaal is. In vergelyking met Engels en die Engelse letterkunde het Afrikaans of die opkomende Afrikaanse letterkunde geen prestige gehad nie sodat selfs gesiene, professionele Afrikanerfamilies na Engels gemigreer het (kyk Steyn, 1980: 180–81). Petersen het sy matriek met Engels op hoërgraad en Afrikaans op laergraad voltooi (Petersen, 2010) en trouens sowel sy sekondêre onderrig aan Trafalgar Hoërskool as sy tersiêre opleiding aan Battswood Opleidingskollege en die Universiteit van Kaapstad hoofsaaklik deur medium Engels ontvang. Hy was ten volle tweetalig en op ouderdom dertig reeds 'n ingesetelde stadsmens. Hy was ook “'n

vooraanstaande lid van die Kleurlingbevolkingsgroep”, ’n erkenning wat per geleentheid as skeldwoord teen hom gebruik is (kyk Jonker aangehaal in Van Wyk, 1997). Petersen se werksomgewing was Engels, die taal van die Kaapse gekleurde elite, ’n elitegroepering wat hy as ’n onderwyser, en dan boonop as een van die min gegradueerdes, toe redelik onlangs betree het.² Van die korrespondente van *The Sun* en *Cape Standard* het ’n onderskeibare Kleurlingliteratuur voorgestaan (kyk Raman, 1940: 3; vgl ook Field, 2010: 38, 48). Alhoewel Petersen hom nie hieroor uitgespreek het nie, het hy met sommige van hierdie voorstanders sosiale kontak gehad. Op ’n persoonlike vlak sou hy in sy latere gesins- en familielewe toenemend Engels as huistaal gebruik (*Rapport*, 01.04.1984; 01.11.1987; Petersen, 2010). Later, in 1962, sou hy selfs ’n bundel van sy Engelse gedigte onder die titel *Meditations on the Brink* uitgegee. Uit die beskikbare getuienis sou ’n mens soos Petersen as ’n lid van ’n opkomende middelklas groter sosiale prestige verwerf het, indien hy Engels as ’n literêre medium sou kies, vergelyk byvoorbeeld die profile van Peter Abrahams of Richard Rive wat beide in Afrikaanse huise grootgeword het of Alex la Guma wat Afrikaans ten volle beheers het.

Die standpunte jeens Afrikaans in die elitekringe van Kaapstad was welbekend. Alhoewel iemand soos dr. Abdullah Abdurahman se politieke invloed teen die einde van die 1930’s getaan het, het sy negatiewe menings oor ‘the Taal’ omstreeks die publikasie van *Die enkeling* nog nawerking in belangrike onderwysliggame gehad. Afrikaans se negatiewe politieke assosiasies is versterk omdat dit naas sy dekades lange assosiasie met Afrikanernasionalisme toenemend verbind is met die Nasionale Party en sy komende apartheidsbeleid. In dié opsig het *Die Burger* en sy uitgewer, die Nasionale Pers, die party mildelik ondersteun. (kyk Muller, 1990: 663). In die koerant is aanvanklik die beeld van ’n eng, etniese oriëntasie geskep wat min sosiale ruimte en assosiatiewe moontlikhede vir ’n ontwikkelde Afrikaanssprekende mens soos Petersen gebied het (kyk Petersen, 1952: 2).

In die georganiseerde politiek was dit die konserwatiefste bruin politieke partye wat sedert die begin van die 20ste eeu assosiasie met wit Afrikaanssprekendes of Afrikaans voorgestaan het – verhoudings wat elite en linkse partye en individue in die gekleurde gemeenskap dikwels negatief beoordeel het (vgl. Lewis, 1987: 124 e.v., 130 e.v.). Daar was egter nie ’n grootskaalse afwysing van Afrikaans onder bruin gelede nie, omdat dit in die Skiereiland en die omringende platteland die taal van algemene sosiale verkeer was: “the Coloured community[’s] ... home language is overwhelmingly Afrikaans” (*The Sun*, 30.08.1940).

Ten spyte van sterk negatiewe gevoelens en die indruk dat die taal in die eerste helfte van die 20ste eeu geassosieer is met kulturele onderontwikkeling, algemene agtergesteldheid en politieke konserwatisme, het anti-regeringstydskrifte en -koerante soos *APO*, die gematigde *Cape Standard* asook die meer linkse *The Torch* Afrikaanse rubrieke of berigte gepubliseer. Daarnaas het Engelse koerante soos die *Cape Standard* wat op die gekleurde elite gemik was, sonder ophef of nasionalistiese omarming van die taal Afrikaanse kortverhale en gedigte gepubliseer, hoofsaaklik as toegif aan hul

jonger lesers (kyk *Cape Standard*, 28.6.37, 25.10.1937, 24.1.1938, 11.12.1940). Die gematigde *The Sun* wat op dieselfde gemeenskapsegment gerig was, het selfs in van sy hoofartikels 'n Afrikaanse eisteddfod vir gekleurde leerlinge ondersteun "to register the progress made by our people in the command of the language" (*The Sun*, 27.09.1940; kyk ook 30.08.1940).

Die naaste wat ons aan 'n direkte antwoord kom op die vraag na waarom Petersen in Afrikaans geskryf het, blyk uit artikels wat hy in die vyftigerjare geskryf het. In 'n ongepubliseerde artikelmanuskrip verwys hy na homself as "n Afrikaner", "n rasgenoot" en "n taalgenuot" (Petersen, 1952).³ In 'n Engelstalige artikel beskryf hy Afrikaans as "n hartstaal", "n eerste liefde" "n geheime hunkering na 'n sorgvrye jeug" of as "die eerste instrument wat ter hand geneem word" terwyl sy werkersklasomgewing "sal verseg om in enige ander taal as Afrikaans vasgevat te word" (vgl. Petersen, 1956?; eie vertaling). Dus: 'n tipiese skrywersantwoord waarin sy plattelandse afkoms en sy intuïtiewe sosiale ingesteldheid vooropstaan. Petersen se taalkeuse kan dus as 'n sosiale merker bestempel te word.

Gegee die konteksstelling hierbo was sy keuse oorwoë eerder as vanselfsprekend en verskeie faktore kon tot sy besluit bygedra het. Hy het as 'n deelydse student en aspirant-skrywer erkenning en aanmoediging van verskeie Afrikaanse skrywers ontvang; van sy ondersteuners was sy dosent, die digter I.D. du Plessis, en die literator Fransie Malherbe asook E.B. Grosskopf, die redakteur van *Die Naweek* waarin Petersen se tydskrifverhale verskyn het. Dié skrywers het van hul werk by die Unie-Volkspers uitgegee en Petersen waarskynlik aan die uitgewery bekendgestel. Die uitgewery het naas *Die Naweek* ook die koerant, *Die Suiderstem*, gepubliseer wat die Verenigde Party se beleid van groter toenadering tussen bruin en wit mense ondersteun het, 'n standpunt waarmee Petersen meer gemaklik was (kyk Muller, 1990: 448 e.v.; Petersen, 1952). Naas hierdie faktore moes sy Afrikaanse jeug en bes moontlik 'n behoudende politieke ingesteldheid beslag aan sy keuse gegee het, terwyl hy nie kon ontkom aan die opswelling van die plaaslike Afrikaanse letterkundige publikasiedrif nie.

Tweedens sou beweer kon word dat naas taalkeuse veral taalregister 'n bewuste sosiale visie by Petersen verteenwoordig. Om die punt te illustreer, vergelyk hierdie snitte uit twee drinkliedere (die eerste uit sy debuutbundel, en die tweede uit sy laaste bundel):

Troos in die wynglas kry ons hier:

Onrus en sorg verdwyn.

Laat vaar dan jou nugter gedagte;

Vergeet al jou slaaplose nagte:

Proe net die lieue wyn!

(uit: "Drinklied", *Die enkeling*, 43),

en daarteenoor 'n gedig wat handel oor die vernietiging van Distrik Ses:

Double-storey boarding house
Plat omgeduiwel!

Gee hom
die borrel
en
gee hom
die dop
wat skop!

(uit: “Gee hom die borrel”, *Laat kom dan die wind*, 32).

Beide snitte het dieselfde strekking – sterk drank en sy gawes – maar die styl in die tweede aanhaling is kompakter, kriptieser, selfs epigrammatis, soos trouens talle van Petersen se latere gedigte, maar belangriker: hier val die gebruik van die losser vernakulêre spraak op. In die eerste aanhaling, soos in al die gedigte in sy debuutbundel, kom Afrikaans in sy formele gestandaardiseerde vorm voor, selfs waar dit oor werkersklasomstandighede handel (en by talle skrywers – ook by Petersen in sy prosa – dikwels die aanwending van spraakvariasie aanmoedig). Met agternavisie sou ’n mens die taal van sy poësie as ’n kode kon beskou, veral in sy eerste twee bundels: *Die enkeling* en *Die stil kind* (1948). Sy taalregister sou as ’n reeks simboliese handeling beskou kon word soos vervolgens aangetoon sal word.

Die aanwending van taal in die Afrikaanse poësie, veral dié van sommige Dertigers en Veertigers, verteenwoordig die selfbewustheid van ’n opkomende sosiale orde. Petersen skep aanvanklik in, wat na aanleiding van Mikhail Bakhtin, die monologiese tradisie van die Afrikaanse Letterkunde, genoem kan word. Sy latere poësie sou meer dikwels die veelstemmigheid van verskeie sosiale posisies verteenwoordig. Hy skryf in sy eerste bundels met ’n intuïtiewe begrip dat gekleurde mense dikwels sosiaal en intellektueel minder geag is. “[D]it word mos nou beweer dat ek *anders* is. ’n Blote verbloeming van die woord *minder-menslik*”, skryf hy in sy ongepubliseerde artikel (Petersen, 1952: 1; oorspronklike beklemtoning).⁴ Die afwesigheid van die Kaapse werkersklasvernakulêr in die eerste twee bundels is opvallend omdat sedert C.E. Boniface en later in die werk van Melt Brink, G.R. von Wielligh, verskeie vroeg-Afrikaanse digters, ook Petersen se mentor I.D. du Plessis en die “Straatpraatjes”-rubriek in die *APO* tydskrif, ’n tradisie van “gamattaal” of Griekwa-patois in skrif tot stand gekom het. In geskrewe Afrikaans was die nie-wit spreker in afwyking, in “nie-burgerlike” Afrikaans, in die “brabbeltaal” van die gekleurde “skepsels” gevestig.

Petersen se eerste poësiebundels, anders as sy tydskrifverhale of roman, spreek juis direk teen hierdie lang tradisie van *black speech*. Dit is eers in latere bundels soos *Die kinders van Kain* (1960) en *Suiderkruis* (1965), nadat hy as digter gevestig geraak het, dat hy hom in sy poësie ’n groter mate van linguistiese variasie – *heteroglossia* – toelaat. Sy eerste verse getuig van ’n selfbewuste vormlike keuse – die formele register van die

Afrikaanse poësie – waarin ’n universiteitsopgeleide digter hom aan sy leserspubliek voorstel. Die ervarende mymerende enkeling dra duidelik sorg dat sy lesers weet dat hy, die apartgestelde “hotnot”, komplekse gevoelens soos drome en ’n verbeelding het en lugkastele kan bou en dit, by wyse van uitbreiding, in die formele “burgerlike” register van die “sublieme ambag” kan verwoord (kyk “In mymering” en “Die dromer” uit *Die enkeling*, 28, 32).

Elders word beweer dat Petersen sy verhouding met Afrikaans vestig op die poëtika van pastorale liriek, negentiende-eeuse konsepsies van die kunstenaar se wesenlike individualisme en die Europese Romantici (kyk Willemse, 1984: 10; Willemse, 2010: 39). Onderliggend aan hierdie opvatting is in *Die enkeling* die poëtiese aanwesigheid van ’n sensitiewe, geïndividualiseerde gees. Dit is die teenwoordigheid van ’n gesofistikeerde individu teenoor die belaglikheid, die onnoselheid en die gebrekkige artikulasie van die gestereotipeerde gekleurde subjek waarmee hy as student van die vroeë Afrikaanse letterkunde bekend moes wees. Tematies, maar ook talig is Petersen se formele taalkeuse – as simboliese handeling – in sy gedigte dié kode van die Afrikaanse Letterkunde met poësie as sy wesenlike genre. Verwantskap verwys hiervolgens nie net na bloedverwantskap nie, maar ook na die bewuste talige keuses wat Petersen maak.

3. Petersen se protespoësie van verwantskap en ontugtering

Naas verstegniese middele soos die metaforiek, die ritme of die digsoort van ’n afsonderlike gedig, is die plek daarvan in bundelverband betekenisvol, net soos die terugkeer van motiewe of die herhaling van bepaalde poëtiese vorme. In hierdie opsig is dit opvallend dat verskeie gedigte met ’n soortgelyke strekking in die eerste afdeling van Petersen se debuutbundel (en sy latere bundels) saamgegroep word. So sluit byvoorbeeld agtereenvolgens “Die vreemde”, “Verwantskap”, een van sy bekendste gedigte, “Bede”, en “Opstand” direk bymekaar aan. Vervreemding, ’n kernbegrip in die gedig “Verwantskap”, kom by herhaling in Petersen se eerste, asook sy daaropvolgende bundels voor. In die voorafgaande gedig verskyn die begrip as ’n selfstandige naamwoord slegs in die titel “Die vreemde” in verwysing na “hom” wat “beny” word:

Die vreemde

Vertroue was trots en sterk op sy gelaat,

Sy treë, gespierd en vry:

En toe hy nader kom, toe wou ek praat,

want honger het ek hom beny!

Maar toe sy oë op my klere val,

die flenters en die vuil

aanskou, -- toe weet ek: dit is helgroen gal

wat in sy oë skuil.

Opeens was ek nie honger meer, en weg
 die branding van my dors; --
 Ek vloek hom, -- hy met sy geboortereg:
 Sy blonde haar; sy breë bors!

En toe die aandwind opstaan, gloei die as
 van bitter opstand weer;
 Maar in die leegte, waar my honger was, --
 daar voel dit rou en seer...

Die assosiasies met hierdie “hom” is “vertroue”, “trots”, “sterk” “gespied”, “vry”; “sy geboortereg / Sy blonde haar; sy breë bors”; daarteenoor is die assosiasies wat die ek-spreker aan homself toeken: “honger”, “flenters” en “vuil”. Die ek-spreker omskryf die blik van die onbenoemde “hom” met die geboorteregtelike “blonde haar” in hierdie afstandelike verhouding as “helgroen gal / wat in sy oë skuil” en sy eie optrede as ’n ongespesifiseerde verwoording van opstand, “ek vloek hom” wat uitloop op ’n gevoel van “rou en seer”. Ten gronde van die skramse verwysing na “honger” en “geboortereg” is waarskynlik die Bybelse verwysing na Jakob se verraad wat aan hom toekomstige heerskappy, rykdom en vaderlike seëninge besorg het, terwyl sy broer Esau tot toekomstige onderdanigheid en armoede verdoem is (Gen. 25: 23–34).

Waar “Verwantskap” en “Die vreemde” op die verhouding tussen bruin en wit mense gemik is, rig “Bede” hom oënskynlik op die ervaring van uitsluiting van diegene met ’n “donker huid”. In sy frase “die vloekstraf van ’n donker huid” word die Abrahamitiese verhaaltradisie opgeroep waar Gam die naaktheid van sy dronk vader, Noag, sien en vervloek word tot “’n kneg van die knegte (...) vir sy broers” (Gen. 9: 20–25 in die 1933-vertaling). Hier is klaarblyklik ’n oproep tot berusting en aanvaarding vir ’n historiese vergryp:

As dit U straf is, dat ek so
 Moet ly, dan wil ek swyg, o Heer;
 Leer my berusting dan;
 Laat my dan maar my kruisweg gaan,
 Tot waar ek voor die donker staan...

Maar die oproep is wrang en hoewel die ek-spreker op sy lyding fokus, is die verwantskap met diegene wat hom in hierdie posisie geplaas het, by implikasie aanwesig, daarop dui die voorwaardelike konstruksies (“Laat dit dan wees” en “As dit U straf is”). Dit is dus nie God nie, maar diegene wat God bely, wat vir die “dieptes, standbesmet / en met verrotte slym besmeer” verantwoordelik is. Lees ’n mens “Bede” in bundelverband is dit opvallend dat die ironiese oproep tot berusting aangevul (en gekontrasteer) word in die daaropvolgende gedig “Opstand” waarin die ek-spreker bid vir “’n wilde mag; / Net

vir 'n uur, 'n hand gestrek / in Simsonkrag". Alhoewel hierdie oproep tot goddelike ingryping nie as daadwerklike verset vertolk kan word nie, omdat persoonlike aktiewe deelname aan die opheffing van verdrukking wat in Engels "agency" genoem word, ontbreek, word tog die bewusmakende woord – die begin van aktiewe opstand – gespreek. Die Bybelse verwysings in hierdie vier gedigte sou ook as omvattender sosiale kodes gelees kon word.

Die eerste twee gedigte roep die deurlopende spanning van Petersen se digterskap op, naamlik sy stryd met sy "landgenoot met die ligte vel". In hierdie opsig is dit sinvol om Bakhtin se beskouing van poëtiese taalgebruik op te roep, naamlik dat 'n gedig na sigself, na die talige objek verwys, in sigself afgeslote is. In die geval van die eerste Petersen protesgedigte word hierdie verwagting egter oorskry, omdat die gedig so opvallend na buite uitreik en die adressant so regstreeks die geadresseerde en hul verwantskap betrek. "Die vreemde" en 'Verwantskap' verwoord kernaspekte van vroeë konsepsies van 'kleurlingskap' naamlik bloedverwantskap en die sogenaamde "sondes van die vaders" waaroor Gerrit Dekker (s.j.: 292) dit in sy *Afrikaanse literatuurgeskiedenis* het.

Op 'n persoonlike vlak is dit duidelik dat Petersen 'n veel nadere verhouding "as rasgenoot" met wit Afrikaanssprekendes aangevoel het, as wat hy om politieke redes toegelaat is om uit te leef. In 'n ongepubliseerde artikel "Agter die grenslyn" verwys hy na homself as "'n twee-talige Afrikaner, of beter, 'n Suid-Afrikaner" en alhoewel die "lot (...) dit nou wel so beskik (het) dat ek terdeë bruin van gelaat moes wees, maar om aan oorsprong te dink, was dit ook maar so hittete of ek kon wel blank van gelaat gewees het" (Petersen, 1952: 1).⁵ Sy taal- en kultuurverwantskap beskou hy as ten nouste Westers met homself as 'n "taalgenoot" met die durende las om sy "andersheid" te omskryf:

Ek praat Afrikaans, ek praat Engels net so goed of net so sleg; ek lees en verstaan wat ek lees in Nederlands en in Duits. Net Kaffertaal ken ek nie, Boesmantaal ook nie, en Hotnotstaal is bo my vuurmaakplek.

Kortom, my beskawing is Westers. My land is Suid-Afrika. Begryp u, ek soek nog altyd na andersheid van my Blanke broer.

Hy wil my mos nou ten ene maal om die dood nie erken as sy rasgenoot nie, nie as sy landgenoot nie, as sy taalgenoot nie, as sy eie vlees en bloed nie (Petersen, 1952: 2).

In sy verhouding met die wit Afrikaanssprekende "bly (ek) hom soos 'n skadu by", maar ervaar hy telkens verwerping, 'n verwyte wat hy met dieselfde begrippe as in sy gedigte vasvang. Petersen verwoord sy gewaarwording nie afstandelik of analities nie, maar intens persoonlik: "Ek mag nie dit nie, ek mag nie dat nie. Dis Europeans Only hier, dis Europeans Only daar. Ek is mos nie melaats, of aaklig nie? Ek is nie vuil, of afstootlik nie?" (Petersen, 1952: 2). Dit is opvallend dat dié verwantskap in sowel die genoemde gedigte as in "Agter die grenslyn" nie net na biologiese bande verwys nie.

Hier is dit nuttig om kontekstueel te lees, te herkonstrueer en so die omgewing te probeer peil waarin Petersen se poëtiese dialoog aanvanklik gelewer is. Sommige politieke partye in die eerste paar dekades van die vorige eeu het die gedagte van Kaapse liberalisme verbind met gelyke beregtiging vir “alle beskaafde mense”. In hierdie opsig het ’n bewys van Westerse kulturele assosiasies en lewenswaardes soos die Christelike godsdiens as ’n kragtige inherente aanspraak op gelyke politieke regte gedien. Trouens, sommige bruin politieke partye aan die begin van die 20ste eeu het daarop aangedring dat “beskawing” in die bloed is, dat dit oorerflik is (Lewis, 1987: 129). Die Petersen-gedigte in toonaard, indien nie in wese nie, verwoord fasette van die sosiale debatte van daardie tydperk. Dit was ’n tyd toe gematigde leiers hul ondergeskikte sosiale posisie as bruin mense in die openbaar betreur het, maar nie noodwendig aktivistiese verzet of optrede voorgestaan het nie. Sommige was oortuig dat die teleurstellende nagevolge van Unievorming tydelik was en dat hulle, op grond van hulle herkoms, verwantskap, Westerse lewenswaardes en persoonlike meriete in die (wit-gedomineerde) hoofstroom van die Suid-Afrikaanse politiek opgeneem kon word (kyk Adhikari, 2005: 8; Lewis, 1987: 237 e.v.).

Die terugkerende verwysings, frases en beelde; die herhaalde verwysings na vervreemding, bespottig en “wit gelag” in Petersen se bundels dui op ’n sensitiewe gefolterde individu in ’n verdrukkende omgewing, maar veral ’n gebroke verhouding tussen wit en gekleurde. In hierdie opsig het op die oog af min in Petersen se derde bundel, *Die kinders van Kain* (1960), verander. Daar is weer sprake van bloedverwantskap, hierdie keer in die blote opnoem van Kain, sy broedermoord en die mitologiese vloek wat op sy nageslag sou rus (Gen. 4: 1–15). Tog word die sosiaalgerigte gedigte in hierdie bundel kragtiger verwoord as voorheen. Die ervaring van sosiale verwerping word tydelik nie net meer individualisties beleef nie, maar selfs kollektief (kyk die aanwending van “ons”). In die slotstrofes van die titelgedig in *Die kinders van Kain* (1, toegevoegde kursief) lui dit:

Die son kom op
die drumpeltop
ons gadeslaan:

Net optelgoed
wat voor die voet
te lore gaan.

In “Mulat” verwoord die ek-verteller die verwerping deur sy wit genote in byna patologiese terme. Hierdie keer is daar nie noodwendig sprake van vervreemding nie, maar van ontkenning, van doelbewuste sosiale verraad. Die metaforiese verwysing na melaatsheid is meer intens as in enige van Petersen se vorige gedigte met ’n soortgelyke strekking.

Mulat

Hulle ken hom nie,
 die man met wie
 hulle in die donker maats is;

Toe die daglig kom
 spreek hulle van hom
 asof hy melaats is.

... asof hy melaats is.
 (*Die kinders van Kain*, 4)

Die doelbewuste intensiteit wat in hierdie gedig vasgevang word, kan duidelik gesien word wanneer dit met 'n gepubliseerde voorstudie daarvan vergelyk word. In die gedig “Nocturne” gepubliseer in die tydskrif van die Teachers’ Educational and Professional Association, *TEPA Educational News*, (November-Desember, 1957) tref sowel die mindere gedrongenheid van die gedig as die verandering ten opsigte van die ironiserende titel en die byvoeglike naamwoord “halfmelaats”:

Nocturne

Hulle ken hom nie;
 die man met wie
 hulle in die donker maats is
 – as die daglig kom
 sê hulle van hom
 dat hy halfmelaats is...

Saam sal hulle boer
 om die donker draaie
 by die eerste hoer
 wat met blink oë loer
 by die wandelpaaië
 – hulle wat in die donker maats is
 ... as die daglig kom
 sê hulle van hom
 dat hy half melaats is!

... dat hy half melaats is!

Die veranderings wat Petersen in “Mulat” aangebring het, werk mee tot 'n verskerpte fokus en skerper aanslag waarin die identiteitskwessie en sosiale verwerping vooropstaan. Hierdie intensiteit is soortgelyk aan dié van “Die drumpel” in *Die*

kinders van Kain. Let op die skeldwoorde “voertsek”, “my goed vat, trek” en die skreien slotreël: “Jou vaders hoerkind, ek!” Om die intensiteit in hierdie gedigte peil, kan die indirekte segging van dieselfde sentiment in “Verwantskap” vergelyk word waar dit minder kras, self ietwat hekelend voorkom: “as dit by vaders kom, is ons / verwant!”; in “Die drumpel” kan die bewuste weerbarstigheid van die slotreël nie ontken word nie:

Die drumpel
Weer oor jou drumpel dop
My skaduwee –
Wil jy my weg voertsek?

Jy hoor hoe skugter klop
Ek nog verleë –
Ek moet my goed vat, trek?

Maar buite torring en terg
dit, almelee:
moet dit jou laglus wek?

Ek sal van Tafelberg
dit luid wil skree:
Jou vaders hoerkind, ek!

(*Die kinders van Kain*, 3).

Alhoewel Petersen hom meesal oor die sosiale uitsluiting van gekleurde mense, en by geleentheid ook dié van swart mense (bv. “Naturel” uit *Die kinders van Kain*, 23; “Vrou van Nyanga” uit *Laat kom dan die wind*, 36), uitgespreek het, het hy hom selde regstreeks oor aktuele politieke prosesse uitgelaat. Dwarsdeur sy lewe het hy vir hom as ’n gesiene skoolhoof in die Departement Kleurlingsake en politiek-behoudende mens ’n gematigde posisie uitgekerf en hom nooit op kollektiewe aksie verlaat nie, of dit nou ’n onderwysliggaam of ’n politieke party was. “Ek is nie ’n massamens nie”, het hy gereeld in verskeie onderhoude verklaar (Petersen in Durrant, 1985; kyk ook Jongbloed, 1987; Van der Ross in Swanepoel, 1989). Tog, in ’n seldsame aanduiding van politieke aktivisme skryf hy per geleentheid ’n gedig, al is dit ambivalent, wat gemene saak maak met die sentimente en aktivisme van linkse organisasies:

Advice

Don’t give it!
like a Cain-child,

it is unwanted.

Take it,
but only with hesitation.
Advisory Councils,
non-Coloured, and also
Coloured
need it, but
don't take it
withhold it,
it is your only
true possession!

Hy skryf “Advice” (gepubliseer in sy selfgepubliseerde bundel, *Meditations on the Brink*, 1962) in reaksie op die adviesrade wat in die loop van die veertiger- en vyftigerjare tot stand gekom het. Hierdie genomineerde politieke liggame was dikwels om verskeie redes gediskrediteer, hoofsaaklik omdat dit ver te kort geskiet het ten opsigte van die eis van versetsorganisasies om direkte parlementêre verteenwoordiging. Soos “Mulat” en “Die drumpel” is “Advice” tekenend van die verandering in intensiteit van Petersen se poëtiese dialoog in die era na die Nasionale Party-bewindsoorname van 1948. Vir gekleurde Afrikaanssprekendes kenmerk politieke ontnugtering hierdie tydvak. In die jare vyftig het gekleurde kiesers hul stemreg verloor en is ’n gerf diskriminerende wette ingestel wat aparte geriewe, leefruimtes, staatsdienste en onderwys afgedwing het (kyk ook Petersen, 1952). In die Kaapprovinsie sou iemand met Petersen se onderwyskwalifikasies, inkomste en eiendomsbelange tot 1956 in nasionale en provinsiale verkiesings kon stem. In die loop van die eerste veertig jaar van sy lewe is die burgerregte van gekleurde mense egter stelselmatig weggekalwe. Die digter se sosiale wêreld het enger geword, sy persoonlike ervaring as uitgeworpene bitterder en sy digterlike protes priemender. Die opheffing van die skeiding tussen gekleurd en wit wat hy in sy lewensloop voorsien het, was nie meer moontlik nie en sosiale assosiasie soos dit uit “Mulat” blyk, het die merk van misdadigheid, oorskryding en verraad gedra. Gesien teen Petersen se gematigde lewensbenadering is “Advice” ’n afwyking, ’n flirtasie wat op persoonlike ontnugtering eerder as oortuigde aktivisme dui.

Een van die terugkerende motiewe in die Petersen-oeuvre is die kontrasstelling tussen nag en dag, waar “nag” of die ondergaande son dikwels (kyk “Die gehelnde ... en, ek” in *Die stil kind*, 12) die skemerwêreld van uitsluiting, vrees, minagting en marginalisering verteenwoordig. “[D]agbreek”, “daeraad”, “daglig” of “dag” suggereer die teenoorgestelde gewaarwording van blootlegging, die sluiting van alle “mooglikheid”, die daeraad as “demon” (kyk “Uitingsdrang”, “Ballade van die Nag” in *Die enkeling*, 11, 16) of ontmaning (kyk “Pad” in *Suiderkruis*, 33; “Voortaan” in *Nag is verby*, 11). Teen die agtergrond van die verhullingsmotief wat “nag” verteenwoordig, is

die titel van *Nag is verby* aanduidend van 'n begrip van positiewe eiewaarde. Voorheen in “Ecce Homo” (*Die enkeling*, 29) het kinderlike strompeling 'n soortgelyke gevoel van selfvoldaanheid gerelativeer (“met lompe treë voel-voel sukkel soos 'n kind”), maar in dié vyfde Afrikaanse bundel is daar selfs sprake van aktiewe optrede. Spreekende strofes uit “Voortaan” lui:

Maar die nag is verby –
voortaan vir hom
die orentstaan,
die woord, die durf, die daad.

Nag is verby – laat kom
Dan die daeraad!

of in die titelgedig (*Nag is verby*, 20, oorspronklike kursief):

Die lekkerte
van die oomblik,
die *nou*

die *hier* bedwelm hom
so byna! Hy weet

dat hy dié oomblik
trots voel en gereed

Die nag is verby
Dank Heiland verby!

Waar afskeiding en vervreemding die verwantskapstema in die werk van die jonger Petersen kenmerk, spreek die ouerwordende digter in *Nag is verby* meesal van positiewe innerlike oortuiging, selfs al bly die “groot probleem” soos hy dit in “Portret ‘60” (*Nag is verby*, 47) minder fel as voorheen stel:

Nog bly die donker groot probleem
waarop hy moeisam konsentreer
terwyl die nag se ure hom
beleef tot by die voordag neem.

Die groter daadkragtigheid van *Nag is verby* word byvoorbeeld verwoord in “Wekroep” (31) met die oproep om “saam [te] stry”: “Dis jy wat geroep word, dis jy”. In “Nagwind” word hierdie daadkragtigheid omskryf in terme van waagmoed (oorspronklike kursief):

*Wie waag soos jy
durf waag
moet óf verloor*

*óf tot die laaste
nederlaag
oorwin!*

Wat het verander? Die sosiale stramien van vroeër is steeds in sommige gedigte aanwesig, maar die gevoelsintensiteit van die jare vyftig het afgeneem; daar is selfs die gevoel van positiewe vooruitsigte. Is dit bloot die gevoel van 'n ryper, ouerwordende digter? Is dit in reaksie op sy herstel na 'n ernstige siektetoestand wat gevolg het op sy aftrede op ouderdom sestig? (Petersen, 2010). In die geval van afgeslote lees is moontlike verduidelikings ter verklaring van die digterlike optimisme waarskynlik nie eens ter sake nie, maar aan die ander kant is die opvallende verandering in geestes ingesteldheid tog ook 'n sinjaal van positiewe sosiale of persoonlike veranderings.

Dit is betekenisvol dat die verwantskap – die omringende omgewing – tussen adressant en geadresseerde, om Bakhtin weer op te roep, verander het. Petersen het hom teen die einde van die 1970's en die middel-1980's toenemend begeef op 'n terrein waar hy, in teenstelling met sy vroeë nie-samewerkingsgedig, nader aan die Nasionale Party-regering en sy semi-staatsinstellings staan, as wat in die breër swart gemeenskap en in besonder die gekleurde gemeenskap waardeur is. Die Nasionale Party-regering het sedert die einde van die 1970's meer bepaald uitgereik na geskikte “bruin leiers” om by allerlei lokale kultuur- en sosiale projekte te betrek en later betrokke te raak by prosesse om politieke hervorming van stapel te stuur. Dit was 'n tydperk waar sulke leiersfigure se openbare deelname tot aparte etniese instellings beperk was. Petersen het om pragmatiese redes verskeie geleenthede aanvaar om op nasionale liggamme te dien wat oor afsonderlike etniese grense gestrek het. Daarmee is waarskynlik sy kundigheid erken, maar dit was meesal tekenend van sy welwillendheid teenoor die regering. Hy het byvoorbeeld deelgeneem aan die werksaamhede van die Publikasieraad en in 1982, agt jaar na sy aftrede as skoolhoof, 'n aanstelling as die eerste nie-wit SAUK-raadslid aanvaar (P. McDonald; *Beeld*, 22.07.1982; *The Argus*, 26.07.1982; *Die Transvaler*, 30.07.1982). Beide aanstellings is destyds as omstrede beskou.

In 1982 ontvang hy die Dekorasie vir Voortreflike Diens van die Staatspresident (Vermaak, 1987: 4). Met hierdie daad word die vervreemding en die gebroke verhouding waarvoor Petersen in sy vroeë protesgedigte of die “Agter die grenslyn”-essay skryf, asook die patologie van “Mulat” op 'n persoonlike vlak opgehef. Trouens, in Augustus 1982 beweer Eerste Minister P.W. Botha selfs dat die digter nader aan hom staan as die wit Afrikaanse opposisiepolitikus Van Zyl Slabbert (*Oggendblad*, 02.08.1982). Petersen se verwantskap met die Afrikanerestablishment was toe knusser as wat ooit voorheen

moontlik was. Na 'n lewe van uitgeslotenheid en ontkenning sou dit die naaste wees wat 'n lid van die Afrikanerestablishment sou kom aan die erkenning van Petersen se “rasgenootlikheid”.

4. Slotbeskouing

Dwarsdeur sy lewe was Petersen 'n uitgesproke individualis wat vanweë sy persoonlike en sosiale agtergrond, gevorderde opleiding en politieke oriëntasie 'n besondere band met wit Afrikaanssprekendes aangevoel het (Petersen, 1952; Jongbloed, 1987), 'n aanvoeling wat vir die grootste deel van sy lewe nie beantwoord is nie. Van sy persoonlike uitings en sy protesverse sou selfs as verteenwoordigend van sy tyd geles kon word, maar dit is te betwyfel of sy keuses in die tagtigerjare, tydens 'n periode van ongekende politieke spanning, as sodanig bestempel kan word. “Petersen het te sterk (tot die establishment) gekonformeer”, het die taalkundige Tony Links (in Swanepoel, 1989) gesê, 'n siening wat die onderwys- en gemeenskapsleier Franklin Sonn (1987: 6) deel, maar in 'n huldeblyk versigtiger gestel het:

Ons, wat plek-plek nog die gal in ons monde voel brand, wil soms wonder of SV hom nie te geredelik teruggehou het nie – in 'n sin miskien té vergewensgesind, té welgeskape voorgedoen het (...) Die gedagte terg ons of hy nie meermale opsy moes gestaan het en sy emosies laat vloei het nie. Moes hy nie sy vlymskerp seggenskrag laat botvier het teen die onreg wat sy geslag aangedoen is nie?

Te oordeel aan hierdie uitsprake mag dit wees dat die Afrikanerestablishment Petersen aanvaar (en miskien self opgeneem) het, maar dat sy pragmatiese standpunt-inname negatief beoordeel is en dat hy hom daardeur waarskynlik van die aspirasies van 'n aansienlike deel van die gekleurde gemeenskap vervreem het.

Universiteit van Pretoria

Bronnelys

(Anoniem). 1982a. Eerste bruine word lid van SAUK-raad. *Beeld*, 22.07.1982.

(Anoniem). 1982b. Petersen see SABC appointment as responsibility. *The Argus*, 26.07.1982.

(Anoniem). 1982c. Riglyne kan wyd aanvaar word. *Oggendblad*, 02.08.1982.

Adhikari, Mohamed. 1996. *Straatpraatjies: language, politics and popular culture in Cape Town, 1909-1922*. Pretoria: Van Schaik.

Adhikari, Mohamed. 2005. *Not white enough, not black enough. Racial identity in the South African Coloured community*. Athens: Ohio University Press.

- Bakhtin, M. M.** 1981. *The dialogic imagination: four essays*. Michael Holquist (red.); Caryl Emerson & Michael Holquist (Vert.). Austin: University of Texas.
- Botha, Amanda.** 1982. SAUK se Petersen altyd “net mens”. *Die Transvaler*, 30.07.1982: 3.
- Davids, Achmat.** 2011. *The Afrikaans of the Cape Muslims*. Hein Willemse en Suleman E. Dangor (eds.). Pretoria: Protea Boekhuis.
- Dekker, G. s.j.** *Afrikaanse Literatuurgeskiedenis*. Kaapstad: Nasou.
- Durrant, Roberta.** 1985. *S.V. Petersen*. Johannesburg: Penguin-films (SAUK video-opname).
- Field, Roger.** 2010. *Alex la Guma. A Literary & Political Biography*. Auckland Park (Johannesburg): Jacana Media (Pty) Ltd.
- Gerwel, G.J.** 1982. *Literatuur en apartheid*. Bellville: Kampen.
- Jongbloed, Zelda.** 1984. Die lewe en wêreld van SV Petersen. *Rapport*, 01.04.1984: 3.
- Jongbloed, Zelda.** 1987. S V Petersen, vaar jou wel. *Rapport*, 01.11.1987: 6.
- Lake, A.S.** 1962. Bekende Kleurling-digter se vader sê: “Ek is blank – my pa was ’n Sweed”. *Die Landstem*, 8.09.1962.
- Lewis, Gavin.** 1987. *Between the wire and the wall. A history of “Coloured” politics*. Cape Town: David Philip.
- Luthuli, Albert.** 2006 [1962]. *Let my People go*. Cape Town: Tafelberg; Houghton (Johannesburg): Macufe.
- McDonald, D.J.** 1933. *Die Familie-lewe van die Kleurling: met ’n noukeurige ondersoek van die Stellenbosche Kleurling familie*. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling. Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.
- McDonald, Peter.** [A]. “The literature police: apartheid censorship and its cultural aftermath”. www.theliteraturepolice.com/biographies/ Besoek: 12.08.2009.
- Millin, S.G.** 1986 [1924]. *God’s Stepchildren*. Johannesburg, Ad Donker.
- Millin, S.G.** 1926. *The South Africans*. London, Constable & Co.
- Muller, C.F.J.** 1990. *Sonop in die Suide. Geboorte en groei van die Nasionale Pers 1915–1948*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Petersen, S.V.** 1944. *Die enkeling*. Port Elizabeth, Kaapstad: Unie-Volkspers Bpk.
- Petersen, S.V.** 1946. *As die son ondergaan*. Port Elizabeth, Kaapstad: Unie-Volkspers Bpk.
- Petersen, S.V.** [1946?]. “Lewensbesonderhede” (manuskrip). Bloemfontein: NALN.
- Petersen, S.V.** 1948. *Die stil kind (en ander verse)*. Kaapstad: Maskew Miller.
- Petersen, S.V.** 1952. “Agter die grenslyn”. Dok 118. Z. Pr. P. (Ongepubliseerd). D. J. Opperman-argief, J.S. Gericke biblioteek, Universiteit van Stellenbosch.
- Petersen, S.V.** [1956?]. “Afrikaans – Language of my emotions”. *S.A. Panorama*, 85–86.
- Petersen, S.V.** 1957. “Nocturne”. *TEPA Educational News*. November-Desember, 58.

- Petersen, S.V.** 1960. *Die kinders van Kain*. Kaapstad, Bloemfontein, Johannesburg: Nasionale Boekhandel, Bpk.
- Petersen, S.V.** 1965. *Suiderkruis*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel, Bpk.
- Petersen, S.V.** 1979. *Alleenstryd. 'n Keur uit sy verse*. Kaapstad: Tafelberg.
- Petersen, S.V.** 1980 [1962]. *Meditations on the Brink*. Rondebosch: [Eie publikasie].
- Petersen, S.V.** 1980. *Nag is verby*. Kaapstad: Tafelberg.
- Petersen, S.V.** 1985. *Laat kom dan die wind*. Kaapstad, Johannesburg: Perskor.
- Petersen, S.T.** 2010. My father, the headmaster, S.V. Petersen. (Ongepubliseerd) S.V. Petersen-simposium, Universiteit van Wes-Kaapland, 5 November 2010.
- Rademeyer, J. H.** 1938. *Kleurling-Afrikaans. Die taal van die Griekwas en die Rehoboth-Basters*, Swets & Zeitlinger: Amsterdam.
- Raman, F.** 1940. Die Kleurling en Afrikaans. *The Sun*, 20 September: 3.
- Sonn, Franklin.** 1987. *Rapport*, 17(45): 6; 08 November, 6.
- Steyn, J.C.** 1980. *Tuiste in eie taal; Die behoud en bestaan van Afrikaans*. Kaapstad: Tafelberg.
- Steyn, J.C.** 1998. *Van Wýk Louw. 'n Lewensverhaal* (2 dele). Kaapstad: Tafelberg.
- Swanepoel, Chris.** 1989. *Kind van die Dal*. Johannesburg: SAUK. (NALN 3017/95/28).
- Van der Ross, Dick (R.E.).** 1987. Ons groet 'n vrind. Hy het Enkeling gebly. *Rapport*, 01.11.1987: 1.
- Van Wyk, Steward.** 1997. “ons is nie halfnaaitjies nie / ons is Kaaps”. Die wroeging met identiteit by enkele swart Afrikaanse skrywers. *Literator*, 18(2): 85–94.
- Van Wyk, Steward.** 2008 [A]. S.V. Petersen se tydskrifverhale. *Litnet-Akademies* 5(1): 43–57. www.oulitnet.co.za/newlitnet/pdf/la/LA_5_1_vanwyk.pdf Besoek: 12.08.2009.
- Vermaak, J.B.** 1987. Dit is soos 'n halssnoer wat jy inryg. *Prisma*, 2(8): 4–7.
- Willemse, Hein.** 1984. “Die wrange klag, die satire en opstandigheid van die Kleurling”: Towards a critical reconstruction of the intellectual history of Black Afrikaans poets. Ongepubliseerde voordrag gelewer tydens die *Economic and development and racial domination-konferensie*, Universiteit van Wes-Kaapland (Bellville), 8–10 Oktober 1984.
- Willemse, Hein.** 2007. *Aan die ander kant. Swart Afrikaanse skrywers in die Afrikaanse letterkunde*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Willemse, Hein.** 2008. Insularity and ambivalence: The case of the South African poet P. J. Philander's epic poem, *Zimbabwe*. *Research in African Literatures*, 39(1): 125–48.
- Willemse, Hein.** 2010. S.V. Petersen in dialoog met sy intellektuele en sosiale omgewing”. *Tydskrif vir Letterkunde*, 47(2): 31–47.

Note

1. Hierdie artikel is 'n hersiene weergawe van 'n voordrag gelewer op uitnodiging tydens die S.V. Petersen-simposium aangebied deur die Departement Afrikaans en Nederlands. Universiteit van Wes-Kaapland, Bellville op 5 November 2010. My dank aan die organiseerders vir hul gul ontvangs en puik reëlins,

en die anonieme keurders vir hul kritiese insigte.

2. Ten opsigte van sosiale verhoudings in Suid-Afrika is etniese terminologie ingebed sodat besprekings daarsonder moeilik is, daarom word hier, waar ter sake, begrippe soos “Afrikaner”, “bruin”, “gekleurd”, “Kleurling”, “nie-wit”, “swart” en “wit” sonder bevooroordeelende intensie gebruik. Voorts is van die terminologie wat ter illustrasie aangehaal word vandag kwetsend.
3. Petersen se gebruik van naamwoord “Afrikaner” behoort toegelig te word. Hierdie naamwoord was naas sy aanvanklike betekenis van “’n persoon gebore in Afrika” ook vir ’n groot deel van die 19de en 20ste eeu beskrywend van *alle* Afrikaanssprekendes. Afrikaanssprekendes van Suidoos-Asiatiese afkoms is byvoorbeeld as “Afferkaners” benoem (kyk Davids, 2011: 139), terwyl uit persoonlike ondervinding “Afrikaner” in verskillende dele van Suid-Afrika in verwysing na swart Afrikaanssprekendes nie onbekend is nie. In Namibië kom die benaming “Afrikaner” met verwysing na die |Hóa-|aran, dit is die nasate van Jonker en Jager Afrikaner, voor. Die begripsverenging van “Afrikaner” in Suid-Afrika in verwysing na uitsluitlik wit Afrikaanssprekendes is ’n redelik onlangse ontwikkeling. Petersen se aanwending van die woord blyk iets van die oorkoepelende taalkulturele betekenis van die konsep – Afrikaanssprekendheid as sodanig – te omvat, alhoewel die enger etniese betekenis veral met sy verdere kwalifisering, “rasgenoot”, duidelik vooropstaan.
4. In die Afrikaanse literatuur, die media en algemene sosiale opvattinge is gekleurde mense op grond van 18de en 19de-eeuse raswetenskap dikwels as moreel en sosiaal verdag voorgestel en sou hulle in destydse stereotipe fisologies, linguisties of intellektueel te kort skiet (kyk Gerwel, 1983; McDonald, 1933; Millin, 1924, 1926; Rademeyer, 1938).
5. J.C. Steyn (1998: 523) verwys in alle waarskynlikheid na hierdie artikel wat op versoek van die *Standpunte*-redaksie geskryf is oor die houding van die “kleurlingdigter” tot sy eie en die wit gemeenskap. Dit is egter nie geplaas nie. My dank aan Wium van Zyl en Steward van Wyk vir die beskikbaarstelling van die dokument.

Op die taalspore van S.V. Petersen: 'n blik op sy verrekening van taaldiversiteit¹

Frank Hendricks

This contribution focuses on the literary reflection of the varietal diversity of Afrikaans in the prose of the Afrikaans author, Sydney Vernon Petersen. Petersen's prosaic texts, published in the early 1940's, serves as data basis. His utilization of varieties, especially of Kaaps, is evaluated against the background of particular guidelines for the literary integration of language variation. It is argued that, alongside authors such as Adam Small and Peter Snyders, Petersen should be credited for his pioneering work regarding the usage of Kaaps as literary medium.

1. Inleiding

Sydney Vernon Petersen (1914 – 1987) verskyn op die Suid-Afrikaanse letterkundige toneel in die vroeë 1940's, en wel as Afrikaanse digter, maar ook as Afrikaanse prosaïst. In hierdie periode bevind hy hom in Kaapstad waar hy volgens aanduidings as bruin intellektueel en as lid van die bruin elite onder druk was om Engels as skryfmedium te gebruik (Willemse, 2010: 40-41). Tog het sy keuse op Afrikaans geval in weerwil daarvan dat 'n meningsvormer soos dr. Abdullah Abdurahman van die destydse African People's Organisation (APO) Engels bo Afrikaans as skryftaal gepropageer het. Abdurahman het geargumenteer dat Engels die voertuig vir progressiewe denke en Afrikaans (oftewel "Cape Dutch", soos hy dit genoem het) die beliggaming van ou-wêreldse stagnasie sou wees (Van der Ross 1990: 40-41; Willemse, 2010: 40).

Petersen se toentertydse keuse vir Afrikaans as skryfmedium was myns insiens geen verrassing nie. Die vroeë veertigerjare moes immers die belofte ingehou het vir 'n suksesvolle skryfloopbaan in Afrikaans, want Afrikaans sou met die aan-bewind-kom van die Nasionale Party in 1948 een van die pilare word waarop die nuwe sosiale orde gestut sou word. In sodanige sosio-politieke klimaat sou die keuse vir Afrikaans as skryfmedium 'n logiese gegewe wees vir die talentvolle Petersen wie se agtergrond Afrikaans was en wie se laerskoolonderrig op die platteland deur die medium van sy moedertaal geskied het.

Hierdie bydrae vind aansluiting by Petersen se besluit om in Afrikaans te skryf. Ek besin oor *hoë* hy in Afrikaans geskryf het – met spesifieke fokus op sy prósatexte wat in die vroeë 1940's gepubliseer is. Ek ag hierdie prosatexte ondersoekwaardig, al het Petersen self later in sy lewe nie 'n hoë premie op die skep van prosa geplaas nie.²

Die prosakorpus wat ter besinning aangesny word, omsluit Petersen se bekroonde roman van 1945 *As die son ondergaan* en sy kortkunsatexte³ wat in die tydskrif *Naweek* verskyn het (kyk Bibliografie, Primêre bronne: tekste van S.V. Petersen). Hierdie tydskriftekste wat deur Hans Ester (2000:104) getipeer word as "korte verhalende en verhalende sketse" en deur Steward van Wyk (2008:47) as "kortverhale en sketse", is vir my ten opsigte van funksionele toonaard in essensie narratief-fiktiewe weergawes

van selfbeleeftde ervaringe, en wel op grond van die outobiografiese besonderhede van Petersen wat daarin vervat is. As sodanig is die tekste 'n sleutel, 'n poort tot die taalsituasie van die veertigerjare en spesifiek ook tot Petersen se toentertydse belewenis en interpretasie van die diversiteit van Afrikaans.

Ek sluit aan by die hedendaagse letterkundige gebruik om Petersen as Swart Afrikaanse Skrywer te tipeer⁴ – 'n toegedigte status wat hy deel met vroeëre eksponente soos P.J. Philander, Adam Small en Peter Snyders en lateres soos Melvin Whitebooi, Patrick Petersen, Hein Willemsse, Lindsay King, Heindrich Wyngaard, Elias P. Nel, Willem Fransman (junior), Leonard Koza, Karel Willemsse, Kirby van der Merwe, S.P. Benjamin, Karel Benjamin, Patrick W. Davids, EKM Dido, Diana Ferrus, Zulfah Otto Sallies en Florence Ann Filton.

My aanpak is taalkundig, en wel vanuit die perspektief van die Variasietaalkunde – 'n dissipline wat fokus op taalvariëteite en -variante as merkers van taalheterogeniteit (Du Plessis, 1987:1-33). Vanuit hierdie perspektief benader ek die letterkundeteks as taaltekst, as konglomeraat van verwerklikte taalgebruiksopsies én werp ek lig op Petersen se verrekening van die diversiteit van Afrikaans in sy prosatekste met besondere fokus op sy integrasie van Kaaps, daardie Kaapstad-gebonde kernvariëteit van Suidwestelike Afrikaans⁵ wat histories te herlei is tot die 17de-eeuse verafrikaansing van Nederlands onder Oosterse invloed en wat – tesame met bepaalde subvariëteite van Oranjerivierafrikaans Swart Afrikaans en Flaaitaal⁶, – tradisioneel met mense van kleur geassosieer word.

Ek beoordeel Petersen se verrekening van taalvariasie in sy prosatekste aan die hand bepaalde riglyne wat ek ontwikkel het as antwoord op my soeke na 'n verstaansgrond en/of beoordelingsraamwerk vir die beduidende aantal letterkundige publikasies van die afgelope tyd waarin die niestandaardvariëteite van Afrikaans in die brandpunt staan.⁷

2. Riglyne vir die verrekening van taaldiversiteit in letterkundige tekste

2.1 *Riglyn insake die seleksie van variëteite vir teksintegrasie*

Afrikaanse skrywers het tot taak om hulle naas die ontginning van tematiese aspekte ook te verantwoord t.o.v. 'n funksionele aanwending van Afrikaanse variëteite. Mens sou in hierdie verband soos volg wil redeneer: as slegs die tematiese vir die Afrikaanse skrywer 'n saak van prioriteit sou wees – en nie ook die gebruik van Afrikaans as literêre medium nie –, dan sou hy/sy net sowel in Engels of in 'n ander taal kon skryf.

Die volle spektrum van Afrikaanse variëteite is tot beskikking van Afrikaanse skrywers vir gebruik as literêre medium – van die Standaardvariëteit⁸ tot omgangsvariëteite⁹ en registervariëteite¹⁰. Vanuit die perspektief van die Variasietaalkunde is al hierdie variëteite geldige kommunikasiekodes en prinsipieel gelykwaardig.¹¹ 'n Verantwoording ten opsigte van variëteite soos Kaaps¹², die subvariëteite van Oranjerivierafrikaans¹³, Swart Afrikaans¹⁴ en Flaaitaal¹⁵ sou uitgewys kon word as die besondere verantwoordelikheid

van Swart Afrikaanse Skrywers, maar ook van wit skrywers wat beskik oor 'n ervaringskennis van hierdie variëteite.

2.2 Riglyn insake die verskillende wyses van variëteitsintegrasië

Variëteite kan in verhale/stories geïntegreer word onder meer as vertelkode (d.i. die kode waarin die verteller die storie vertel) of as sitaatkode (d.i. die kode(s) waarin tekspersonasies deur die verteller aan die woord gestel word). Die vertelkode is uit 'n kommunikatiewe oogpunt essensieel hiërargies hoër as die sitaatkode; derhalwe kan die fiksionele gebruik van niestandaardvariëteite soos Kaaps en Oranjerivierafrikaans as vertelkodes die status van hierdie variëteite as volwaardige kommunikasiekodes implisiet bevestig. Voorts: die aanwending in prosatekste van niestandaardvariëteite as vertelkodes en die veelvuldige gebruik daarvan as sitaatkodes sou gesien kon word as meganismes om aan gemarginaliseerdes stem te gee.

2.3 Riglyn insake die integrasië van taalgebruiksaspekte kenmerkend van niestandaardvariëteite wat as vertel- en sitaatkodes ingespan word

Vanuit die hoek van die Variasietaalkunde behoort die geïntegreerde taalitems outentiek, werklikheidsgetrou te wees, en wel in so 'n mate dat dit onder meer deur linguïste en leksikograwe as illustrasiemateriaal benut kan word.¹⁶ Vir letterkundige beoordeling sou die skep van 'n illusie van linguïstiese outentisiteit dalk genoeg wees. Variasietaalkundig is linguïstiese presisie egter 'n grondvereiste. So gesien, vervul die skrywer implisiet die rol van betroubare dokumenteerder van taaldata en word die prosateks 'n opvangnet vir reële taalgebruik.

2.4 Riglyn insake die appèl tot die handhawing van sosiolinguïstiese beginsels

Die invleg van taalverskeidenheid in prosatekste behoort te geskied ooreenkomstig sosiolinguïstiese beginsels soos idiolektiese konsekwentheid en idiolektiese ooreenstemming. Eersgenoemde beginsel hou in dat 'n bepaalde persoonlikheid elke keer op 'n kenmerkende manier aan die woord gestel word, terwyl laasgenoemde beginsel vereis dat die idiolekte van personasies wat as sprekers van dieselfde dialek/variëteit voorgehou word, fonologies, leksikaal en grammaties sterk ooreenkomste behoort te vertoon. Ander algemeen-empiriese sosiolinguïstiese beginsels waarmee rekening gehou behoort te word, is die volgende:

- Persone uit die hoë en middelklas beheers die standaardvariëteit beter as mense uit die werkersklas.
- Hooggeskoolde persone beheers die standaardvariëteit beter as laaggeskooldes en ongeletterdes.

- Formele situasies kondisioneer formele styl; informele situasies kondisioneer informele styl.

Vervolgens word daar teen die agtergrond van hierdie riglyne eers ingegaan op die aard en wyse van variëteitsintegrasie in Petersen se prosakorpus en daarna op die potensiele belang van Petersen se manier van doen.

3. Die aard en wyse van variëteitsintegrasie in die prosa van S.V. Petersen

Die variëteite wat in die prosakorpus van S.V. Petersen prominensie geniet as deel van die epiëse aanbod, is Standaardafrikaans en Kaaps.

3.1 Die benutting van Standaardafrikaans

Standaardafrikaans, meer bepaald informele Standaardafrikaans¹⁷, word aangewend as vertélkode in sowel *As die son ondergaan* as die tydskrifkorpus. Hiermee het Petersen ingeval by 'n Afrikaanseskrywerskonvensie wat tot vandag toe van krag is.

Die verteller in die gekose korpus tydskriftekste blyk dieselfde persoonasie te wees. In samehang met die outobiografiese gegewens wat in die tekste vervat is, blyk hierdie verteller 'n projeksie of fiksiekorrelaat van Petersen self te wees. In “Klaas Danster”, byvoorbeeld, verplaas die verteller hom terug in sy kinderjare op 'n plattelandse dorp waar sy vader 'n tuimaker was, terwyl die verteller in “Rotjies” as 'n Kaapstadse onderwyser terugkyk op “die tydperk van (sy) verblyf in Ladismith as jeugdige onderwyser”. Hierdie tekstuele gegewens rym met die outobiografiese feitlikhede dat Petersen se vader Sydney 'n tuimaker oftewel saalmaker op Riversdal was (Ester, 2000: 103; Lake, 1962; Willemse, 2010: 31) en dat hy sy onderwysloopbaan in 1934 op Ladysmith in die Klein-Karoo afgeskop het (Van Wyk, 2008: 43; Willemse, 2010: 31).

Hierdie verteller gebruik Standaardafrikaans, behalwe in gevalle waar hy niestandaardsprekers se taalgebruik bewustelik namaak. “In die hart van die stad”, byvoorbeeld, gebruik hy teenoor die Kaapssprekende karakter Israel die uitinge “*Hau mats?*” en “*Ounlie ghot toe-en-sieks*”. Die verteller openbaar 'n pro-Afrikaansgesindheid, soos onder meer blyk uit die feit dat hy in die vertelling “In die hart van die stad” twee verbygangers se Engelse vraagguitings (“*Where you off to?*” en “*Hallo! (...) how's it?*”) op Afrikaans antwoord (“*Nee, ek loop sommer*” en “*Nee, dit gaan goed!*”) én die gebruik van Engels, as sodanig, afkraak as “*Engelspraterij (...) op 'n mens se nugter maag*”. Ook openbaar die verteller 'n skerp taalbewussyn deurdat hy die taalgebruik van sommige karakters tipeer. In die skets “Rotjies” tipeer hy die idiolek van die karakter Rotjies ('n boorling van Ladismith wat tweedehandse motors op die Kaapse Parade verkoop en so graag “Kaapse Taal” wou praat) as “'n soort mengsel van Engels en verdraaide Afrikaans”. In die skets “Bandeloos” word die “woorde” van 'n singende kaalvoetklonkie wat smous, deur die verteller beskryf as “'n soort verdraaide Engels”. In “In die hart van die stad” tipeer

hy sy laerskoolonderwyseres op Riversdal se onderwyskode as “’n soort verhollandsde Afrikaans, of ’n verafrikaanste Hollands”.

3.2 *Petersen se inkorporering van Kaaps*

Petersen ondervang Kaaps in sy roman *As die son ondergaan* en in enkele tekste in die tydskrifkorpus waaronder “Rotjies”, “In die hart van die stad”, “Na sewe jaar”, “Bandeloos” en “Op Nuweland”. In hierdie tekste uit die korpus word Kaaps slegs as sitaatkode aangewend. Met die uitsondering van die losiesvrou “Missus Lyners” in *As die son ondergaan* met haar nagenoeg middelklasleefstyl, is dit hoofsaaklik werkersklaspersonasies wat in Kaaps aan die woord gestel word. Hulle is onder meer koerant- en blommeverkopers (soos in “In die hart van die stad”), smouse (soos in “Bandeloos”), toeskouers by ’n sportbyeenkoms (soos in “Op Nuweland”), ’n plattelander wat taalmatig verkaaps het (soos in “Rotjies”), asook passasiers op ’n trein (soos in *As die son ondergaan*).

Petersen gebruik verskillende tegnieke om tekstuele prominensie aan Kaaps te verleen.

- Eerstens skep hy dialogiese situasies waarin ’n gesprek uitsluitlik in Kaaps geskied, soos die geval van die gesprek tussen twee Moslem-personasies, Kassiem en Salie, in *As die son ondergaan*.
- Tweedens skep hy dialoogsituasies waarin sprekers van Kaaps gekonfronteer word met sprekers van Standaardafrikaans. In *As die son ondergaan* is die Moslem-personasie Kassiem in gesprek met ’n wit kondukteur. Salie praat konsekwent Kaaps, en die kondukteur konsekwent Standaardafrikaans. In die skets “Bandeloos” ruil die verteller en ’n smouspersonasie wat in ’n “sambalbroek” geklee is, uitinge uit. Die verteller praat Standaardafrikaans en die smous praat Kaaps. Op hierdie wyse word Kaaps se andersheid geaksentueer en word Kaaps op grond van die geslaagde kommunikasie implisiet as verstaanbare taalkode voorgehou.
- ’n Derde blootstellingsmeganisme is die inbedding van relatief kort monoloë in Kaaps. In die skets “In die hart van die stad”, byvoorbeeld, word die inbedding van die monoloë van twee blommeverkopers ingelei met die uiting: “Laat hulle self praat”:
 - “Wel – hoe s’l ‘k nou sê – ons het oek maa’ onse aps-en-douns; net soes elke-iene: vandag is die blomme baieng skaa’s, môre kry djy wee’ glad te veel. Samtaaims, soes nou met die oo’logtyd, het die mense baieng geld. Bisnis is ghoet! Nou komplyns. Ennie-hau – as die slegte tye kom, sal ons maa’ tevriede moet wies. Die son skyn nie elke dag nie ...”
 - “Dount joe warrie, Mister; dount joe warrie! Ons is nie mense wat dronknes hou nie. Nie ons nie. Nee-nee – onse geld is in die pous-offies, ou-jis! Lawlie waailits, Lydie – siekspins-e-bans. Siekspins-e-bans. Ounlie siekspins!”

3.3 *Petersen se verrekening van die linguistiese karakter van Kaaps*¹⁸

Petersen pas die ortografie aan om gesproke Kaaps weer te gee. Soos blyk uit die teksfragmente by 3.3.1, doen hierdie fonetiese weergawe van Kaaps outentiek aan:

3.3.1

a. Uitinge van Rotjies in die tydskrifteks “Rotjies”

- *Nei, (...) Hulle's nou-ghoed: ek het 'n kapple taaims gaan kôl by 'n ghilie daa' in 'ie Kappieniestraat, en maaïnd-joe? As ek so by sieks-e-klok daa' kom, en dis net sappe-taaïm ... dan moet ek binne sit in 'ie daainieng-roem, sy bring vi' my 'n kappe tie, en in 'ie mien-taaïm sit al die ander in die kietsjin, en hulle iet hulle troomeldik ... fênsie!*
- *Aag wat, daai's nog niks, kom kyk hoe speel ons ka-re in 'ie Kaap!*
- *Nou-nou Mieste', 'n man kan nie vandag so maklik aan trou dink nie; biekô's-waai, dis mos wô-taaïm, en al die goed in die winkels is so ekspensis.*
- *Nou-nou Mieste', ek wil 'ie ansain nie. Die ghawwement sal my vat as ek opjôin, maa' hy wil nie hê ek moet skiet nie; dis nie vê nie, Mieste', nie vê nie. Ek sê, aam de kal-let mên, ewwerietaaïm. Aafte' ôl, wat nodig is, is mênpaue' ... ies'nt iet sou?*

b. Uitinge van Kassiem in die roman *As die son ondergaan*

- *Nêi, Salie man, aafterol! Daa's dan 'n blienkieng djoems in die kompaatmint! Is daa' nie somwê-els plek nie?*
- *Bat iewen sou, - onse siets is oek geboek! Bat ons kan nie met 'n djoems same trewwel nie! Noufeer! Loep haal die kondokte', salie. Loop haal die kondokte' ... Hy moet ons plek gie. Waa' kan 'n man dan soé ...*
- *Djy wiet, Salie, 'n mens moenie soema die bloemieng boere hulle wy gie nie. Kyk, hulle't 'n spesjil seksjin van die trein vi' wittes ... en een ou lousie kerriets vi' die sou-kôld 'Nan-jorripiens' – wel! Ai-mien-toe-sy! 'Nan-jorripiens' betieken simple ewwerie Diek-Tom-en Herrie wat nie wit is nie. En 'n man moet gesettisfaid wies om met ienage lou-klaas opgepoet te wies! Is dit nie terribul nie ... ?*

Petersen se weergawe van Kaaps word oorwegend deur ortografiese konsekwentheid gekenmerk. Enkele gevalle van dubbelspelling soos in 3.3.2 aangegee, blyk eerder aanduidend van afwisselende spreekopsies te wees as wat dit op onvaste ortografie sou dui:

3.3.2 *Gevalle van dubbelspelling*

- *Aafte' ôl* (“Rotjies”) / *aafterol* (*As die son ondergaan*, p. 24)

- *Baieng* (“In die hart van die stad”) / *baing* (*As die son ondergaan*, p. 24)
- *Ghoed* (“Rotjies”) / *ghoet* (“In die hart van die stad”)
- *Nei* (“Rotjies”) / *nêi* (*As die son ondergaan*, p. 24) / *ny* (“Bandeloos”)
- *Onse* (“In die hart van die stad”) / *onsse* (“In die hart van die stad”)
- *Têngjoe* (“Bandeloos”, *As die son ondergaan*, p. 117) / *tenkjoe* (“In die hart van die stad”)

Soos reeds blyk uit die teksfragmente by 3.3.1, slaag Petersen ook daarin om die spontane deureenhaspeling van Afrikaans en Engels kenmerkend van Kaaps raak weer te gee.¹⁹ Hierdie spontane vervlegting van Afrikaans met Engels is in die korpus gerealiseer as hibriediese sinne met ongewysigde direkte ontlenings uit Engels (soos in 3.3.3), verafrikaansing van leksikale items en uitdrukkings wat uit Engels ontleen is (soos in 3.3.4), volksetimologiese verdraaiings van Engelse leksikale items (soos in 3.3.5) en morfologiese inbedding van Engelse ontlenings (soos in 3.3.6).

3.3.3 Hibriediese sinne met ongewysigde direkte ontlenings uit Engels

- Hier is plek vir jou *suits*. (...) Sit die *suitcase* maar hier agter die *curtain*. Dis so *untidy* as dit daar onder die bed staan. (*As die son ondergaan*, p. 35)

3.3.4 Verafrikaansing van leksikale items en uitdrukkings wat uit Engels ontleen is

- back > *bêk* (“Op Nuweland”)
- Carriage > *Kerriets* (*As die son ondergaan*, p. 25)
- Experience > *ekspeeriëns* (“Op Nuweland”)
- Hands down > *hênsdoun* (“Op Nuweland”)
- Lovely violets > *Lawlie waailits* (In die hart van die stad)
- Luggage > *lakkiet*s (*As die son ondergaan*, p. 24)
- Post office > *pous-offies* (“In die hart van die stad”)
- Tickets > *tikkets* (“In die hart van die stad”)
- Ups and downs > *aps-en-douns* (“In die hart van die stad”)
- Anyhow > *Ennie-hau* (“In die hart van die stad”)
- Don’t you worry > *Dount joe warrie* (“In die hart van die stad”)
- Mind you > *maaind-joe* (“Rotjies”)

3.3.5 Volksetimologiese verdraaiings van Engelse leksikale items

- Afford > *reford* (*As die son ondergaan*, p. 106)
- Expensive > *expensis* (“Rotjies”)
- Western Province > *Westenpromis* (“Op Nuweland”)

3.3.6 Morfologiese inbedding van Engelse ontlenings

- *gesettisfaid* (*As die son ondergaan*, p. 25),
- *ge-introduce* (*As die son ondergaan*, p. 71)
- *ansain* < sign on (“Rotjies”)
- *opjôin* < join up (“Rotjies”)

Die verafrikaansing van Engelse woorde en uitdrukkings soos by 3.3.4 aangedui, blyk in die prosakorpus van Petersen ’n hoër gebruikfrekwensie as die ander drie vorme van Engelse beïnvloeding te hê.²⁰

Petersen se prosatekste weerspieël voorts ’n beduidende aantal taalverskynsels wat in taalkundige werke as tipies Kaaps uitgewys word.²¹ Tipiese uitspraakverskynsels en leksikale gebruike wat in die tekste gerealiseer is, word onderskeidelik in 3.3.7 en 3.3.8 aangedui.

3.3.7 Tipiese uitspraakverskynsels

- Postvokaliese /r/-weglating:
As ek onder is, waa’ gat hy vi’ my musie gie?! (“Na sewe jaar”)
- /j/-affrisering (in sillabe-beginposisie):
jy > dʒy (“In die hart van die stad”), jou > dʒou (“Op Nuweland”)
- /e/-verhoging:
tevrede > tevriede (“In die hart van die stad”);
verlede week > veliede wiek (“Op Nuweland”)
- /o/-verhoging:
boom > boem (“Na sewe jaar”); ook > œk, soos > soes (“In die hart van die stad”)
- Schwa-verlaging (hoofsaaklik by die morfeme *ge-* en *-ig*):
getrap > gatrap (“Op Nuweland”), gewere > gawere (“Bandeloos”)
- Hiperkorrekte stemming (/t/ > /d/):
bottel > boddel (“Bandeloos”)
- Rotasering (van ’n intervokaliese /d/):
Die Suidestem > Die Syre-stêm (“In die hart van die stad”)
- Rotasering plus nasaal-apokopee:
Hoe gaan dit > Hoe gaarit? (As die son ondergaan, p. 28)
- Palatalisasie by die verkleiningsuitgang:
oudtjie (As die son ondergaan, p. 51), biedtjie/biedtjies, voedtjie (“Op Nuweland”)
- Homorgane eindklustervereenvoudiging
frên < friend (As die son ondergaan, p. 27)
hasbin < husband (As die son ondergaan, p. 101)

3.3.8 *Tipiese leksikale gebruike*

- *Baieng* (vir baie) (“In die hart van die stad”)
- *Biekô-s-waai* < Because why (vir “want”) (“Rotjies”)
- *Boem* (vir dagga) (“Bandeloos”)
- Geleksikaliseringe van fonetiese wysigings:
 - *daai/dai* < daardie: *dai* paal (“Na sewe jaar”), *daai* wieng (“Op Nuweland”)
 - *gwaan* < go on (“Op Nuweland”)
 - *hiesa* < hierso (“Bandeloos”)
 - *hō* < hoor (“Op Nuweland”)
 - *karra* < kyk daar (“Op Nuweland”)
 - *ka-re* < kaart (“Rotjies”)
 - *nemma* < netnoumaar (“Bandeloos”)
 - *nemmatjies* < netnoumaartjies (*As die son ondergaan*, p. 24)
 - *soema* < sommer (*As die son ondergaan*, p. 24)

Petersen se verrekening van grammatiese verskynsels en uitdrukkings kenmerkend van Kaaps is minder genuanseerd as sy verrekening van Engelse invloed, uitspraakverskynsels en leksikale gebruike. Tipiese grammatiese verskynsels en uitdrukkings wat sporadies geïnkorporeer word, word onderskeidelik in 3.3.9 en 3.3.10 aangegee.

3.3.9 *Tipiese grammatiese verskynsels*

- Hervatting van die onderwerp in voornaamwoordelike vorm:
Dai bôidjie wat daa’ flaai-haafspeel – hy’s ’n ande’-naintien bôidjie (“Op Nuweland”)
- Redundante gebruik van graadtrapmorfeme:
Wat maak ’n man met meere geld? (“Bandeloos”)
- Die gebruik van die besitlike voornaamwoord *onse* (i.p.v. *ons*) in attributiewe posisie:
Ons het oek maa’ onse aps-en douns; Onse geld is in die pous-offies (“In die hart van die stad”)
- Die gebruik van leksikale sydelingse aanspreekvorme (i.p.v. *jj*):
“En hoe trewwel *die vrind*”, “Oe, *die vrind* gaa’ Kaap toe! Dis nais!” (Die karakter Kassiem teenoor Frans in *As die son ondergaan*, p. 26)
- Die selfstandige gebruik van *daai/dai*:
Aag wat, *daai’s* nog niks ... (“Rotjies”)

3.3.10 *Tipiese uitdrukkings/tussenwerpsels*

- *Alla-mistag* (vir maggies) (“Op Nuweland”)
- *Djy’s moeg* (vir “Jy sal jou wat verbeel!”) (“Op Nuweland”)

- *Djy-wiet-nê* (“Op Nuweland”)
- *Fênsie!* (< fancy): “Hulle iet hulle trommeldik ... *fênsie!*” (“Rotjies”)

Tipiese grammatiese kenmerke van Kaaps wat nie in die tekste gerealiseer nie, is onder meer die volgende:

- gebruik van die besitlike voornaamwoord i.p.v. *se* (*die Here sy genade, ma haar kombuis*)
- gebruik van *die* voor ’n straat- of pleknaam (*Hy bly in die Sky Road in die Lavis*).
- herhaling van die onbepaalde lidwoord *’n* (*Ma het ’n nog ’n brood gekoop*)
- herhaling van setsels (*Die skêr lê in die laai in*)

4. Waardebepaling van variëteitsintegrasie in die prosa van S.V. Petersen

Teen die agtergrond van die riglyne by 2 en die uiteensetting by 3 sou ten slotte gevra kon word: steek daar enige waarde in Petersen se verrekening van taaldiversiteit? Hierdie vraag wil ek puntsgewys soos volg beantwoord:

- a) Die gebruik van Standaardafrikaans en Kaaps as dominante tekskodes blyk te rym met Petersen se eie talige arsenaal: hy inkorporeer daardie variëteite wat hy ten beste ken en moeiteloos kan beheers.
- b) Ten opsigte van variëteitsleksie is daar egter wel spore van onbenutte moontlikhede aan te toon:
 - i) Eerstens word Petersen se vaardigheid in en kennis van Overbergse Afrikaans grootliks onbenut gelaat. In sy tydskriftekste wat die Overberg, spesifiek Riversdal, as epiëse ruimte het of waarin die verteller se Overbergse ondervindinge in herinnering geroep word, word daar óór personasies vertel, maar die personasies word nie tipies-Overbergse uitdrukkings in die mond gelê nie. ’n Sporadiese uitsondering in hierdie verband kry ons wanneer die Overbergse persoonasie Van Tonder in *As die son ondergaan* (p. 10) toegelaat word om op tipies-Overbergse wyse te bry: “*Migag! Maag dis dagem ’n lekker migag, nè.*”
 - ii) Ook is daar sprake van verspeelde kanse om ander taalkodes wat met mense van kleur geassosieer word, te ondervang. In *As die son ondergaan* is daar ’n konfrontasie tussen twee Kaapse Moslems (Kassiem en Salie) en ’n anonieme swart man. Die Moslempersonasies word Kaaps in die mond gelê, maar die geleentheid word verspeel om die swart persoonasie Swart Afrikaans of flaaitaal te laat praat. In die skets “Klaas Danster” wei die verteller derdepersoonnoemend uit oor die Griekwapersonasie Klaas Danster se vaardigheid om te vertel en oor sy snaakse, raak, wysgerige sêgoed. Sporadies lê hy Danster korterige uitinge gekodeer in informele standaardtaal in die mond. Sodoende verspeel hy die

geleentheid om Griekwa-Afrikaans (as subvariëteit van Oranjerivierafrikaans) as sitaatkode te benut.

- c) Ten opsigte van Petersen se aansnyding van Kaaps wil ek graag die volgende punte uitlig:
- i) Petersen se keuse om Kaaps as literêre medium in te span, getuig van waagmoed, veral as in ag geneem word dat hy sy prosa geskryf het in 'n tyd toe Standaardafrikaans – oftewel Algemeen-Beskaafde Afrikaans, soos dit toe genoem is – die Afrikaanse kode by uitstek was en 'n reeds gestigmatiseerde kode soos Kaaps óf as onafrikaans óf as substandaard afgemaak is.
 - ii) Sy gebruik van Kaaps in sy prosatekste van die veertigerjare sou gelees kon word as 'n aanduiding daarvan dat hy met die intrapslag van oordeel moes gewees het dat die teboekstelling van Kaaps as taalkode van onder meer Kaapstadse bruines, 'n primêre verantwoordelikheid van prosaïste uit bruin geleedere behoort te wees.
 - iii) Betreffende Petersen se gebruik van Kaaps slegs as sitaatkode sou geredeneer kon word dat hy waarskynlik geoordeel dat die tyd nie ryp was om te eksperimenteer met die gebruik van Kaaps as vertelkode nie. Eksperimente met Kaaps as vertelkode sou eers veel later by onder meer Adam Small, Peter Snyders en Elias Nel aan bod kom.²²
 - iv) Petersen se inkorporering van linguistiese items kenmerkend van Kaaps kan op grond van die empiries-kontroleerbaarheid daarvan en die handhawing van sosiolinguistiese beginsels soos idiolektiese konsekwentheid en idiolektiese ooreenstemming as oorwegend outentiek aangeslaan word. Sy verrekening van Kaaps sou bestempel kon word as 'n waardige wegbereider vir die latere, waarskynlik meer gedetailleerde, pogings van Adam Small, Peter Snyders en ander.
 - v) Ook vir sy bydrae ten opsigte van die ortografiese aanpassing van gesproke Kaaps in sy prosa - 'n saak waaroor daar tot vandag toe nie eenvormigheid is nie - verdien hy 'n pluimpie. Sy ortografiese uitbeelding van Kaaps moet geplaas word naas ander latere uitbeeldingswyses soos dié van Adam Small, Peter Snyders en Anastasia de Vries.

5. Slot

Adam Small word tereg allerweë krediet gegee vir sy rol in die vestiging van Kaaps in die Afrikaanse poësie (Coetzee, 2001). In die lig van die onderhawige ondersoek is dit my oorwoë mening dat S.V. Petersen literêr gesproke krediet verdien vir sy pioniersbydrae betreffende die vestiging van Kaaps in die Afrikaanse prósa. Vanuit die gesigpunt van die Variasietaalkunde verdien Petersen erkenning vir sy relatief genuanseerde teboekstaving van die linguistiese karakter van Kaaps soos gebesig

rondom die 1940's. Daarmee het hy 'n funksie verrig wat deur vroeëre taalkundiges, moontlik om ideologiese redes, grootliks nagelaat is. Ek sou wou hoop dat hierdie bydrae sal help om te verseker dat S.V. Petersen, soos Small en Snyders, eervol vermeld sal word wanneer daar vorentoe oor die literêre verrekening van niestandaardvariëteite in die algemeen en van Kaaps in die besonder besin word.

Universiteit van Wes-Kaapland

Bibliografie

Primêre bronne: tekste van S.V. Petersen

Petersen, S.V. 1946. *As die son ondergaan*. Port Elizabeth/Kaapstad: Unie-Volkspers Bpk. Kortkustekste van S.V. Petersen, gepubliseer in die tydskrif *Die Naweek*:

- “Rotjies” (25 Maart 1943)
- “Sommer mymering” (29 Maart 1943)
- “Tounie van die Onderland” (1 Julie 1943)
- “Ek probeer goed doen” (4 November 1943)
- “Ek word diaken” (25 November 1943)
- “Dorpenaars” (9 Desember 1943)
- “Bandeloos” (14 Oktober 1943)
- “Na sewe jaar” (10 Februarie 1944)
- “Herinnering” (2 maart 1944)
- “Hennie Bloubok” (23 maart 1944)
- “Klaas Danster” (29 Junie 1944)
- “Op Nuweland” (16 Augustus 1945)
- “In die hart van die stad” (27 September 1945)

Sekondêre bronne

Barnes, Lawrie. 2001. Boeptaal: Suid-Afrikaanse bargoens. In: Carstens, Adelia en Heinrich Grebe (reds.). 2001. *Taallandskap: Huldigingsbundel vir Christo van Rensburg*. Pretoria: Van Schaik Uitgewers.

Botha, T.J.R. (red.). 1989. *Inleiding tot die Afrikaanse Taalkunde. Tweede, hersiene uitgawe*. Pretoria: Academica: 412-435.

Brynard, K. 'n Taal met baie tonge. *De Kat*, April 1988: 26-30.

Carstens, Adelia en Heinrich Grebe (reds.). 2001. *Taallandskap: Huldigingsbundel vir Christo van Rensburg*. Pretoria: Van Schaik Uitgewers.

Carstens, W.A.M. 2003. *Norme vir Afrikaans: Enkele riglyne by die gebruik van Afrikaans*. (Vierde uitgawe) Pretoria/Kaapstad: Academica.

- Claasen, G.N. en M.C.J. van Rensburg (reds.)** 1983. *Taalverskeidenheid: 'n Blik op die spektrum van taalvariasie in Afrikaans*. Pretoria/Kaapstad: Academica.
- Coetzee, Ampie.** 2001. Small het Kaaps in Afrikaanse poësie gevestig. *Die Burger*, 5 November 2001, p.11. <http://152.111.1.87/argief/berigte/dieburger/2001/11/05/11/1.html>. Toegang: 5/10/2011.
- De Vries, Anastasia.** 2006. Kaaps, taal van my HART. *Perspektief, Rapport*, 23 Julie 2006.
- De Vries, Anastasia.** 2010. *Baie melk en twee sykers*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- De Wet, A.S.** 1993. Swartafrikaans as niestandaardvariëteit van Afrikaans. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde*, Supplement 18: 170-188.
- Du Plessis, Hans.** 1987. *Variasietalkunde*. Pretoria: Serva Uitgewers.
- Du Plessis, Hans en Theo Du Plessis (reds.)**. 1987. *Afrikaans en Taalpolitiek: 15 opstelle*. Pretoria: HAUM.
- Du Plessis, Theo.** 1992. Veranderende opvattinge rondom Afrikaans sedert die sewentigerjare. In: Webb, V.N. (red.). 1992. *Afrikaans ná Apartheid*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Ester, Hans.** 2000. Sydney Vernon Petersen: Riversdal 22 junie 1914 – Kaapstad 30 oktober 1987. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 2000. dbnl, 103-109. http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003200001_01_jaa003200001_01_0007.php
- Fourie, J.J. en Du Plessis, H.** 1987. Aspekte van die Afrikaans van Riemvasmakers. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde* 5(2): 46-60.
- Gouws, Rufus en Ilse Feinauer (samestellers)**. 1998. *Sintaksis op die voorgrond*. Pretoria: Van Schaik.
- Hager, Hetta (Uitgewer/samesteller). s.j.** *Afrikaanse kloek-goed*. (Gedruk deur ProPrint, Kimberley).
- Hager, Hetta (Uitgewer/samesteller/verspreider). s.j.** *Kloekgoed Twee*. (Gedruk deur ProPrint, Kimberley).
- Haugen, E.** (1974). 'Dialect, Language, Nation'. In: Pride, J.B. & Holmes, J. *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin Education: 97-111.
- Hendricks, F.S.** 1978. 'n *Sinchronies-diachroniese studie van die taalgebruik in die drama Kanna hy kô hystoe van Adam Small*. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Universiteit van Wes-Kaapland.
- Hendricks, F.S.** 1996. Kaaps: afwisseling met Engels is spontaan. *Afrikaans Vandaag*, September 1996: 8-9.
- Hendricks, F.S.** 2008. Die inkorporering van taalvariëteite in die kortkunstekste van Swart Afrikaanse skrywers. (Lesing gelewer by die KKNK te Oudtshoorn, 24 Maart)
- Hendricks, F.S.** 2010. *Op die taalspore van S.V. Petersen: 'n blik op sy verrekening van taaldiversiteit*, ongepubliseerde referaat gelewer tydens 'n simposium oor die Lewe en Werk van die skrywer S.V. Petersen op 5 November 2010 aan die Universiteit van Wes-Kaapland.
- Jongbloed, Zelda.** 1984. Die lewe en wêreld van S.V. Petersen. *Rapport*, 01.04.1984: 3.

- Kotzé, E.F.** 1984. Afrikaans in die Maleierbuurt: 'n Diachroniese Perspektief. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 24(1): 41-73.
- Kotzé, Ernst.** 2001. 'n Perspektief op diachroniese prosesse in Afrikaans. In: Carstens, Adelia en Heinrich Grebe (reds.). 2001. *Taallandskap: Huldigingsbundel vir Christo van Rensburg*. Pretoria: Van Schaik Uitgewers: 103-111.
- Lake, A.S.** 1962. Bekende Kleurling-digter se vader sê: "Ek is blank – my pa was 'n Sweed." *Die Landstem*, 8 September 1962.
- Nel, Elias P.** 1998. *Iets goeds uit Verneukpan?* Kaapstad: Tafelberg.
- Nel, Elias P.** 2001. *Mafoiing en annerlike gelofietjies*. Kaapstad: Tafelberg.
- Pokpas, Larry.** 1985. Afrikaans en Gemeenskapspublikasies. In: Smith, Julian F., Alwyn van Gensen en Hein Willemse (reds.). 1985. *Swart Afrikaanse Skrywers. Verslag van 'n simposium gehou by die Universiteit van Wes-Kaapland, Bellville op 26 – 27 April 1985*. Bellville: Universiteit van Wes-Kaapland: 40-51.
- Ponelis, F.A.** 1987. Die eenheid van die Afrikaanse taalgemeenskap. In: Du Plessis, Hans en Theo Du Plessis (reds.). 1987. *Afrikaans en Taalpolitiek: 15 opstelle*. Pretoria: HAUM.
- Scholtmeijer, Harrie.** 2008. Hoe staat het met het Nederlandse dialect? In: Van der Sijs, Noline, Jan Stroop en Fred Weerman. 2008. *Wat iedereen van het Nederlands moet weten en waarom*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker: 211-219.
- Schuring, G.K.** Die basiek van Flaaitaal. In: Sinclair, A.J.L. (red.). 1981. *LVSA: Kongresreferate*. Bellville: Universiteit van Wes-Kaapland: 343-353.
- Smith, Julian F., Alwyn van Gensen en Hein Willemse (reds.).** 1985. *Swart Afrikaanse Skrywers. Verslag van 'n simposium gehou by die Universiteit van Wes-Kaapland, Bellville op 26 – 27 April 1985*. Universiteit van Wes-Kaapland: Bellville.
- Van de Rheede, I.** 1985. Kaapse Afrikaans: 'n sosio-politieke perspektief. In: Smith, Julian F., Alwyn van Gensen en Hein Willemse (reds.). 1985. *Swart Afrikaanse Skrywers. Verslag van 'n simposium gehou by die Universiteit van Wes-Kaapland, Bellville op 26 – 27 April 1985*. Bellville: Universiteit van Wes-Kaapland: 34-39.
- Van der Ross, R.E. (ed.).** 1990. *Say it out loud. The APO Presidential addresses and other major political speeches 1906-1940 of Dr Abdullah Abdurahman*. Bellville: University of the Western Cape.
- Van Rensburg, Christo (red.).** 1997. *Afrikaans in Afrika*. Pretoria: Van Schaik.
- Van Rensburg, Christo (red.).** 1998. Oor skakelwerkwoorde. In: Gouws, Rufus en Ilse Feinauer (samestellers). 1998. *Sintaksis op die voorgrond*. Pretoria: Van Schaik.
- Van Rensburg, M.C.J.** 1989. Soorte Afrikaans. In: Botha, T.J.R. (red.). 1989. *Inleiding tot die Afrikaanse Taalkunde. Tweede, hersiene uitgawe*. Pretoria: Academica.
- Van Schalkwyk, D.J.** 1983. *Fonetiese taalgebruik in die taal van die Rehoboth-Basters*. D.Litt.-proefskrif, Randse Afrikaanse Universiteit.
- Van Wyk, E.B.** 1983. Gepidginiseerde Afrikaans. In: Claasen, G.N. en M.C.J. van Rensburg (reds.) 1983. *Taalverseidenheid: 'n Blik op die spektrum van taalvariasie in Afrikaans*. Pretoria/Kaapstad: Academica.

- Van Wyk, Steward.** 2008. S.V. Petersen se tydskrifverhale. *Litnet Akademies* 5(1): 43-57. www.oulitnet.co.za/newlitnet/pdf/la/LA_5_1_vanwyk.pdf Toegang: 12.08.2009.
- Webb, V.N.** 1989. Die Afrikaanse variasietaalkunde. In: Botha, T.J.R. (red.). 1989. *Inleiding tot die Afrikaanse Taalkunde. Tweede, hersiene uitgawe.* Pretoria: Academica.
- Willemse, Hein.** 2010. S.V. Petersen in dialoog met sy intellektuele en sosiale omgewing. *Tydskrif vir Letterkunde* 47 (2): 31-47.
- Willemse, Hein, Marion Hattingh, Steward van Wyk en Pieter Conradie.** 1997. *Die reis na Paternoster. 'n Verslag van die tweede swart Afrikaanse skrywersimposium gehou op Paternoster vanaf 29 September tot 1 Oktober 1995.* Bellville: Universiteit van Wes-Kaapland.
- Wissing, Daan (red.).** 1994. Khoekhoe en Afrikaans in gesprek: G.S. Nienaber. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde, Supplement* 21. Junie 1994.

Note

1. Hierdie bydrae is gebaseer op my gelyknamige referaat gelewer tydens 'n simposium oor die Lewe en Werk van die skrywer S.V. Petersen op 5 November 2010 aan die Universiteit van Wes-Kaapland (Hendricks, 2010).
2. 'n Opmerking deur Petersen teenoor die joernalis Zelda Jongbloed in 1984 (d.i. drie jaar voor sy dood) is in hierdie verband ter sake: "Ek skryf g'n prosa nie. Enige swaap kan prosa skryf."
3. Die begrip "kortkunstekste" word hier gebruik ter aanduiding van prosatekste soos kortverhale, vertellings en anekdotes, d.w.s. prosatekste van kleiner omvang as die roman en die novelle.
4. Die begrip "Swart Afrikaanse Skrywers" word hier gebruik ter aanduiding van skeppende skrywers wat generies swart is en afkomstig is uit die geledere van Suid-Afrikaners wat in vorige regimes sosio-polities gemarginaliseer is en wat Afrikaans as literêre medium inspan. 'n Ideologiese fundering van hierdie begrip en van die verbandhoudende begrip "swart Afrikaanse skryfwerk" word verskaf in Smith et al. (1985: iii-v) en Willemse et al. (1997: 31-76).
5. Suidwestelike Afrikaans oftewel Kaapse Afrikaans is in aansluiting by Ponelis (1987: 9) te omskryf as daardie Afrikaanse dialektbundel wat (in onderskeiding van die dialektbundels Noordwestelike Afrikaans en Oostelike Afrikaans) in die Kaapse Skiereiland, die Boland en Noord-Boland, die Sandveld, die Swartland, die Overberg en die Klein Karoo voorkom.
6. Oranjerivierafrikaans (en die subvariëteite daarvan), Swart Afrikaans en Flaaitaal word onderskeidelik toegelig in eindnote 12, 13 en 14.
7. Hierdie riglyne wat ek ontwikkel het vir die derdejaarmodule Kontekstuele taalkunde aan die Universiteit van Wes-Kaapland, het ek geïnkorporeer in twee lesings oor taalvariëteite wat ek onderskeidelik aangebied het by die KKNK te Oudtshoorn in 2008 en aan die Universiteit van Hasselt, België in 2009.
8. Webb (1989: 427-429) en Carstens (2003: 287-288) toon dat Standaardafrikaans as bowestreekse en algemeen-gebruiklike variëteit gedifferensieer is en uiteenval in drie soorte, t.w. Formele Standaard-Afrikaans (FSA), Informele Standaard-Afrikaans (ISA) en Superstandaard-Afrikaans (SSA). Die onderskeidende aard van hierdie drie subvariëteite is soos volg:

- Formele Standaard-Afrikaans is hoëfunksie-Afrikaans, d.w.s. Afrikaans wat gebruiklik is in formele situasies of vir formele doeleindes (kerk, onderwys) en gekenmerk word deur relatief formele styl (i.e. taalgebruik gekenmerk deur selfmonitering en 'n poging om te voldien aan die eise van "korrektheid" en onder meer die gebruik van formele woordvariante).
 - Informeel Standaard-Afrikaans is laefunksie-Afrikaans, Afrikaans wat gebruiklik is in informele situasies, in natuurlike en spontane situasies. Dit word gekenmerk deur relatief informele styl (i.e. taalgebruik gekenmerk deur 'n afwesigheid van selfmonitering, die voorkoms van taalverskynsels soos verkorting, sametrekking en weglating asook die gebruik van informele woordvariante en die invleg van Engelse woorde).
 - Superstandaard-Afrikaans is 'n soort geïdealiseerde vorm van Afrikaans, gekenmerk deur onder meer "geaffecteerde" uitspraak (bv. lettersuitspraak), volgehoue oorronding, taalsuiwerheid (bv. geen anglicismes) en argismes (bv. *nademaal, in dier voege*).
9. Omgangsvariëteite omsluit onder meer geografiese variëteite, sosiolekte, etnolekte en chronolekte.
 10. Registervariëteite is variëteite wat met groepsaktiwiteite geassosieer word en omsluit onder meer tegnolekte (bv. onderwys- en regstaal) asook die registers van sportgroepe (bv. rugby- en tennistaal) en geheimgroepe (bv. die taal van gevangenes, daggarokers en bendes). Die register van gevangenes, ook bekend as boeptaal, word ondervang in Barnes (2001).
 11. Hierdie prinsipiële gelykwaardigheid van taalvariëteite stut op die linguistiese uitgangspunt dat elke dialek adekwaat vir sy sprekers is - dat dialekte, in aansluiting by Harrie Scholtmeijer (2008: 218) "volwaardige talen zijn, die in taalkundige rijkdom niet voor de standaardtalen onderdoen, maar om historische redenen een lage maatschappelijke status hebben gekregen".
 12. Diverse aspekte van Kaaps word belig in onder meer Carstens (2003: 290-291), De Vries, A (2006), Hendricks (1978), Hendricks (1996), Kotzé (1984), Kotzé (2001), Pokpas (1985), Van de Rheede (1985), Van Rensburg (1989: 449-454) en Van Rensburg (1997: 10-12).
 13. Onder Oranjerivierafrikaans – ook Noordwestelike Afrikaans (Ponelis, 1987:9) en Gariepafrikaans genoem - word verstaan daardie dialek wat aan die Kaap in die 17de eeu ontstaan het uit die Khoi se pogings om Nederlands te praat, wat sedert die begin van die 18de eeu versprei het na onder meer die gebied noord en suid van die Oranjerivier en Kokstad en waarin reste uit Khoekoens (die moedertaal van die Khoi) behoue gebly het. Subvariëteite van hierdie basiese dialek omsluit onder meer Griekwa-Afrikaans, Richterveldse Afrikaans, Rehobothafrikaans, die Afrikaans van die Riemvasmakers, Namakwalandse Afrikaans en Boesmanlandse Afrikaans. Taalkundige en sosiolinguistiese aspekte van Oranjerivierafrikaans en die subvariëteite daarvan kom onder die loep in onder meer Fourie en Du Plessis (1987), Van Rensburg (1989: 454-460), Van Rensburg (1997: 23-31), Van Rensburg (1998), Van Schalkwyk (1983) en Wissing (1994). Die gebruik van Oranjerivierafrikaans word ondervang in onder meer Hetta Hager se ongedateerde werke *Afrikaanse kloekgoed* en *Kloekgoed Twee* en Elias Nel se kontreikunsbundels *Iets goeds uit Verneukpan?* en *Mafoing en annerlike gelofetjies*.
 14. Onder Swart Afrikaans verstaan mens in navolging van Van Wyk, E.B. (1983: 163) dié Afrikaans wat gebesig word deur Swartes wat die taal nie as moedertaal het nie en deurspek is met afwykings wat die resultaat is van versteuring deur 'n sogenaamde Bantoetaal. Taalkundige en sosiolinguistiese aspekte van hierdie aanleerdersvariëteit word aangesny in onder meer De Wet (1993: 170-188) en Van Wyk, E.B. (1983).

15. Flaaitaal, ook Tsotsitaal genoem, word toegelig in onder meer Brynard (1988) en Schuring (1981).
16. Die insluiting van sitate uit Afrikaanse letterkundige tekste as aspek van artikelbewerking is reeds 'n gevestigde Suid-Afrikaanse leksikografiese praktyk. Hierdie konvensie wat in onder meer die verskillende onderdele van die WAT en die HAT weerspieël word, bevestig die feit dat die Afrikaanse skrywer deur die leksikograaf reeds van oudsher as betroubare opvanger van taaldata bestempel word.
17. Kyk eindnoot 8 vir 'n omskrywing van die begrip “informele Standaardafrikaans”.
18. Hierdie teksafdeling verteenwoordig 'n aanvulling tot Van Wyk (2008: 54-55) se opmerkings oor Petersen se gebruik van Kaaps in sy tydskriftekste.
19. Dit is ten opsigte van hierdie spontane deureenhaspeling en/of afwisseling van Afrikaans met Engels dat Kaaps hom van ander variëteite soos informele Standaard-Afrikaans en die onderskeie subvariëteite van Oranjerivierafrikaans onderskei. (Hendricks, 1996: 8).
20. 'n Tersaaklike ondersoek sou kon wees om Petersen se verrekening van die vier wyses van Engelse beïnvloeding in Kaaps, soos aangedui by die illustrasievoorbeelde 3.3.3 tot 3.3.6, te vergelyk met die verrekening daarvan in die oevres van Adam Small en Peter Snyders. My hipotese vir sodanige ondersoek sou wees dat Small en Snyders, in teenstelling met Petersen, voorkeur gee aan direkte ontlenings uit Engels en die morfologiese inbedding van Engelse items.
21. Tersaaklike tekste is dié gespesifiseer in eindnoot 12.
22. Peter Snyders gebruik Kaaps in onder meer sy teks “Slegs leke” as vertellerkode en as sitaatkode. In Adam Small se kortverhaal “Klein Kytie” behels die vertelkode 'n deureenhaspeling van Standaardafrikaans en Kaaps terwyl die sitaatkode primêr Kaaps is. In sy kontreikunsteks “Die kelder se slot” (*Iets goeds uit Verneukpan?*) span Elias Nel die Kaapse personase Michael in as sekondêre verteller.

S.V. Petersen, 'n pure impure digter of “siende blinde enkeling”¹

Wium van Zyl

This article focusses on S.V. Petersen's poetics (conception of poetry). Petersen's first volume of poetry, Die enkeling (1944) was published a year before D.J. Opperman's first volume, Heilige beeste (1945). Later on his exchange of ideas with Opperman coincided with a poetical accomodation of Opperman's "symbolist" approach. In this article Petersen's poetry will be compared with the poetics of the leading Afrikaans poets of his time and with the Dutch critic A.L. Sötemann's universal model on poetics. The conclusion is that Petersen started as a "romantic" poet but gradually also drew from "symbolism", "classism" and "realism" in terms of Sötemann's model. He therefore could be characterised as a "pure impure" poet.

Wanneer 'n mens die poëtikale posisie van S.V. Petersen wil bepaal, is dit van belang om sy toetrede tot die Afrikaanse letterkunde in aanmerking te neem. Getuienis hieromtrent is skraal, maar daar bestaan wel interessante dokumentasie oor sy betrekkinge met D.J. Opperman. Dit behels 'n uitwisseling wat beslis poëtikale implikasies het omdat laasgenoemde se werk op daardie stadium 'n rigtingwysiging verteenwoordig. Hieronder word Petersen se werk allereers in verband geplaas met die individualistiese of romantiese² benadering wat domineer wanneer hy aanvanklik begin publiseer. Daarna word sy betrekkinge met Opperman aangestip en binne die konteks daarvan sy poëtikale akkommodasie van die “gestaltevers” bespreek. A.L. Sötemann se omvattende model word ten slotte hierteenoor gestel om ook ander poëtikale aspekte van Petersen se werk te plaas.

Ten opsigte van die begrip “poëtika” word hier volstaan met Sötemann se definisie, naamlik dat dit bestaan uit die digter se “opvattingen over het ontstaan, het wezen, het doel en de middelen van de poëzie”. (1985: 57)³

1. Individualisme

In die laat jare Dertig en vroeë jare Veertig word die Afrikaanse situasie oorheers deur die Dertigers met N.P. van Wyk Louw, W.E.G. Louw, I. D. du Plessis en Elisabeth Eybers as baie prominente figure. Hulle verteenwoordig 'n ingrypende ontwikkeling wat beskou kan word as 'n groot inhaalpoging ten opsigte van die wêreldletterkunde. Die eerste werklike deurbraak in bundelvorm is trouens W.E.G. Louw se *Die ryke dwaas* (1934) – presies tien jaar voor Petersen se debuut. J.C. Kannemeyer beskryf dit as poësie waarin die “intens persoonlike poësie oor die binnelewe van die individu” steeds prominenter raak (Kannemeyer, 1978: 276). Die Louws sien die digter ook “as 'n profeet wat alleen en afgesonderd van die massa sy eensame werk moet voortsit” (Kannemeyer, 1978:276-277). Hoewel dit nie hierby bly nie en ook nie daartoe beperk is nie, is individualisme dus baie belangrik. Opperman (1953: 35-40) wys in sy *Digters van Dertig* ook op die herontdekking deur hierdie groep skrywers van die Nederlandse

poësie waaronder die Nederlandse Tachtigers. Juis by laasgenoemde lê die “prikkel” tot die uitbeelding van ’n “eie individuele sielslewe” (woorde van I.D. du Plessis aangehaal deur Opperman). En die persoon agter hierdie digterlike manifes in Nederland was ’n halfeeu tevore Willem Kloos wat die individualisme onder meer as maatstaf stel vir alle kuns en dit soos volg definieer: “dat kunst de aller-individueelste expressie van de aller-individueelste emotie moet zijn” (Kloos, s.j.: 161)⁴.

Petersen se debuut staan inderdaad sterk in die teken van hierdie individualisme en daarmee saam die uitbeelding van ’n “eie individuele sielslewe”. Trouens die titel, *Die enkeling*, sê dit reeds. In die openingsgedig (7) met dieselfde titel verklaar die spreker “Ek loop alleen”. Daar word verwys na die verlede waaruit hy voortkom: “My lippe nog nat met/ van wat ek gehad het. /My dors is tevrede, /en soet is die hede.” Dit is ’n uiters positiewe enkelingskap wat hier beskryf word. Ten slotte word ook nog verklaar: “Ek staan in die môre/ met ’n onbesôre/ gejubel na vore (...)”

In die derde gedig in die bundel, “Die vreemde” (9) tref ’n mens egter reeds ’n gekwetste “ek” aan wat soos ’n bedelaar ’n indrukwekkende vreemdeling genader het om met hom te praat, deur hom verstoot is, en dan vind: “in die leegte waar my honger was, - / daar voel dit rou en seer ...” In die beskrywing van die “vreemde” met sy “blonde haar” en “helgroen” oë en “geboortereg” kan ’n mens ook onmiddellik ’n konfrontasie met ’n blanke herken en juis die afstoting deur ’n potensiële intellektuele Afrikaanse gespreksgenoot vermoed. Hierdie kwessie ontwikkel tot ’n belangrike tema in die Petersen-oeuvre.

Die “ek” maak vervolgens telkens melding van bedreiging deur “’n spottermag” wat nie noodwendig beperk is tot blankes nie, maar ook ander medemenslike insluit. In die gedig “Opstand” (11) bid hy om slegs “’n uur” se “Simsonkrag” om te kan terugveg. Dat dit nie vir hom gaan om fisieke optrede nie, maar om woordmag, blyk uit die reëls: “Te veel geverg, dat ek/ moet swyg: Hoe *kan* ek swyg?” In die kort gedig “Alleen in die Drang” (14) verneem ons verder:

Ek sien die spotters
 dag vir dag :
 Ek hoor die honende dreigende gelag ;
 Dan word dit binne
 klein en sag,
 en weerstand
 word ’n weemoedsklag !

Ook *Die stil kind* vertoon ’n kwetsbare enkelingskap hoewel hier ’n tegniese verskuiwing plaasvind. Hier word naamlik meer dikwels oor die “ek”-figuur as ’n “hy” gepraat, iets wat sorg vir emosionele distansie. Die “ek” tree as’t ware buite homself en kan nou homself van ’n afstand waarneem.

In die titelgedig waarmee die bundel open, word die kind reeds as ’n “ingedagte”

figuur beskryf wat afstandelik staan teenoor die alledaagse bedrywighede. In die daaropvolgende gedig, “Paradys verlore” gaan dit verder:

Hy sit, verlore tussen droom en daad
 – sy dag het reeds begin –
 So ewe stil en afgestroop,
 ’n Siende blinde enkeling.

Die slotreël vat die dualisme van die enkelingskap vas. “Siende” kan op figuurlike vlak gelees word as ’n vermoë tot dieper insig, ’n tree na die profeetskap van die Louws. Hierteenoor staan “blinde” wat kan slaan op die afgeslotenheid van die alledaagse, maar ook op ’n beskeidenheid oor eie insig.

Die profetiese ingesteldheid sowel as die spotlag van andere kom onder meer terug in die volgende bundel, *Die kinders van Kain*. Nogeens word in “hy”-vorm verslag gedoen en eintlik word dit op die oog af die beskrywing van ’n gestalte vanaf ’n afstand. Hy rig hom tot slegs “enkele” begrypendes terwyl die “veles” oor sy woorde “skater” en “skinder”, maar hy beskik wel oor weerbaarheid:

DIE MERK

Net enkeles luister
 Hoe hy, hoog en sterk,
 Sy stem in toorn verhef
 Oor so’n Kainsmerk;

Die veles, sonder
 Woord, en sonder hoop,
 Laat maar die water Gods
 So oor Gods akker loop;

En ander skater
 Lank en luid op straat,
 Of skinder simpel woorde
 Oor die man wat praat.

Die verwysing na die “veles” (vgl. ook die verdere gedig getitel “Die veles”, 6) onderskryf opnuut die individualisme. Hulle is “sonder woord”, anders as hyself.

In die res van die bundel is daar – ondanks die ontwikkeling van die “hy”-vorm – steeds sprake van die gevoelige individu: in “Die drumpel” word daar gehuiwer tussen skugterheid en opstand oor die sosiale afstandelikheid en onderdrukking, in “Sterfdag” (18) en “In Memoriam” (19) is daar die lyding oor die gestorwe moeder, in “Klein bestek” (22) word geworstel om “die droewe” tot slegs ’n “nietigheid” te probeer beperk.

Die “hy”- gedigte vervang nie volkome die direkter belydende “ek”-gedig nie en beide staan as toonaardvariante naas mekaar. Hiermee is die verwickeldheid van die individuele uitbeelding egter nog nie heeltemal vasgevat nie. Tussendeur was daar ook gereeld sprake van ’n volwasse “ek” wat (dikwels met heimweë) terugkyk op die ongekompliseerde self van sy kinderjare. Die slotgedig van *Kinders van Kain*, “Alleengesprek” (32), bring byvoorbeeld nog ’n nuwe aspek na vore: naamlik die besef dat daar eintlik twee “ekke” bestaan binne ’n “eenmansbestek”, “ek met die lag, jy met die traan...”. Laasgenoemde reël stel subtiel die vrolike “ek” as primêr – in teenstelling met wat tot dusver in die oeuvre oorheers het. Binne die bundelopset is dit voor die hand liggend om dit onder meer te lees as in die eerste plek ’n verwysing na ’n houdingsbepaling ten opsigte van die politieke en sosiale situasie, apartheid dus, maar ook ander aspekte van die lewe word nie uitgesluit nie.

Die selfvertroue van die individu neem dus toe. ’n Interessante verdere stap kom voor in die gedig “Vir gedagtenis” (*Nag is verby*, 30). Die geskenk wat die “ek” hier aan ’n geliefde wil gee, bestempel hy as sy “mooiste” en “beste”. Dit sluit in “my weemoed, en my leed!” Die individuele lyding het dus nou ’n kosbaarheid geword. In *Laat kom dan die wind* word in die gedig “Verset” nog ’n waardevolle element toegevoeg: “Kosbaar is/ dit wat/ ek het,/ brandende verset!”

Die ontwikkelingslyn in die uitbeelding van die individuele ervaring in Petersen se oeuvre wat tot dusver weergegee is, vra eintlik steeds om korreksies en die aanstip van nuanses wat binne die bestek van ’n enkele artikel nie moontlik is nie. Al word die “ek met die lag” in die slotgedig van *Kinders van Kain* weer in *Suiderkruis* gekorrigeer, bevat eersgenoemde byvoorbeeld die humoristiese gedig “Reputasie” (45) waarin die “ek” ’n verliefde hondepaar, “een wit, die ander bruin” uiteenjaag omdat hulle kamtig “die wet mog oortree” om dan ook nog toe te voeg: “O, wee die stomme honde-twee/ nou swak van reputasie/ by die hele hondenasie!” En die twee nagtelike katte wat die spreker in “Nokturne” (*Laat kom dan die wind*, 9) óók na gooigoed laat gryp, is eweneens ignoreerders van apartheid want hulle is: “die witkat/ die swartkat/ daa’ie twee”... En hoewel hierbo verwys is na die afgooi van die identiteite van die eerste bundels asook ’n groter rustigheid, verdwyn die vroeëre en ernstige ingesteldheid tog ook nie volkome nie. Ook in *Laat kom dan die wind* duik die “alleenheid” (“Reën in die voorstad”, 28) en die verlange na die jeugkontrei (“Verre dae”, 30) byvoorbeeld steeds weer op al is dit nie dominant nie.

Om saam te vat oor die romantiek en individualisme in Petersen se werk: Vanaf ’n beginpunt van jeugdige moedigheid waarmee die volwasse lewe betree word, word ’n besef van kwetsbaarheid, krenking deur en selfs vrees vir ’n vyandige medemens oorheersend. Pogings om op te staan, ’n eie trots en verweer te ontwikkel, is nie geslaagd nie. Geleidelik ontwikkel ’n besef dat eiewaarde los van die “veles”, die algemene publiek, kan bestaan en tree ’n profetiese ingesteldheid na vore. Mettertyd volg ’n besef na tuiswees “onder die Suiderkruis” – nadat daar ook sprake was van reise buite die vaderland. Die pynlikhede van die worstelende persoonlikheid word uiteindelik

herken as juis “mooi”, aspekte dus van ’n skoonheid. Dieselfde geld die vermoë van “verset” wat as “kosbaarheid” identifiseer word. Die ontwikkeling van twee “ekke”, van ’n humoristiese ingesteldheid naas die erns, is eweneens iets wat ondanks teenslae tog wel tot stand kom. Die neiging tot enkelingskap word egter steeds gehandhaaf.

Kyk ’n mens egter na die hoeveelheid gedigte in die oeuvre wat met die individualisme in verband staan, is dit sonder twyfel die dominante faktor in sy werk. Dit is ook duidelik dat dit inderdaad geplaas kan word in die konteks van die Dertigers, naamlik I.D. du Plessis se uitbeelding van ’n “eie individuele sielslewe”.

2. Gestalte

Die D.J. Opperman-versameling by die Universiteit van Stellenbosch se dokumentasiesentrum bevat ’n aantal briewe van S.V. Petersen met dikwels kort aantekeninge van Opperman daarnaas oor sy antwoord daarop. Dit is duidelik dat Opperman, wat dan redaksiesekretaris van *Standpunte* is, hom aanmoedig en bemoedig. ’n Mens tref in die briewe ’n onseker Petersen aan. By bepaalde “sketse” wat hy instuur, vra hy dat Opperman “sommer ’n titel” (14.10.1952) moet gee. Op ’n stadium spreek hy sy blydschap uit daarmee dat verse wat hy aangestuur het en waarvan hy gedink het dat dit “niks beteken nie” tog wel Opperman se “goedkeuring wegdra” (29.6.1955). Hy verwys ook na homself as “onderwyser, nie skrywer nie” (16.9.1952).

In 1952 vra Opperman hom om ’n artikel te skryf oor die posisie van die “Kleurling Afrikaanssprekende” intellektueel. Die stuk wat hy vervolgens instuur onder die titel “Agter die grenslyn” (118.2.Pr.P) is ’n noukeurige beskrywing van die posisie van ’n bruin persoon onder apartheid. ’n Mens moet hier in gedagte hou dat die amptelike implimentering van hierdie beleid dan nog nie eens vier jaar oud is nie hoewel nie-amptelike apartheid uiteraard ’n baie langer geskiedenis het. Opperman skryf terug (22.8.1952) dat dit nie is wat hy soek nie. Die stuk is sover vasgestel ook nooit gepubliseer nie. Vandag is dit ’n tydsdokument van belang.

Hier is sprake van ’n misverstand. Opperman het kennelik nie die uitwerking van apartheid op ’n Afrikaanssprekende gekleurde intellektueel ontwikkelde persoon en kunstenaar begryp nie. Dat die saak by hom bly spook het, sien ’n mens enkele jare later in sy groot gedig “Blom van die baaierd” in die bundel *Blom en baaierd* (1956). Wanneer die karakter Koen Beumer hier tot inkeer kom omdat hy ’n morele oortreding begaan het sodat hy sy liggaamlike gebrek – ’n boggelrug – kon oorkom, dink hy:

‘Die een word dít gegun en dát word my belet,
Tog is ’n elk en ’n ieder deur ’n leed,
’n wellus of ’n donker vel besmet,
En uiteindelik moet ek tussen ander weet
Dat op die aarde elke mens sy boggel het.

In die woorde “deur (...) ’n donker vel besmet” is ’n verwysing na Petersen se “die vloekstraf van ’n donker huid” uit “Bede” in *Die enkeling* (1944) herkenbaar. (Die gedig word later in hierdie artikel afgedruk en bespreek.) Opperman beperk die kwessie hier nog tot slegs een van die probleme waarmee “n elk en ’n ieder” te kampe het.⁵ In 1960 (Kannemeyer, 1986: 370) neem hy egter ’n verdere tree in ’n artikel “Blik in die toekoms” wat in *Die Burger* se Uniefeesbylae opgeneem word. Hy noem die blanke Afrikaner se prestasies, maar daarby die afstotende mag wat die groep uitoefen op ander mense in die land. Hy gee ’n beeld van apartheid as proses (hoewel hy die term self nie noem nie), van sterre wat “verder en verder” van mekaar beweeg, verkil en in selfgenoegsaamheid voortbestaan. Dit lei vir hom tot ’n skrikbeeld oor die toekoms: “die gesig van hierdie koue geestelike hel”. (Opperman, 1977: 126)

Dit kan nie beweer word dat Opperman se betrekkinge met Petersen die enigste faktor was wat hom tot hierdie insig gebring het nie, maar dit was beslis daarvan deel. Dit het ook nie vir Opperman tot volgehoue digterlike opstand teen apartheid gedryf nie. Hy het ’n indirekter benadering aangehang wat trouens saamhang met sy kunsbeskouing waarop later in hierdie artikel teruggekom word.

Hierdie uitwisseling tussen Petersen en Opperman is natuurlik op sigself interessant en kan verder nagegaan word. Dit is egter hier van belang omdat dit iets laat sien van die konteks waarin Petersen na sy toetrede met sy eerste werk begin deelneem het aan die Afrikaanse poësie en die aard van die uitwisseling wat bestaan het⁶. Petersen se *Die enkeling* was trouens een van die mededingers met Opperman se *Heilige Beeste* om die Hertzogprys in 1947.

Petersen se betrekkinge met Opperman beteken ook wel ’n verbintenis met ’n prominente verteenwoordiger van ’n ander belangrike poëtikale ontwikkeling waarin doelbewus afstand geneem word van die individualisme. Hierdie benadering word beskryf in J.C. Kannemeyer se *Figuur en fluit, Marthinus Nijhoff en D.J. Opperman se opvattinge oor die literêre kunswerk* (1992).

Invloedryke 20ste eeuse digters soos T. S. Eliot en Marthinus Nijhoff was bedag op die beperkings wat die belydenisvers oplewer. Eliot waarsku teen die loslaat van persoonlike emosie. Poësie van kwaliteit is vir hom “not a turning loose of emotion, but an escape from personality” (Kannemeyer, 1992: 15). Nijhoff het die beroemde uitspraak gemaak: “een dichter schreit niet”, ’n digter moet nie huil nie. W. van den Akker (1989: 84) vat hierdie poëtikale aspek soos volg saam: “Is een gedicht eenmaal geslaagd, dan incorporeert het een emotie of gedachte op een zodanige wijze dat iedere terugkoppeling naar de dichter die het vervaardigde en naar diens emoties of naar de gedachten waaruit het ontstond, geblokkeerd is”. Ten opsigte van die verskil hiertussen en die benadering van die individualistiese Tachtigers waarvan die digter Willem Kloos ’n verpersoonliking is, voeg Van den Akker (84) toe: “voor Kloos ligt de essentie van poëzie in de dichter, voor Nijhoff ligt die in het gedicht”.

Veeleerder as om regstreeks te bely, moet die digter ’n instrument (Nijhoff se “fluit”, Kannemeyer, 1992: 15) inspan. Opperman vind ooreenkomstig dat die digter

sy ervaring agter 'n gestalte moet verhul. Hy moet sy gevoelens dus verplaas in 'n ander karakter wat hy skep. Later sou hy vir voornemende digters uitgebreid wys op die belang daarvan om deur die oë van andere te probeer kyk (Opperman, 1978: 15). In sy gedig “Blom van die baaierd” waarna hierbo reeds verwys is, skep hy die gebrekklike rympiemaker “skewe Koen”. Hy gaan egter nog verder en laat vir Koen – wat onder andere 'n alter ego van 'n soekende digter vorm – op sy beurt al hoe verder in die verband gaan om homself byvoorbeeld afvra: “hoe lyk die wêreld deur die glasholtes van 'n perd se oog?” en verwysend na God: “hoe sien die uintjie U?”

Die ontwikkeling van die regstreeks belydende “ek” in *Die enkeling* tot die verhulde “ek” in die vorm van 'n “hy” in *Die stil kind* en die latere bundels kan hiermee in verband gesien word en verteenwoordig 'n oorgang tussen die twee poëtikale benaderings.

'n Interessante eerste eksperiment met die skep van 'n heeltemal ander gestalte wat in die plek van “ek” skuif, is die sketsmatige, strak gedig “Individu” (6) in *Die stil kind*:

'n Klein postuur
 Wat ouderwets
 Nou teen die rand
 Uit buk en beur...
 Alleenfiguur
 Strak in die prent
 In ingeëts ;
 En in die duur
 Eksperiment
 'n Proefkonyn
 Wat swymel deur
 'n Niemandslân,
 'n Dol domein.

Hierop volg (ten minste in bundelverband) “Portret – (Van Gogh)” (13) en “Die loper” (15). Laasgenoemde het een van die digter se bekendste verse geword omdat dit herhaaldelik in bloemlesings opgeneem is, beginnende by Opperman met sy eerste uitgawe van *Groot Verseboek* (1951).

3. Vier poëtikas

Bogenoemde twee poëtikale benaderings oorheers Petersen se werk. Daar is egter ook aspekte van ander bekende strominge in die verband. 'n Nuttige omvattende model bied Sötemann met sy reeks indringende poëtikastudies, gegrond op die Europese en Amerikaanse letterkundes. Hy ondersoek sowel die eksterne poëtica, d.w.s. kunsteoretiese uitsprake wat 'n digter buite sy of haar werk gemaak het. Dit plaas hy dan teenoor die teksimmanente poëtika, elemente wat voorkom in die gedigte van

die skrywer met 'n kunsteoretiese strekking. By Petersen bestaan daar egter nagenoeg geen opgetekende eksterne poëtikale uitsprake nie. Slegs insidenteel (“Uitingsdrang”, *Die enkeling*: 11) word in sy eie gedigte na die maakproses van 'n gedig verwys en dan ook maar rakelings. 'n Mens kan egter wel die benadering volg van navorsers wat Sötemann se metode verder help uitbou het, naamlik dat 'n mens ook indirek afleidings van hierdie aard uit 'n digter se werk kan maak. Dit is om uitsluitlik te steun op “de impliciete versimmanente poetica, die uiteraard alleen aan het licht komt door analyse van de poëtische praktijk” (1985: 60). Van den Akker (s.j.: 14) noem dit “de belangrijkste, maar tegelijk ook de minst concrete categorie” wat by so'n ondersoek ingespan kan word.

In 'n finale stadium van sy poëtika-studies kom Sötemann tot die gevolgtrekking dat alle vernuwings in die poësie in wese gegrond is op kunsteorie, op poëtikale opvattinge wat in die werk deurgevoer word. Vervolgens wys hy vier grenspale aan, vier basiese poëtika's, wat telkens mekaar afwissel in dominansie in die verloop van die literatuurgeskiedenis (Sötemann, 1985: 119-130). Dit noem hy die romantiese, simbolistiese, realistiese en klassisistiese “literatuurconcepties”.⁷ Hy gee toe dat hierdie name deur hul oorbekendheid tot misverstande kan lei en hy sorg daarom vir helder omskrywings.⁸

By die eerste, waarby hy Willem Kloos as voorbeeld gebruik, word die gedig gesien as “de vorm waarin de dichterlijk-goddelijke gemoedsbewogenheid als verlossende Schoonheid spontaan gestalte aanneemt en aldus de verzoening met het bestaan bewerkstelligt” (Sötemann, 1985: 122). Sötemann beklemtoon in die proses die metafisiese aard van hierdie literatuuropvatting. Hiermee saam gaan egter 'n “anti-rationalistiese” en “strikt individualistiese” ingesteldheid (126) wat Sötemann (1985:120) soos volg aanwys: “Voor Kloos is de dichter: hij die zijn emotie, zijn hartstocht, weet uit te drukken in de vormen van een plastiek, en daarin, daarmêé tevens ‘het leven der wereld’ gestalte geeft.”

By die simbolistiese poëtika kan daar steeds sprake wees van 'n metafisiese strewe (soos by P.C. Boutens), maar oorheers “de opvatting van het gedicht als zelfstandig artefact, als geconstrueerd taalbouwsel, dat idealiter de menselijke maat van zijn maker overschrijt en als zódanig ‘het hoogste heil’ kan behelzen.” (Sötemann 1985: 122). Die metafisiese kan egter ook wegval soos by die veel moderner Gerrit Kouwenaar. Sötemann (124) voeg toe dat die term “autonomistisch” ook vir hierdie opvatting kan geld en wys Nijhoff aan as een van die digters aan wat “poeticaal gesproken op dezelfde lijn zitten” net soos onder andere Baudelaire, Mallarmé, T.S. Eliot.

Die realistiese poëtika (of “mimetische”) gryp eerder die prosa as uitdrukkingsmiddel aan. “Het realisme onderscheidt zich van de romantische en symbolistische poetica's gezamenlijk door zijn òn-metafysische, aardse gerichtheid, door het sterven naar ‘objectieve’ weergave van de als werkelijk, meermalen als al te werkelijk, gehonoreerde sociale realiteit; door de gerichtheid op het algemeen-geldige, en ook in die zin onpersoonlijke, zij het vaak allerminst gespeend van een didactische en moralistieke inslag.” (125-126)

Ten opsigte van die “vierde pijler”, die klassistiese (of “pragmatiese”) poëtika, dui hy aan: “Het gaat (...) om een conceptie waarin het effect van het werk op de lezer centraal staat, als resultaat van een bewuste, wêlgeordende rhetorische strategie, in consistente heldere taal, met – uiteraard, zou men zeggen – morele doeleinden”. (126)

Uit die bespreking van Petersen se werk hierbo en die ingesteldheid van die Dertigers is dit nie moeilik om ’n sterk band aan te wys met die poëtika van die romantiek nie.

Daarteenoor pas die verhulling van die individualistiese belydenis en die inspan van gestaltes as poëtiese instrument onder Sötemann se noemer simbolisme. Uiteindelik sou Petersen se werk deur sy destydse kritici ook steeds gemeet word aan die daaraan verwante outonomistiese kriteria.

Hierbo is reeds ten opsigte van die Dertigers verwys na ’n verbintenis met die Nederlandse Tachtigers en hul belangrike poëtikale begeleier Willem Kloos. Onder sy uitsprake tel ook die volgende: “kunst (...) bestaat alleen om haarzelfs wil” (Kloos, s.j.: 49). Dit sluit aan by die Franse digter Baudelaire se begrip “poésie pure”. Na aanleiding hiervan ontwikkel Sötemann die begrip “pure dichter” (Sötemann 1985: 61). Daarmee bedoel hy digters wat poësie as iets outonoom beskou met nie soseer ’n doel daarbuite nie. Hierdie soort digters se klem is trouens ook op hul geïsoleerde posisie.

Hierteenoor staan vir hom die “impure dichters”. Dit is digters wat hul werk juis nie as outonomisties beskou nie. By e.g. is die gedig doel op sigself en by lg. middel tot die bereik van ’n doel. (Sötemann 1985: 64) Dit moet egter nie verwar word met wat dikwels die “algemeen menslike” in literêre kunswerke genoem word nie. Sötemann noem dat dit by sowel pure as impure digters gaan om die aanbied van ’n “exemplarische leefsituatie” – d. w. s. om singewing aan die menslike bestaan deur die aanbieding van ’n eksemplaar/voorbeeld van ’n menslike bestaan. So kry dit “eksistensiële relevantie” (Sötemann 1985: 73). By die impure digters kom egter ook eksplisiet ’n sosiale dimensie aan die orde.

Beide die romantiese en simbolistiese poëtika’s pas binne die konteks van “pure dichters”. ’n Mens kan dus ook met gemak vir Petersen klassifiseer as “pure digter”.

4. Impuur

Hiermee is egter nog lank nie alles oor Petersen se werk gesê nie. Daar kom beslis spore van ’n retoriese benadering in sy werk voor hoewel dit goed gekamoeifleer is. In die opsig is daar wel sprake van ’n klassistiese poëtikale element volgens Sötemann se terminologie. Hiernaas is daar ook onmiskenbare tekens van die realistiese poëtika, van ’n beskrywing of selfs weerspieëling van die sosiale werklikheid met die doel om ten minste misstande te identifiseer indien nie om daaraan iets aan te verander nie.

Dit gaan hier om ’n aspek wat gewoonlik die meeste aandag ontvang in Petersen se werk juis omdat hy die eerste swart digter in Afrikaans was. Dit is dus van belang om in die verband die aandag te laat val op ’n aantal aspekte in die lig van die bevinding hierbo, naamlik dat die individualistiese vers by hom oorheers.

Dit is vandag moeilik om die effek van sy eerste sterk gedig waarin die sosiale werklikheid aan bod gestel word, naamlik “Bede” (10) in *Die enkeling* op die leserspubliek te agterhaal:

Bede

Laat dit dan wees, O Heer, dat ek
 ’n duisend jaar gelee teen God
 en mens gesondig het...
 Dan weet ek nou, op U bevel
 is hierdie skurfte blootgestel:

In watter dieptes, stankbesmet
 en met verrotte slym besmeer
 het ek nie daar versleg,
 dat selfs U, Heer, van my moes wyk...
 my nie wou reining van die slyk?

Laat my dan maar soos Lasarus
 tevrede wees, met streling van
 elk honger honde-tong;
 Dan weet ek tog, dis U besluit,
 die vloekstraf van ’n donker huid.

As dit U straf is, dat ek so
 moet ly, dan wil ek swyg, o Heer;
 Leer my berusting dan;
 Laat my dan maar my kruisweg gaan,
 tot waar ek voor die donker staan...

Hoewel protespoësie teen die onreg van apartheid sedertdien ’n vanselfsprekende deel van die Afrikaanse kanon geword het, sal weinig gevoelige lesers waarskynlik vandag nog steeds ongeraak hierdie gedig kan lees. Die effek is juis grotendeels daarin geleë dat die sosiale klag verpak word in die in die stylmiddele van ’n belydenisvers, dat dit die gedaante aanneem van die “allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie”. Dit word bowendien versterk deur die hiperbool en verder deur die gebedsvorm wat om ekstra respek, eerbied en aandag vra. In die opsig word die konteks gevorm deur Van Wyk Louw se religieuse verse in *Die halwe kring* (1937 – dus slegs sewe jaar voor die verskyning van *Die enkeling*) waarin ’n “geding met God” aangegaan word oor “die probleem dat die mens deur God alleen gelaat is” (Kannemeyer, 1978:391). Dit gaan by Louw uiteraard om ’n “exemplarische leefsituatie”, om individualisme

wat ook terselfdertyd op 'n abstrakte manier algemeen menslik is. Die “exemplarische leefsituatie” by Petersen is egter in wese anders. Sy individu verteenwoordig nie 'n breë algemene menslike kondisie nie, maar juis 'n sosiaal onmiddellik herkenbare bevolkingsdeel. En al word God aangespreek en al is die spreker bereid om God se straf te aanvaar – as dit dan wel van God kom – weet alle ingeligte lesers dat dit hier in werklikheid gaan om mensgemaakte onderdrukkende maatreëls wat van 'n “donker huid” 'n “vloekstraf” gemaak het. Met die rassewetgewing ná 1948 sou dié klag alleen maar groei.

Die oeuvre bevat wel nog meer belydenisverse in die verband. In “Slotsom” (*Die stil kind*, 14) word die één onontkombare gelykmakende mag aangedui:

Blonde haar en blanke huid,
 Kan kroon, kan septer mee ?
 (Die lykdraers trap 'n dodemars uit)
 Die donker wag vir jou, vir my, al-twee.

Die getal gedigte in *Die enkeling* wat direkte sosiale verwysings bevat, is betreklik min: agt uit twee-en-veertig. In *Die stil kind* is dit nog minder. In *Die kinders van Kain* verander die situasie egter. Soos hierbo reeds genoem, dui die “ek” in die gedig “Die merk” (2) aan dat sy toornige stemverheffing “oor so 'n Kainsmerk” slegs deur “enkeles” waardeer word. Daarteenoor staan die “veles” wat hulle nie steur nie en hom eintlik verwerp. Die distansie wat so ontstaan, word vervolgens die sterkste verwoord in die gedig met die eksplisiete titel “Die veles”. 'n Gedistansieerde spreker beskryf 'n samelewing met groot innerlike teenstellings en 'n gebrek aan sosiale verantwoordelikheid. Hier is trouens sterk ooreenkomste met Petersen se beskrywing van “wat Bruinman se kind agter die grenslyn aanvang” in sy genoemde stuk “Agter die grenslyn”. Aangrypend is byvoorbeeld “Armmans-kindere” in *Suiderkruis* (19):

Armmans-kindere, ken ek hulle nie?
 vol geloof, hoop en liefde, - al drie;

En dan ten slotte:

Word groot, gaan dood, elkeen op sy tyd
 plathand geklap tot onderdanigheid.

Dit beteken nie dat die realistiese poëtika vervolgens self sekondêr raak nie. Intendeel. Die plek van die sosiaal bewoë “ek” word wel ingeneem deur 'n groot aantal gestaltes of selfs 'n groepsgestalte wat afsonderlik eksemplaries funksioneer ten opsigte van die maatskaplike bestel. Die eerste voorbeelde vind 'n mens trouens reeds in *Die enkeling*. Dit is die gedig “My mense” (33) waar die titel nog 'n direk betrokke “ek” aandui,

maar wat verder 'n beskrywing bied van mense “verstik in 'n sweetbad/ van swaarkry en swye”... In dieselfde bundel is “Die arbeider” (35) voorbeeld van 'n individuele gestalte wat in sy lyding en sowel liggaamlike as geestelike afbraak beskryf word: “Maar die gloed in sy oë is dof/ en versteen, - net soos een/ met sy siel daarmeeheen!” In die eerste twee bundels is dit egter nog die uitsondering, maar in *Kinders van Kain* neem dit sterk toe. Dit maak ook 'n belangrike deel uit van *Suiderkruis* en *Laat kom dan die wind*. Dit bly nie beperk tot die enkele groep nie. In laasgenoemde bundel val die blik ook op “Vrou van Nyanga” (36) wat “Woensdags” “halfdags char” “Vir Madam die Teacher/ by die Bellville in Belhar” (dus nie in 'n “blanke” buurt nie) en van wie ons verder verneem: “Hulle noem haar op haar naam/ soms nog Die Girl agterna”. Hierdie laaste woorde is 'n goeie voorbeeld van hoe individuele bewoënhed vervang word deur subtile, maar skerp implisiete sosiale kommentaar.

5. Besluit

Tot besluit kan teruggekeer word na Sötemann se poëtika-model. Petersen begin as romantikus. Hy pas sy werk aan om aspekte van die simbolisme te akkommodeer. Hy is egter ook wel deeglik 'n realis terwyl elemente van die klassisisme opduik. Poëtikaal sal 'n mens hom dus 'n pure impure digter moet noem wat as soekende, gevoelige individu in die eerste plek poësie skryf ter wille van die poësie self, maar nie kan nalaat om sosiale kommentaar te lewer in 'n dwingende situasie nie. As ingehoue sosiale kommentator bly hy steeds getrou aan sy baie vroeë definisie, “'n siende blinde enkeling”.

Universiteit van Wes-Kaapland

Bronnelys

- Goedegebuure, J. en Heynders, O.** 1991 “Het breekbare lig open”, een beschouwing over impliciete poeticaliteit en problemen van interpretatie. *De nieuwe taalgids*, 84: 6.
- Kannemeyer, J.C.** 1978 *Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuur*. Kaapstad/Pretoria: Human & Rousseau Academica.
- Kannemeyer, J.C.** 1986 *D.J. Opperman, 'n Biografie*. Kaapstad/Pretoria: Human & Rousseau.
- Kannemeyer, J.C.** 1992 *Figuur en fluit, Marthinus Nijhoff en D.J. Opperman se opvattinge oor die literêre kunswerk*. Leiden: Dimensie.
- Kloos, W.** s.j. *Nieuwre Literatuur-Geschiedenis, deel II*, Amsterdam: L.J. Veen.
- Opperman, D.J.** 1951 *Groot Verseboek*. Kaapstad/Bloemfontein/Johannesburg: Nasionale Boekhandel Bpk.
- Opperman, D.J.** 1953 *Digters van Dertig*. Kaapstad/Bloemfontein/Johannesburg: Nasionale Boekhandel Bpk.

- Opperman, D.J.** 1956 *Blom en baaierd*. Kaapstad/Bloemfontein/Johannesburg: Nasionale Boekhandel Bpk.
- Opperman, D.J.** 1977 Die uitdyende Heelal: 'n Blik in die Toekoms? In: *Verspreide opstelle*. Kaapstad/Pretoria: Human & Rousseau.
- Opperman, D.J.** 1978 Só word mens digter In: *Rapport* 13.8.1978: 15.
- Petersen, S.V.** 1944 *Die Enkeling*. Port Elizabeth/Kaapstad: Unie-Volkspers Bpk.
- Petersen, S.V.** 1948 *Die stil kind (en ander verse)*. Kaapstad: Maskew Miller Bpk.
- Petersen, S.V.** 1952 "Agter die grenslyn", ongepubliseerde dokument 118.Z.Pr.P., Dokumentasiesentrum, Gericke-biblioteek, Universiteit van Stellenbosch.
- Petersen, S.V.** 1956 *Uurglas*. Kaapstad/Bloemfontein/Johannesburg: Nasionale Boekhandel Bpk.
- Petersen, S.V.** 1960 *Die kinders van Kaïn*. Kaapstad/Bloemfontein/Johannesburg: Nasionale Boekhandel Bpk.
- Petersen, S.V.** 1965 *Suiderkruis*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel Bpk.
- Petersen, S.V.** 1980 *Nag is verby*. Kaapstad: Tafelberg.
- Petersen, S.V.** 1985 *Laat kom dan die wind*. Johannesburg/Kaapstad: Perskor.
- Sötemann, A.L.** 1985 *Over poetica en poëzie*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Van Coller, H. en Odendaal, B.** 2003 Kleur kom nooit alleen nie (Antjie Krog) en Die brug van hertog Bloubaard (H.J. Pieterse): 'n poëtikale beskouing. (Twee dele). *Stilet xv:1*, Maart.
- Van den Akker, W.J.** s.j. *Een dichter schreit niet, de poetica van M.Nijhoff*. Utrecht: Veen, Uitgevers.
- Willemse, Hein.** 2010 S.V. Petersen in dialoog met sy intellektuele omgewing. *Tydskrif vir Letterkunde* 47 (2), Lente.

Note

1. Hierdie artikel is 'n verwerking van 'n referaat wat gelewer is op die S.V. Petersen-simposium van die Departement Afrikaans en Nederlands. Universiteit van Wes-Kaapland, Bellville op 5 November 2010.
2. Met hierdie term word reeds verwys na Sötemann se indeling en terminologie wat later in die artikel uiteengesit word.
3. Van Coller en Odendaal (2003:19) noem dat die voorkeur in Afrikaans gaan aan die term "literatuuropvatting" eerder as "poëtika". Net soos hulle handhaaf ek egter laasgenoemde term met sy belangrike historiese wortels.
4. Willemse (2010:39) wys ook op grondige beïnvloeding deur die Duitse en veral Engelse 19de eeuse Romantici op Petersen se werk. Dieselfde geld natuurlik ook reeds die Tachtigers wie se inhaalmaneuver juis op dieselfde Romantici gerig was. Ook die Dertigers het uiteraard uit hierdie bronne geput.
5. Uit Opperman se plasing daarvan op een lyn met "leed" en "wellus" word die psigologiese uitwerking beklemtoon eerder as die fisieke aspek van "gekleurdheid" binne die destydse samelewing.
6. In 'n persoonlike mededeling aan die skrywer van die artikel het Opperman by geleentheid genoem dat

hy op 'n stadium 'n stel *Standpunte* aan Petersen geskenk het, uiteraard 'n middel om laasgenoemde te meer deel te maak van hierdie konteks. By dieselfde geleentheid het hy genoem dat hy verwag bruin digters sal nog die bestes in die Afrikaanse letterkunde word omdat hulle onafhanlik staan van die (blanke) Afrikanerbestel.

7. Hierdie terme word tradisioneel gebruik om literatuurhistoriese tydperke af te baken. Sötemann se betoog kom egter daarop neer dat dit juis “*niet* tijdgebonden zijn” en “daarom ook niet kunnen dienen als ‘period concept’” (124).
8. In hul tweedelige, insiggewende, artikels met poëtikale beskouings oor die werk van Antjie Krog en Henning Pieterse gebruik Van Coller en Odendaal (2003) 'n ander (verwante) indeling, kennelik om aan verwarring te ontkom met die historiese periodebenamings. Laasgenoemde is egter wel in hierdie artikel van belang omdat dit in die verlengde lê van die literêr-historiese plasing van Petersen se werk, vandaar die gebruik van Sötemann se terme.

Erkenning-Herkenning-Ontkenning: *Titus* van Karin Amatmoekrim

M.Hum. Mursidah

Karin Amatmoekrim (1975-) is a Surinam author, born from a Javanese mother and a Chinese-Creole-Indian father. In her third novel, Titus (2009), she contrasts order against chaos. The wife of the main character Titus has died in an accident. Because of his unbearable sorrow he sets out on a journey. During this journey he is faced with the general problem of how a person can save himself, as well as various personal problems. His mother Anneke, the Neighbour-Author and characters with whom Titus comes in contact with during the journey shed light on the representation of Titus as half Surinamer and half Dutchman. In this article the interaction between Titus and the other characters will be discussed. The novel's themes of power and powerlessness, identity, Europe and ethnicity is also analysed..

1. Inleiding

Het is interessant om het thema multiculturaliteit te onderzoeken in een recente roman van een migrante Nederlandse schrijver. De keuze hier valt op de roman *Titus* van Karin Amatmoekrim. Zij is in 1976 in Paramaribo geboren en in 1981 met haar ouders naar Nederland verhuisd. Ze debuteerde in 2004 met de roman *Het knipperleven* en publiceerde vervolgens in 2006 *Wanneer wij samen zijn* en in 2009 *Titus*. In vergelijking tot haar eerdere werk laat *Titus* een andere thematiek en opbouw zien. Het verhaal is meer kosmopolitisch. De gebeurtenissen vinden plaats in vier wereldsteden die nauw in het verhaal worden betrokken. Centraal staat de identiteit van iemand die afkomstig is uit de diaspora, zoals Titus die een Surinaamse vader en een Nederlandse moeder heeft. Met dit boek won Amatmoekrim eind 2009 de eerste Black Magic Woman Literatuurprijs.

In dit artikel komen de volgende vragen aan de orde. Wat is de algemene problematiek in het verhaal? Hoe wordt deze uitgewerkt voor wat betreft de identiteit van de hoofdpersoon? En ten slotte, welke visie wordt in het verhaal verwoord ten opzichte van de westerse cultuur?

2. De roman *Titus*

Het verhaal gaat over Titus Bijlhout, die plotseling zijn vrouw Kat verliest. Zij wordt aangereden door een vrachtwagen en overlijdt ter plekke. De zin “Wat was er nu gebeurd” opent het verhaal en confronteert de lezer met deze dramatische gebeurtenis. Verhaald wordt vervolgens hoe Titus zich hierna moet redden in de chaos die zijn leven ineens kenmerkt. Ook andere personages gaan met allerlei vormen van chaos om. En zelfs de kunstwerken die een bijzondere indruk maken op hem hebben met chaos van doen.

2.1 *Titus*

Na het overlijden van Kat wordt alles bij Titus chaotisch. Heden en verleden gaan steeds in elkaar over. Het kost hem veel moeite om het verlies van zijn vrouw, de verloren orde van zijn verleden, te verwerken. Haar onaangekondigde, afschuwelijke dood is niet te verklaren. Hoe moet hij leven zonder haar? Hoe kan hij de wanorde in zijn leven “opruimen”? Alles bij hem is nu chaos:

Orde wordt wanorde, heden verleden. Ik ben een slaaf van de richting van de tijd. Laat mij losbreken en teruggaan. Niet om haar terug te halen als Orpheus zijn Euridyce (god, ik zou alles weggooien, alle moeite voor niets, haar terugsturen naar de onderwereld want me omdraaien voordat we veilig teruggekeerd waren, terugkijken doe ik nu ook, en ik leef al in Sodom en Gomorra, laat me zoutpilaren uit ongeduld). Nee ik wil niet terug om haar te halen. Ik wil terug om die orde te vinden. Niet meer die wanhoop van het onbegrip, de drang om op te ruimen maar niet te weten waar te beginnen. (15)

De poging om de gebeurtenis te begrijpen en het verleden terug te halen levert alleen maar wanhoop op. Hij kan het verdriet niet aan en zijn verlies niet van zich afzetten. Hij ziet zijn lot als de dramatische liefdesmythe van Orpheus en Euridyce aan wie het geluk ook maar kort werd gegund. Titus is als Orpheus die zijn Euridyce verloren heeft – ze werd door een giftige adder gebeten en stierf meteen. Maar anders dan Orpheus die met zijn lier en de tovermacht van zijn mooie stem zijn verdrietige gezang kon laten horen en de heersers van het dodenrijk kon vragen haar terug te brengen, wil Titus alleen de verloren orde terug kunnen halen. Door zijn ontroerende muziek kon Orpheus de dood overwinnen, Euridyce mocht weer bij hem zijn op één voorwaarde waaraan hij uiteindelijk niet kon voldoen (Ramondt, 1967:68). Titus kan Kat niet terugkrijgen, maar met zijn reis wil Titus de onstane chaos overwinnen. “Sodom en Gomorra” – zowel in de Bijbel als in de Koran worden deze steden door God verwoest vanwege de “verdorvenheid” van de inwoners – worden in het verhaal gebruikt als beeld van Titus’ verwoeste wereld:

Het huis is niet stiller geworden sinds ik er alleen woon, met dank aan de televisie die ik altijd aan heb staan. En dan is er ook dat tetterende hoofd van me, die gedachten die zich tegen me uitspreken als waren we twee verschillende personen: Titus en zijn lang geleden verloren maatje, in plaats van alleen Titus, ik bedoel, alleen ik. (17)

Alle moeite om rust te vinden is vergeefs. Als twee verschillende personen kunnen Titus en zijn geest elkaar niet begrijpen. Het met Kat gekochte appartement in Amsterdam is hem nu te groot. De aandacht van zijn vrienden werkt op zijn zenuwen. Hij besluit het contact met hen te verbreken en zijn werk als docent op de kunstacademie ziet hij niet meer zitten. Als blijkt dat hij een grote som geld van Kat heeft geërfd, besluit hij te gaan reizen. Kat heeft hem ook twee retourtjes naar Kopenhagen nagelaten. Daarmee

begint hij zijn reis, maar vervolgens reist hij door naar Barcelona en New York. Hij vertrekt uit zijn chaos en probeert zich zo te redden. In geen van de steden die hij bezoekt vindt hij echter rust. Hij komt telkens weer in een chaos terecht. Amsterdam, Kopenhagen, Barcelona en New York zijn drukke en dichtbevolkte steden. Hij vertrekt van het Centraal Station in Amsterdam en begint zijn reis van het zoeken naar orde.

Richard en Julia, twee nieuwe contacten van Titus, reizen onafhankelijk van elkaar van Kopenhagen naar Barcelona. Om die reden reist Titus ook naar Barcelona. Wat moet hij anders in Kopenhagen? Hij kent er niemand en kan blijkbaar niet alleen zijn. Het rustige Kopenhagen wordt daarom ingeruild voor het chaotische Barcelona. Daar wordt zijn portemonnee gerold en vergeefs vraagt hij om hulp bij andere toeristen. Met Julia, een prostituee met wie hij een “liefdesrelatie” heeft, vlucht hij naar New York, een hectische stad waar de bevolking geobsedeerd is door de presidentsverkiezingen. Voor het eerst neemt een zwarte kandidaat daaraan deel. Op hetzelfde moment vindt er een marathon plaats. Het wemelt er van aanhangers van de presidentkandidaat, marathonlopers en toeristen. De chaos komt tot een hoogtepunt bij het gangsterachtige einde van het verhaal. Julia blijkt tot de maffia te behoren en heeft het plan opgevat Titus te beroven.

Het leven in de steden wordt verbeeld met mensen die druk zijn met hun eigen zaken, haast hebben en niet betrokken willen worden bij de problemen van iemand anders, omdat ze bang zijn voor criminaliteit.

De vlucht uit zijn chaotische leven levert Titus geen rust op. Er is geen vast punt waar hij tot rust kan komen. Hij is constant onderweg en alle gebeurtenissen vinden plaats in vliegtuigen, treinen, hotelkamers, musea en in mensenmassa's. Julia biedt hem slechts “valse” rust en liefde. De temperatuurwisselingen maken de chaos voelbaar: in Barcelona is het tropisch warm, in New York juist ijsig koud.

In Richard, een oudere kunstkenner die hij in Kopenhagen in het Glyptotek-museum ontmoet, ziet Titus een vaderfiguur. Zij vinden elkaar in hun interesse voor kunst en vallen allebei op het schilderij *Chaos zal zijn deel zijn*.

2.2 Anneke

Ook bij Titus' moeder Anneke worden heden en verleden steeds verwisseld. Zij verzette zich toen ze jong was tegen haar naam. Rosa klonk haar vriendelijker en exotischer in de oren. Zij was een zelfstandig vrouw, een kunstenares die door Titus werd bewonderd. Haar ouders vonden alles wat ze deed “niet normaal”. Ze raakte zwanger op haar tweeënveertigste, terwijl ze niet getrouwd was. Titus' vader was een Surinamer die al een vrouw met twee kinderen had. Hun relatie mislukte, want ze konden niet goed met elkaar opschieten. Anneke woont nu in een bejaardentehuis en kan niet gemakkelijk met de andere bewoners omgaan. Zij voelt zich anders en hoort niet bij hen. Ze is kritisch over de Surinaamse Maggie:

Dat met Maggie, al die familie en dat gekakel, dat is wat te veel van het goede. Maar af en toe bezoek

zou wel prettig zijn. Ik vraag me wel eens af hoe het met Titus is. Ik heb al lang niets meer van hem gehoord. Maar ik weet hoe het met mij en mijn ouders is gegaan. Er is niets aan te doen, kinderen kiezen nu eenmaal hun eigen pad. En uiteindelijk zijn we allemaal individuen, hè. Wie ben ik om die jongen te claimen. Nee, hij moet zijn eigen weg vinden. (181)

Zij begrijpt niet waarom Maggie zo vaak bezoek krijgt en het zo druk heeft met haar kinderen. Omgekeerd verlangt ze erg naar de aandacht van haar zoon die maar zelden op bezoek komt. Ze weet dat hij net zijn vrouw verloren heeft, maar ze weet maar weinig over de gebeurtenis zelf en hoe het met Titus gaat. Zij begrijpt niet dat zij niet mag weten waar hij nu is en wat hij allemaal doet. Zij voelt zich erg alleen.

2.3 *Buurman Schrijver*

Dit personage is iemand die juist graag naar chaos zoekt om erover te schrijven. Plekken waar veel gebeurt hebben een magnetische werking op hem. Wanorde is voor hem een bron van inspiratie:

Mensen zoeken geen rust, in elk geval Buurman Schrijver niet. Wat hij wel zocht, was niet helemaal duidelijk, maar hij dacht het in elk geval in chaos te vinden. (...). Hij schaamde zich niet voor zijn nieuwsgierigheid. Het was op dit soort plekken, waar een ongelukkig toeval, of was het een toevallig ongeluk, de kwetsbare laag van de beschaving had doorboord en waar zich in kleine, soms grotere, scheurtjes het lelijke gezicht van de chaos toonde. Hij was er nooit mee begonnen ernaar op zoek te gaan en bleek er een talent voor te hebben: hij herkende dat gezicht op veel plekken in zijn stad. Sindsdien schreef hij boeken. (37-8)

Hij houdt van mysterie. In het verhaal wordt hij nooit met zijn echte naam genoemd; zijn functie als schrijver lijkt belangrijker dan zijn identiteit. Hij was in de buurt toen Kat aangereden werd, herkende haar en werd geraakt door deze gebeurtenis en geïntrigeerd door de mysterieuze vrouw die hij er zag, een dakloze vrouw.

2.4 *De dakloze vrouw / waarzegster*

In het boek wordt een dakloze vrouw beschreven als mysterieuze verschijning. Wat is haar naam? Wat doet zij? In het verhaal wordt zij nooit aangeduid met haar naam en slechts beschreven als onverzorgd persoon. Haar verschijning bij het ongeluk van Kat is mysterieus. Daarom valt ze Buurman Schrijver meteen op:

Ze stond tussen twee geparkeerde auto's in, een stukje van de rest van het publiek af. Een grote, donkere zonnebril verborg bijna de helft van haar gezicht en gaf haar de allure van een oude, Italiaanse filmster. (...) hij zag eerst dat de vrouw haar linkerarm miste. Omdat hij daarom nog aandachtiger naar haar keek, zag hij vervolgens dat het haar een slecht zittende pruik was. (39).

De vrouw wordt alleen door Buurman Schrijver gezien. Zij is slechts aanwezig om hem te steunen een verhaal te schrijven. Maar haar aanwezigheid is ook als iemand die een boodschap brengt, om een verdwaalde te verlossen uit de chaos. Dit geldt met name voor het einde: een ondertekende brief aan Titus waarin Buurman Schrijver via de dakloze waarzegster een verhaal vertelt. Dit gaat over wie de vrouw is, over haar vermogen om dingen die nog moeten gebeuren te “weten”, over Kat en Titus, en ook over hoe bepaalde dingen in Titus’ leven met elkaar verband houden. De boodschap is niet expliciet, maar doet de lezer juist denken aan het mysterie van het leven, waarin een mens antwoord zoekt op vragen die niet direct tot oplossingen leiden.

2.5 *Kat en Julia*

Deze twee vrouwen hebben een relatie met Titus. Allereerst Kat, zijn overleden vrouw. Zij symboliseert het verleden van Titus’ leven, de orde van weleer. Van haar erft hij een vermogen, maar ook zijn grote eenzaamheid. Zij is niet te vervangen:

Terug kan ik niet, want waar ik niet aan kan wennen, is dat de aard van mijn leven het gebrek aan grootsheid is. Geen grandeur, geen avontuur, en nu ook: geen liefde. Kat was hartverscheurend mooi, zij was groots genoeg om genoeg te nemen met de middelmatigheid van al het andere dat ik had. En nu dan? Nee, laat mij maar verdwijnen. (223)

De tweede vrouw is Julia, een prostituee die Titus tijdelijk een vals “asiel” en houvast biedt. Zij maakt zijn leven eigenlijk alleen nog maar chaotischer:

Ik loop naar het hotel. Denk aan Julia. Aan de leegte die zij is. Zij is van alles niet. Zij is geen liefde, geen vriendschap, geen trouw. Zij is geen verwachtingen, geen hoop. Zij is onberekenbaar als haar eigen verlangens. Het egoïsme dat onvermijdelijk afstevent op de afgrond, alles met zich meeslepend. (223)

3. Kunstwerken

In het Glyptotek-museum te Kopenhagen wordt Titus getroffen door het schilderij *Chaos zal zijn deel zijn*. De schilder wordt niet vermeld, alleen het jaartal 1974:

Het is een man in pak. Hij draagt met zijn rechterhand een koffertje. (...). De kunstenaar heeft een perspectief gekozen dat “fisheye” genoemd wordt, en waarvan ik toevallig weet dat het in de skateboardcultuur een populaire hoek is om uit te filmen of te fotograferen. Het maakt het object in het centrum groot en stelt het zo onduidelijk centraal. (...). De man in het centrum is onaangedaan door zijn omgeving: de fish eye duwt alle drukte van hem af. (59-60)

Door de “fisheye”-techniek lijkt deze man groot en centraal, terwijl de andere dingen van hem weg lopen.

Sculptuur Kai
Nielsen: *Een
moeder met tientallen
baby'tjes.*

De Engelse kunstkenner Richard Kensington wordt ook aangetrokken tot dit schilderij. Hij begint een gesprek en vertelt Titus wat hij ervan vindt. Titus vraagt hem “U zei dat de man in het schilderij niet weet wat hem te wachten staat. Wat bedoelde u daarmee?” (63). Maar Richard antwoordt: “Wij weten dat niet, of we willen het niet weten” (63). Het museum gaat dicht en Richard die graag wil uitleggen wat hij bedoelde stelt voor om ergens koffie te gaan drinken. Titus gaat daar echter niet op in; hij is geraakt door wat Richard zei: de man in het schilderij verbeeldt eigenlijk Titus zelf, van wie de emoties zijn versteend en het middelpunt vormen van zijn eigen chaos.

Een moeder met tientallen baby'tjes is een sculptuur van Kai Nielsen in de winter tuin van het Glyptotek Museum. Het werk verwijst naar het werk *The water mother* uit 1920. Titus is er van onder de indruk en het komt twee keer voor in het verhaal. Eerst in een bar waar hij praat met de prostituee Carla. En later als hij het museum weer bezoekt en op Richard wacht:

Haar kinderen kruipen en buitelen om haar heen, hongerig om te groeien, hongerig naar haar volle melkborsten. Ze is naakt, haar borsten en dijen voluptueus en toch straalt ze moederschap uit, geen seksualiteit. Ze is de innige, warme moeder die je altijd wilde hebben. Haar kinderen je eigen bolle, aabare, gewenste nageslacht. Ik ga tegenover haar zitten en probeer haar te onthouden. Voor het eerst sinds lange tijd wenste ik dat ik een tekenblok bij me had. Als was het om mijn gevoel van dit beeld, mijn versie van dit werk, te bewaren. (77)

Het citaat impliceert het verlangen van Titus naar “de vrouw” die rust kan geven aan haar “dorstige kinderen”. Zij verbeeldt een liefdevol rustpunt; de baby'tjes verbeelden

mensen die verlangen naar “geestelijke voeding”. Titus herkent zich hier volkomen in. In het naschrift van het boek komt het beeld van deze sculptuur weer naar voren. Buurman Schrijver vertelt dat de dakloze vrouw hem ooit een belangrijk verhaal verteld heeft, dat begon met Kat en Titus, en eindigde met “een grote moeder met veel kinderen”. De dakloze vrouw zag eerder al wat er zou gebeuren en dat Titus zou verdwijnen “in de chaos die door tijd wordt gevoed” (225). Zij wordt als volgt beschreven:

Ze was de ideale vrouw. De moeder die we ons allemaal wensen. Beschikbaar en gewillig, screen te midden van de imperfectie, ons opvangend als we uit balans dreigen te raken. (227)

Het schilderij *Chaos zal zijn deel zijn* komt ook in dit naschrift voor. De twee kunstwerken vormen een contrast: “de man” is een soort paradox van de “vrouw”. De man, die centraal staat, netjes gekleed is en een koffertje draagt – als symbool voor behoeften –, is onaanraakbaar. Hij is alleen, bezig met zichzelf, de wereld om hem heen valt weg door de “fisheye” techniek – een perspectief van hoe je naar je leven kijkt. De vrouw staat ook centraal, is naakt en heeft niets bij zich, maar de wereld om haar heen komt naar haar toe. Zij is dus niet alleen, maar stelt zich beschikbaar voor de haar omringende wereld. De kunstwerken verbeelden twee werelden: de man met zijn aardse wereld en de vrouw met haar geestelijke wereld. Zij dragen eigenlijk de algemene thematiek van het verhaal, zoals deze is verwoord als retorische vraag op de laatste bladzijde: ‘Maar wat is een mens méér dan zijn verlangens? (...). We zijn allemaal domme, domme mensen’. (228)

4. Erkenning-Herkenning-Ontkenning

In de roman komt de multiculturele samenleving duidelijk naar voren. De hoofdpersoon, Titus, is een mengeling van twee culturen, de Surinaamse en de Nederlandse. Hij is in Nederland geboren en getogen en met een Nederlandse vrouw getrouwd. In zijn verdriet over het verlies van zijn vrouw denkt hij veel na over zijn leven als half-Surinamer en half-Nederlander.

Amsterdam wordt als multiculturele stad gerepresenteerd door het Centraal Station, een van de drukste plaatsen in de stad waar mensen van verschillende culturele achtergrond elkaar treffen. Dit station vormt ook het vertrekpunt van Titus’ reis, die ook een reis is op zoek naar zijn eigen identiteit. In de chaos waarin hij verkeert denkt hij na over zijn leven, zijn bestaan en zijn identiteit. De drukte in de steden die hij bezoekt vormt voor hem geen tegenwicht tegen de chaos in zijn leven. De interactie met mensen van verschillende culturen dwingt hem te reageren op situaties of mensen, waardoor hij zich bewust of onbewust presenteert als onrustig individu op zoek naar zijn eigen identiteit.

Identiteit steunt op een bewuste, actieve presentatie, maar het kan ook gaan om gedachten en gevoelens waarvan we ons misschien niet bewust zijn (Woodward,

2004:15). Het proces van identificatie is ingewikkeld en kan betrekking hebben op de werking van factoren die deel uitmaken van onze eigen persoonlijke geschiedenis. Op sommige momenten kan er herkenning plaatsvinden bij het proces van identificatie. Soms weten we niet zeker waarom we opeens denken “dat ben ik”, maar het lijkt goed. Het concept van interpellatie biedt enig inzicht in wat er gebeurt als mensen zich herkennen (Woodward, 2004:152). We erkennen en ontkennen dingen waarvan we al zeker weten of ze behoren bij onze identiteit, en dat doen we bewust. Maar vaak ook gebeuren de dingen onbewust, zoals het geval is met de zogenaamde “Freudian slips”, wanneer een woord dat we uitspreken niet het woord is dat we bedoelen, en daarmee iets van onze verborgen verlangens openbaart.

4.1 *Erkenning*

Al op de tweede bladzijde erkent Titus zijn identiteit:

Mijn naam is Titus. Een ongebruikelijke naam, vooral voor iemand met mijn uiterlijk. Ik werd geboren uit een Nederlandse moeder en een Surinaamse vader. Ik groeide op bij de eerste en kende de laatste slechts oppervlakkig, maar dat kon niet voorkomen dat ik sprekend op mijn vader lijk, hoewel een paar tinten lichter. Mijn moeder gaf me deze naam waarschijnlijk uit onvrede met haar eigen naam, Anneke, een naam die ze zelf niet vond passen bij iemand als zij: een kunstenares. (p.10)

Uiterlijk lijkt Titus op zijn vader; hij is donker, maar zijn kleur is lichter. Hij kent deze echter maar oppervlakkig. Hij groeit op bij zijn moeder en kent haar daardoor veel beter. Van buiten is hij meer Surinaams, maar van binnen meer Nederlands. Toen hij nog jong was werd hij wel “bounty” genoemd, verwijzend naar de chocoladereep: zwart van buiten en wit van binnen (82-3). De naam Titus vindt hij eigenlijk ongebruikelijk voor iemand met zijn uiterlijk. Zijn moeder heeft hem genoemd naar Titus Flavius Vespasianus, de Romeinse keizer van 79-81 na Christus.

Titus ziet zichzelf als half Nederlands en half Surinaams, maar zijn buitenkant laat de binnenkant niet zien. Zijn uiterlijk als Surinamer representeert de oppervlakkige kennis van zijn vader en de Surinaamse cultuur.

4.2 *Herkenning*

Het vertrekpunt van Titus’ reis, het Centraal Station in Amsterdam, wordt verbeeld als een ontmoetingsplaats van allerlei allochtonen. Titus herkent zichzelf als “kleurling” en voelt dat hij bij hen hoort:

Ik bedank hem en zoek naar het Marokkaanse woord voor vriend om hem op te vrolijken. Achter me staat de volgende klant al klaar, ze wachten allebei tot ik opzij stap. Het schiet me net op tijd te binnen: “Zagbie, bedankt!” Hij kijkt me uitdrukkeloos aan: “Ik ben Turks, meneer”. Ik schiet in

de lach en kom niet verder dan een onnozel “O”. Ik denk me een knipoog te kunnen veroorloven, ik bedoel van de ene kleurling naar de ander moet dat toch kunnen, hij mag ook denken dat ik van de Antillen kom, vind ik helemaal niet erg. Hij is echter al bezig met een andere klant en doet of hij me niet ziet. (49-50)

Titus probeert ook vriendschappelijk te zijn tegen de jongen van de koffiekiosk. Maar een dergelijke poging om aardig te doen kan ook mis gaan. Etnische identiteit zit vast bij iemand en het kan irriteren als de ander hem/haar verkeerd identificeert. En volgens Titus moet er tussen “kleurlingen” eigenlijk begrip bestaan.

Titus valt altijd op kleur en verschijning, vooral op zwart en wit. Deze kleuren representeren zijn hybride identiteit en worden vaak met elkaar gecontrasteerd:

Ik beseftte dat toen ik op een avond naar een film op televisie zat te kijken. Ik zag twee mannen, een *donkere* en een *lichte* (...), Will Smith en Tommy Lee Jones die obscure krantjes doorspitten op zoek naar freak accidents en andere vreemde gebeurtenissen. (...). Ik moet denken aan de moeder van *Sneeuwwitje*, die zich prikte aan een naald toen ze 's winters bij een *ebbenhouten* raamkozijn zat en zich een dochter wenste met lippen rood als bloed en haar *zwart* als *ebbenhout*. (18, 21, cursivering Muriel)

Hij is gefascineerd door de Amerikaanse verkiezing van 2008, waar een zwarte, niet bij naam genoemde, presidentskandidaat is. Hij windt zich op over mensen die zich negatief over deze man uitlaten. Maar ook twijfelt hij zelf of een zwarte wel president kan worden:

“Omdat hij zwart is,” antwoord ik naar waarheid. Waarom anders zouden de verkiezingen me op dit moment boeien. “Wie?” vraagt ze geïrriteerd. “De presidentskandidaat natuurlijk”. “Waarom is dat belangrijk?” “Omdat ik ook zwart ben, Julia”. (...). “Omdat wij niet losstaan van onze kleur. Dit land is gebouwd op het rasverschil. Kunnen we een zwarte man tot onze leider maken? Ik weet het niet.” (177, 185)

Aan de ene kant herkent Titus zichzelf in deze zwarte presidentskandidaat, aan de andere kant uit hij zijn pessimisme over het vermogen van een zwarte man.

Titus herkent zichzelf ook in het schilderij *Chaos zal zijn deel zijn*. Hij wordt geïntrigeerd door de afgebeelde man met de aktetas, de gebruikte “fisheye” techniek en de titel:

Plots moet ik aan het doek denken van de man met de aktetas. Chaos zal zijn deel zijn. Het gevoel dat me gisteren besprong toen ik het doek zag, bekruipt me weer. Is het angst? Richard onderbreekt mijn gedachten doordat hij zijn hand op mijn arm legt. “Dat is precies wat ik bedoel. Je denkt niet aan je kleur. Maar dat verandert niets aan je kader. Want dat is er gewoon. Voor de mensen buiten jou om, voor mij in dit geval, heb je kleur. Als je niet zwart was, deed je me niet aan mijn zoon denken. Want behalve jullie huidskleur hebben jullie niets met elkaar gemeen.” (p.82)

Titus en Richard raken met elkaar in gesprek en voelen zich verwant. Richard herkent in Titus zijn Surinaamse pleegzoon en Titus herkent in hem een vaderfiguur.

4.3 Ontkenning

De ontkenning van zijn identiteit als zwarte man gebeurt onbewust. Omdat hij maar weinig weet over zijn vader en over Suriname, en omdat hij door zijn moeder is opgevoed en een Europese opleiding heeft genoten, is hij meer Nederlander dan Surinamer. Surinaams is hij alleen van buiten:

“Je bent half Surinaams, toch?” “Ik zie niet wat dat ermee te maken heeft. Ik groeide in Nederland op, bij mijn moeder. Met Suriname heb ik niets.” “Maar je bent zwart. In een witte wereld. Je kader is zichtbaar voor iedereen.” (81)

Hij bewondert het werk van zijn moeder en vindt haar een goede kunstenares. Maar het werk van zijn vader en dat van andere kunstenaars uit Suriname en de Caraïben vindt hij niets:

“Het was eenvoudig. Te eenvoudig. Veel kunstenaars uit Suriname en de rest van de Caraïben blijven hangen op dat niveau. Het is niet sympathiek om te zeggen, maar zo is het vaak wel.” (83)

Titus zwijgt dan ook als Richard vertelt dat de West-Indische schrijver Derek Walcott ooit de Nobelprijs voor literatuur won. Hij weet hier niets van.

Hij reageert niet erg blij op het nieuws dat de zwarte presidentskandidaat gewonnen heeft. Het vervult hem met een onverklaarbare angst:

De zwarte man heeft gewonnen. Een massa mensen wacht tot hij ze komt bedanken voor hun steun. Het duurt lang. (...). Lichamen die elk een eigen richting op bewegen, samengebald tot een massief geheel. Onnatuurlijk. Iemand huilt, in het publiek. Een man verschijnt in een blokje, links onder in beeld. (...).

De zwarte man komt naar buiten, een vrouw, twee kinderen. Ze zwaaien. Duizenden stemmen komen samen in een angstaanjagend gebulder. De man loopt naar voren. Er is geen blijdschap op zijn gezicht, hij lijkt zich zorgen te maken, inzoomen op het publiek, tranen, op weer een ander gezicht een manische grijns. Blijdschap? En opeens weet ik het: dit is wat het vage gevoel wil zeggen, dit is wat er gaat gebeuren, dit is waar de portier op doelde, waar de chaos op afstevent: de zwarte man wint, en nu zal hij worden gedood. Nu, terwijl ik kijk. (194-5)

Dit laat zijn angst zien voor deze nieuwe situatie. Altijd al zijn “witte” mensen superieur en nu wordt opeens een “zwarte” gekozen tot leider van Amerika. Hij probeert zijn emoties los te laten door de liefde te bedrijven met Julia.

5. Visie op het Westen

Vier hoofdstukken dragen de naam van een stad – Amsterdam, Kopenhagen, Barcelona, New York. Zij vertegenwoordigen de westerse wereld die in het verhaal domineert. Allerlei westerse beelden spelen een rol, zoals Orpheus en Euridyce, Sodom en Gomorra, Titus Flavius Vespasianus en ook kunstwerken en musea.

Het begrip metropool of “wereldstad” wordt vaak geassocieerd met centralisme, imperialisme, dominantie, macht en het superieure westen (Fokkema, 2003:206). De vier wereldsteden in het verhaal representeren de westerse dominantie in het leven van Titus. In feite wordt hij achtervolgd door een imperialistische manier van denken, waarin het superieure westen geplaatst wordt tegenover de rest van de wereld.

Eigenlijk wordt een belangrijk deel van Titus’ identiteit ingenomen door zijn vader en de Surinaamse cultuur, hoewel dit maar weinig in zijn leven naar voren komt. Overeenkomstig het “oppervlakkige” karakter van zijn vader, wordt diens leven slechts in vogelvlucht geschetst. Hierdoor wordt de lezer eenzijdig geïnformeerd over de Suriname cultuur als deel van Titus’ culturele identiteit. Hij voelt zich meer Nederlander dan Surinamer, maar aan zijn huidskleur ziet iedereen hem meer als Surinamer. Zijn beeld van Suriname is negatief gekleurd door alles wat hij van zijn moeder weet. De allochtonen bij het Amsterdamse Centraal Station verbeelden de gemeenschap van niet-westerse immigranten. Ze worden gecontrasteerd met de westerse personages die economisch succesvol zijn.

6. Tot besluit

Titus is geboren en getogen in Nederland. Hij voelt zich meer Nederlander dan Surinamer, hoewel de buitenwereld hem eerder als Surinamer beschouwt. Zijn beperkte kennis over Suriname en zijn negatieve opvattingen over dit land hebben hem “gedistantieerd” van zijn oorspronkelijke identiteit.

Zijn succes in de Nederlandse samenleving als docent bij een kunstacademie betekent niet veel als houvast in zijn leven. Dat hij zijn carrière, zijn moeder en zijn realiteit verlaat om orde te zoeken in de chaos, kan opgevat worden als een spiegeling van zijn mislukte leven. Angst blijft hem achtervolgen als iemand uit de diaspora en hij blijft een figuur zonder balans.

Westerse steden en beeldvorming zijn dominant in het verhaal, terwijl de Surinaamse beeldvorming beperkt en eenzijdig is. Het beeld van de groep allochtonen is ook plaatselijk en beperkt. Suriname en niet-westerse allochtonen worden stereotypisch weergegeven in achterhaalde formuleringen over ras en superioriteit.

Titus is een persoon met meerdere identiteiten. Hij is nog op zoek naar orde, naar een balans in zijn bestaan en innerlijk leven. Zijn meervoudige identiteit maakt hem tot representant van de uit de diaspora afkomstige mensen. Karin Amatmoekrim die ook met twee culturele circuits te maken heeft, verwoordt in dit verhaal de

dubbelzinnigheid van mensen uit de diaspora.

Identiteit is inderdaad een voortdurend proces van bijstelling en vorming in relatie tot de omgeving. De metropool, in de kern al zo dynamisch, is de locatie die dit proces van identiteitsbeleving verheft of uitvergroot (Fokkema 2003:198).

Universitas Indonesia te Depok

Bibliografie

Amatmoekrim, Karin 2004 *Het knipperleven*. Amsterdam: Uitgeverij 521.

Amatmoekrim, Karin 2006 *Wanneer wij samen zijn*. Amsterdam: Prometheus.

Amatmoekrim, Karin 2009 *Titus*. Amsterdam: Prometheus.

Fokkema, A. en Steenmeijer, M. Steenmeijer (red.) 2003 *Identiteit en locatie in de hedendaagse literatuur*. Nijmegen: Vantilt.

Ramondt, Sophie 1967 *Mythen en sagen van de Griekse wereld*. Bussum: Van Dishoeck.

Woodward, K. (ed.) 2004 *Questioning identity: gender, class, ethnicity*. Londen-New York: Routledge-The Open University. Zie ook: <http://www.blackmagicwomanfestival.nl/news/1>.

Van bloemenfeetjes en schraapzuchtige heksen, Chinese vrouwen in Indisch-Nederlands proza 1880-1950

Widjajanti Dharmowijono

In Indonesian-Dutch narrative prose there is an under-representation of Chinese women compared to men. This does not mean that the Chinese female characters are less interesting. In this article the portrayal of Chinese women as well as indigenous and Indonesian-Dutch women of the Chinese men is being analysed. There is a specific focus on the “nga” or “njai” – indigenous wives or concubines of the Chinese, as well as Chinese wives of European men. The “nga” or “njai” specifically played an important role in the development of the peranakan-Chinese society.

In de koloniale samenleving vormden de Chinezen een opvallende groep, zowel vanwege hun uiterlijk als hun activiteiten. Ook in de Indisch-Nederlandse literatuur krijgen de Chinezen veel aandacht. De Indisch-Nederlandse literatuur omvat volgens Rob Nieuwenhuys (1978:3) alles “wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der compagnie tot op heden” en is bij uitstek geschikt om beeldvorming te onderzoeken. Deze bijdrage gaat over het beeld van de Chinese vrouwen in die literatuur. We kijken hoe deze vrouwen eruitzien en hoe hun gedrag beschreven wordt. Maar eerst gaan we hun geschiedenis na.

1. Hoe Chinees zijn ze?

Chinese vrouwen zijn niet altijd Chinees geweest. Tijdens de eerste eeuwen van de Manchu-periode tot in de negentiende eeuw nog, was het Chinese vrouwen verboden te emigreren. Omdat de mannen niet vergezeld waren van hun echtgenote, namen ze een inlandse vrouw. Daarvoor kozen ze slavinnen uit, bij voorkeur Balinese vrouwen, omdat die er geen bezwaar tegen hadden varkensvlees te bereiden. Een van de meest bekende Balinese vrouwen in de geschiedenis van de Chinezen in Oost-Indië is de bijvrouw van de kapitein Chinees Siqua, die diende onder gouverneur-generaal Joan Maetsuyker (1653-1678). Deze had weinig belangstelling voor de Chinese gemeenschap in Batavia en vond het niet nodig een nieuwe kapitein te benoemen na de dood van Siqua, zodat diens concubine zijn positie overnam en gedurende twaalf jaar de Chinese gemeenschap leidde, tot ongenoegen van het mannelijk deel van de gemeenschap, hoewel haar uitspraken wijs en rechtvaardig waren.

Over de geschiedenis van de Chinese vrouwen is weinig verteld. Een belangrijke bron zijn de notulen van de vergaderingen van de Kong Koan (Chinese Raad). Li Minghuan, hoogleraar aan het Instituut voor Antropologie aan de Universiteit van Xiamen, heeft aan de hand van de optekeningen van huwelijken en overlijdens van de Bataviase Chinese vrouwen het ontstaan nagegaan van een nieuwe gemeenschap,

Vrouw van Chinees officier

de *peranakan*. In de benamingen van vrouwen, meer bepaald als achtervoegsels, wordt herhaaldelijk het woord “nga” gebruikt, vaak in combinatie met “miaoli”. Li is tot de conclusie gekomen dat “nga” hetzelfde als “njai” betekent, concubine. Samen met het woord “miaoli”, dat een transliteratie van “Bali” is, betekenen namen als “ngamiaoli” en “miaolinga” dus “concubine van Balinese afkomst”. Maar er waren ook Javaanse, Sundanese en Maleise njais. Kinderen die resulteerden uit een verbintenis tussen Chinese mannen en inlandse vrouwen worden *peranakan* genoemd. Njais zijn dus ook de oermoeders van de peranakan-Chinezen, niet alleen van de Indo’s.

Kinderen uit deze gemengde verbintenissen werden opgenomen in hun vaders familie en werden grootgebracht en opgevoed als Chinezen. Peranakan meisjes werden idealiter uitgehuwelijkt aan Chinese mannen. Deze meisjes kregen het achtervoegsel “niang” (in het Fujianees “Nio”) achter hun naam. Overigens waren er ook genoeg

Peranakan njai Goei La Nijo
Tan, ca.1870

Chinese vrouwen die njais werden van Europeanen. Mijn Chinese betovergrootmoeder was de njai van een Europeaan, een administrateur bij de tinmijnen op Bangka.

3. Hun uiterlijk

Hoe zagen de Chinese vrouwen eruit? De scheepsarts Wouter Schouten beschreef ze in 1676 als volgt: “de Chineesen zijn meestendeel tamelijk blanck; doch hare vrouwen bruynder en de sommige t’ eenemaal swart en meest in het Eylant Baly geboren”. De haardracht en kleding van de Chinese vrouwen zoals Schouten ze beschrijft doen sterk denken aan die van Balinese vrouwen.

Beschrijvingen van het uiterlijk en de kleding van de vrouwen in de romans en verhalen lijken soms wel uit een modeblad gehaald. Een voorbeeld is de beschrijving van Chinese vrouwen die bij elkaar zitten op een feest, in het verhaal “Bij onze gestaarte broeders” (zo werden Chinezen vaak genoemd) in *In sarong en kabaai*, een verzameling verhalen van Thérèse Hoven uit 1892. Het zijn “fraai aangekleede poppen, stijf van ‘t goud en bijna onbeweeglijk”. De meesten hebben lieve, zachte gezichtjes, “doch geen

Foto: Grootouders van de
auteur: Tan Tiong Ie en
Kwee Sik Iang Nio.

schalksche glimlach of vriendelijke oogopslag verhielden haar trekken” (Hoven, 1892:116). Dat zal in latere beschrijvingen overigens heel anders zijn. Ze dragen hun haar in een kondeh (wrong), versierd met allerlei kleinodiën: gouden kettinkjes, van wol gehaakte bloemen maar versierd met diamanten, en ook dragen ze lange oorhangers en gouden, met paarden en juwelen bezette kettingen om de hals. Hun kleding bestaat uit een nauwe rok en een lang, tamelijk wijd jak van satijn of zijde, meestal gebloemd en met gouddraad en verschillende kleuren van zijde geborduurd.

Twintig jaar later komt het boek *De paupers* van Victor Ido uit. Weer lezen we een beschrijving van meisjes die bij elkaar zitten op een feest, maar we zullen zien dat deze anders van aard is dan die van Thérèse Hoven. Ze worden beschreven als “fijne, glinsterende, exotische bloemenfeetjes”. Een van die bloemenfeetjes is Kwan, de vijftienjarige dochter van een peranakan Chinees. Boong Portalis, het hoofdpersonage, vindt haar “n heerlijke meid”. De meisjes dragen schitterende juwelen aan de oren, in het haar en om de hals, om de polsen en op hun strakke zijden baadjes. Deze glansen in het helle licht van de fakkels en “deden heur halfontloken lichaamsvormen duidelijk uitkomen”. Bovendien hebben ze “beeldige gezichtjes, prachtig van kleur, de kleur

van theeroosknoppen, met kleine handjes en voetjes, teer en broos als van porseleinen poppen” (Ido, 1915:74). De mooiste is “de kleine” Kwan, die niet zo klein blijkt te zijn, maar “net rijp genoeg om geplukt te worden”, met een “prachtig lenig lichaam” en “jonge, onder haar blauwzijden baadje even uitpuilende borstjes” (Ido, 1915:76).

Een andere mooie Chinese vrouw wordt beschreven in *Halfbloed* (1946) van Johan Fabricius. Op een wajang-Tjina-voorstelling ziet Boeng, het hoofdpersonage, de mooie, jonge Chinese vrouw terug met wie hij een paar maanden eerder een avontuurtje had, toen zij kon ontsnappen aan de waakzaamheid van haar man en met Boeng meeging. Deze vrouw wordt op de volgende manier beschreven: “verleidelijk omsloot de witzijden Shanghai-dress haar jeugdige slanke lijf – een welgesteld en zelfbewust dametje was ze! Haar oogen, argeloos en sluw tegelijkertijd, kinderlijk en toch vervuld van duizenden jaren weten, twee donker glinsterende juweelen” (Fabricius, 1946:115).

Maar net als in het ware leven, zijn ook in romans niet alle vrouwen even mooi. In *'n Badreisje in de tropen* (1909) van Carry van Bruggen komt een heel ander type vrouw voor. Ze ging gekleed in de gewone eenvoudige volksdracht van de Chinese vrouw, bestaande uit een blauw baadje en een wijde blauwe broek en droeg geen andere sieraden dan haar groen-stenen oorbellen die van haar toch een fleurige verschijning maakten. Ze had geen opvallend uiterlijk, maar trok des te meer aandacht met haar snerpende krijssende kakatoestem. En Arthur Ducroo, het ik-personage in *Het land van herkomst* (1935) van E. du Perron zegt van de Chinese speelvriendinnen van zijn moeder dat ze lawaaiiger waren dan de Sundanese vrouwen. Mooi waren ze ook geenszins: “Zij waren pafferig en dik of mager en houterig, maar altijd lelijk” (Du Perron, 1962:183-4).

4. Hun gedrag

Nu weten we ongeveer hoe het uiterlijk van de Chinese vrouwen geschetst wordt. Maar hoe wordt hun gedrag beschreven? De twee Chinese vrouwen die in *Een kêtjoegeschiedenis* (1887) van I. Groneman figuren zijn pandhoudsters, en over pandhouders wordt over het algemeen niet positief geschreven, zelfs niet als er een bij een overval door een stel *kêtjoe* (bandieten) om het leven komt. Groneman was de lijfarts van de sultan van Yogya en goed bekend met de Javaanse zeden en gewoontes.

In 1895 verscheen van J.W. Young een bundel verhalen waarin Chinezen de hoofdrollen spelen, *Uit de Indo-Chineesche Samenleving*. Young was tolk voor de Chinese taal en wist goed hoe de Chinese maatschappij functioneerde. Twee van de vrouwen in zijn verhalen zijn Tan Ing Nio en Si Sing Nio. Tan Ing Nio beantwoordt aan het stereotype van de peranakan-Chinese vrouw (en heeft dus een inlandse moeder): zuinig, maar ook minder trouw “alsof ze van de moeders overnamen de gewoonte bij de Inlandsche vrouwen om telkens van man te verwisselen” (Young, 1895:53). Bovendien had ze de neiging om de baas te spelen over haar man. Hun huwelijk blijft kinderloos en ze scheiden. Tan Ing Nio neemt daarna de ene minnaar na de andere en haar ex-man neemt een inlandse vrouw

Chinese bruid, ca. 1870

bij wie hij twee kinderen krijgt. Als de kinderen wees worden haalt Tan Ing Nio ze in huis, niet uit compassie maar omdat ze gratis hulp nodig heeft. Ze wordt verbeeld als een schraapzuchtige heks, maar wordt zo steenrijk. Het is er de schrijver erom te doen de aandacht te vestigen op het conflict tussen de Chinese en de Europese wetten, speciaal wat betreft het bezittings- en erfrecht van de alleenstaande Chinese vrouw. Niets van de bezittingen die Tan Ing Nio heeft opgespaard komt bij haar pleegzoon terecht. Alles valt in handen van de Europese zaakgelastigde en de Chinese, Arabische en Europese advocaten. Uiteindelijk bezit de pleegzoon zelfs te weinig om de kosten voor de eredienst voor zijn overleden moeder te betalen.

De heldin van een ander verhaal van J.W. Young is Si Sing Nio, de vrouw van een welgestelde handelaar in Semarang en gewend aan luxe. Si Sing Nio's zoontje wordt ziek en zij doet een gelofte. Als het jongetje geneest zal ze als stalbediende gekleed, blootshoofds en blootvoets meelopen in de jaarlijkse Sam Po Kong-processie ter ere van de Chinese admiraal Cheng Ho, die aan het begin van de vijftiende eeuw Semarang zou hebben aangedaan met zijn immense vloot. Ze belooft dat ze een bosje gras zal meedragen voor zijn paard en het touw zal vastpakken waaraan het paard geleid wordt.

Haar zoontje wordt weer beter en Si Sing Nio wordt als voorbeeld gesteld voor vrouwen die hun dochters onderricht geven in de vrouwelijke zeden. Zoveel als Tan Ing Nio beantwoordt aan het stereotiepe beeld van de Chinese peranakan-vrouw, zo weinig is dat het geval met Si Sing Nio. Tussen haakjes: de kleurrijke en spectaculaire Sam Po Kong-processie wordt jaarlijks alleen in Semarang gehouden en is een mooie reden om mijn geboortestad te bezoeken in augustus.

Dan hebben we het duo Kim en Yum in *Hans Tongka's carrière* van Dé-lilah (1898). Kim, de njai van de tabaksplanter Vonck, heeft net als Tan Ing Nio een inlandse moeder. Ook zij is niet erg onderdanig. Ze heeft sadistische trekken: ze moedigt Vonck aan om koelies te mishandelen, kijkt met genot toe als een koelie “bestraft” wordt en als een van de koelies sterft aan cholera, denkt ze alleen maar aan het voorschot dat hij reeds heeft gekregen dat hij niet meer kan terugbetalen. Kims boezemvriendin Yum, ook de njai van een planter, is een rasechte Chinese en is een en al edelmoedigheid en zelfverloochening. Ze is helemaal niet te spreken over Kim, de “zwartoogige demon”, die zwarte magie gebruikt “op echt Javaanse manier” om haar toean Vonck in het ongeluk te storten als hij met een Europese trouwt. Yum zegt dat zij zich schaamt “dat je ook eene chineesche bent, hoewel je eene javaansche tot moeder hebt, en de appel niet ver van de boom valt” (Dé-lilah, 1898, 2:226-7).

Vermeld is reeds de Balinese njai van de kapitein Chinees Siqua. Over haar heeft Simon Franke geschreven in zijn historische roman *Een stad verrees* (1946), die over het nieuwe Batavia gaat. Deze njai wordt beschreven als een mooie, statige, sterke vrouw die machtiger is dan haar man. “De niets ontziende geldverdiener leest zijn wegen af uit de koolzwarte ogen van zijn vrouw en haar kussen zijn het, die hem ontwerpen inbranden”, aldus de verteller (Franke 1946:75-6). De Chinezen weten dat niet, die kijken neer op deze Balinese, die in hun ogen niet meer is dan een bijzit, maar zij durven zich toch alleen maar vrolijk over haar te maken als ze er niet bij is.

De kussen van Chinese vrouwen bezegelen hun macht over hun mannen. Toch laat Johan Fabricius zijn hoofdpersonage Boeng in *Halfbloed* (1946) de Chinese vrouwen beschrijven als sensuele katjes die nooit ordinair worden, niet kussen en nooit “hevig” worden maar altijd koel en verfynd blijven. Tegelijkertijd zijn ze volgens de verteller onvermoeibaar in het spel der liefde en zijn “op een eigenaardige wijze trouw” (Fabricius, 1946:113-4). Dat laatste wordt “bewezen” door de vrouw in de witzijden shanghai-dress die al eerder een avontuurtje met Boeng had, want zij wordt nerveus als ze Boeng herkent en kijkt hem vertwijfeld aan omdat ze dit keer niet kan ontsnappen aan de bewaking van haar familie.

In 1947 verschijnt een andere historische roman van Simon Franke, *Fa: de roman van een Chinese in het oude Batavia*, die zich afspeelt met de Chinezenmoord van 1740 op de achtergrond. De heldin is Fa, de vrouw van de zakenman Hong Tsji. Zij en haar kleine zoontje worden gered door Jan Willems, een zakenvriend van Hong Tsji, en overleven de slachting. Samen met Jan Willems heeft ze nog een zoon. Fa wordt geschetst als een vrouw met een fijne intuïtie en een hartstochtelijke liefde voor Jan Willems. Anderzijds

is ze een uitstekende zakenvrouw, sterk en zelfstandig, maar boven alles is zij een goede Chinese die haar zoon met Hong Tsjì leert hoe hij moet offeren aan zijn voorouders in hun witte graven, zodat de band met hen niet telooft. Hij is immers de enige van de familie die overgebleven is om de familietradities voort te zetten. Later kan Fa de roep van de Chinese wijk niet weerstaan. Ze verlaat het huis van Jan Willems en gaat in de nieuwe Chinese wijk wonen.

Mijn favoriete personage is Lucie Lagneau oftewel Tante Jo, omdat ze zo vreemd is. Ze komt voor in de roman *Oogstland, een kroniek van oude plantagiën* (1947) van Montanus. Zij is klein en mager, beweegt weinig en heeft een schraal stemgeluid en koude, heersende ogen. Aan haar naam is het niet te zien, maar ze is eigenlijk Chinese. Als klein kind werd ze gekocht door een zekere Adolf Lagneau, die ontslag had genomen uit het leger en daarna met veel succes “woeste gronden” ging ontginnen. Omdat hij het zijn familie niet gunde dat zij iets van zijn bezittingen zou erven, kocht hij het dochtertje van een Chinese waronghouder en liet het erkennen als zijn eigen kind met de naam Lucie Lagneau. Zij was “schrandere en bevattelijk” en op achttienjarige leeftijd blijkbaar erg mooi, “bekoorlijk als een bloesemtak”, volgens de ik-verteller (Montanus 1947:107). Ze trouwde met een veel oudere verre neef van Lagneau van de Luxemburgse tak. Toen ze ontdekte dat haar man haar bedroog, verliet ze hem en begon ze aan “een leven van fantastische uitspattingen en verkwisting” (Montanus 1947:107). Zo kocht ze een Provençaals kasteel alleen om het te laten afbreken, kocht wereldberoemde juwelen van berooide aristocraten en huwde jonge minnaars. Toen haar man zijn nek gebroken had en stierf, stuurde ze haar minnaars een foielelijk portret van zichzelf met op de achterzijde een berekening van wat elk van hen haar gekost had, schoot eigenhandig haar mans geliefde paarden dood en keerde voorgoed terug naar Java. Daar leefde ze teruggetrokken en zelfstandig en zorgde voor het beheer van haar goederen. Iedereen was onderdanig tegenover haar. En zij leefde nog lang, maar zo te zien niet erg gelukkig.

5. Conclusie

Terwijl de Chinese mannen over het algemeen stereotypisch negatief worden verbeeld, is dat bij de Chinese vrouwen veel minder het geval. Alleen pandhoudsters worden negatief geschetst, als woekeraars en uitbuitsters van de Javanen. De andere vrouwen verschillen in vrijwel alle opzichten van elkaar. Zij zijn niet allemaal even “Chinees”. Sommige zijn Balinees of Javaans en worden alleen Chinese omdat ze een verbintenis zijn aangegaan met een Chinese man. Anderen zijn zuiverder Chinees en komen rechtstreeks uit China of uit naburige landen, maar trouwen niet altijd met een Chinees. Er zijn er die njai of echtgenote worden van een Europeaan. Vermenging met Javaans bloed heeft een negatief effect op de moraal van de vrouwen. Dat zien we bij Tan Ing Nio en bij Kim.

Met de tijd zijn er geen grote veranderingen in het beeld van de Chinese vrouwen waar te nemen, behalve wat betreft het uiterlijk. De fraai aangeklede poppen in

Thérèse Hovens verhaal “Bij onze gestaarte broeders op visite” lijken uiterlijk in niets op de gehuwde vrouw in Fabricius’ *Halfbloed* in haar strakke shanghai-dress. Wat hun gedrag betreft gedragen de later beschreven vrouwen zich vrijer dan de eerdere. Maar verder kunnen zij mooi en sensueel, of vet en foeilelijk zijn, stijf formeel of lawaaiig onbeleefd, trouwe echtgenotes of hartstochtelijke minnaresses, gehoorzaam aan hun ouders of rebels. Bijna zonder uitzondering worden ze echter uitgebeeld als sterk, strijdbaar en weerbaar, vrouwen die hun plan kunnen trekken, die in onverwachte situaties niet bij de pakken neerzitten maar in actie komen. Is dat typisch Chinees? Ik denk van niet, want elke vrouw zou zeggen: “Zo ben ik ook!”

Akademi Bahasa 17 Agustus 1945 (AKABA 17) te Semarang

Bibliografie

- Baay, Reggie.** 2008. *De njai; het concubinaat in Nederlands-Indië*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennepe.
- Dé-lilah.** 1898. *Hans Tongka's carrière; tabaksroman*. Deel 1: Hans als Sing-kéh (Baar). Deel 2: Hans als Lau-kéh. Utrecht: Honing.
- Du Perron, E.** 1962. *Het land van herkomst: roman*. Amsterdam: Van Oorschot.
- Dharmowijono, Widjajanti.** 2009. *Van koelies, klontongs en kapiteins; het beeld van de Chinezen in Indisch-Nederlands verhalend proza 1880-1950*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.
- Fabricius, Johan.** 1946. *Halfbloed*. ‘s-Gravenhage: Leopolds.
- Franke, S.** 1946. *Een stad verrees; roman uit het oude Batavia*. Amsterdam: Scheltens & Giltay.
- Franke, S.** 1947. *Fa: de roman van een Chinese in het oude Batavia*. Amsterdam: Scheltens & Giltay.
- Groneman, I.** 1887. *Vorstenlandsche toestanden, Een kêtjoegeschiedenis (deel 2)*. Dordrecht: Revers.
- Hoven, Th.** 1892. *In sarong en kabaai*. Amsterdam: Veen.
- Ido, Victor.** 1915. *De paupers*. ‘s-Gravenhage: Opmeer.
- Li Minghuan.** 2003. From “Sons of the yellow emperor” to “children of Indonesian soil”: studying Peranakan Chinese based on the Batavia Kong Koan Archives, *Journal of Southeast Asian Studies* 34-2:215-30.
- Montanus.** 1947. *Oogstland, een kroniek van oude plantagiën*. ‘s-Gravenhage: Van Hoeve.
- Nieuwenhuys, Rob.** 1978. *Oost-Indische spiegel: Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der compagnie tot op heden*. Amsterdam: Querido.
- Schouten, Wouter.** 1676. *Oost-Indische voyagie*. Amsterdam: Van Meurs.
- Van Bruggen, Carry.** 1988. *’n Badreisje in de tropen; Verhalen*. Schoorl: Conserve.
- Young, J.W.** 1895. *Uit de Indo-Chineesche samenleving*. Utrecht: Honig.

“Die labirint van my geskiedenis”: J.M. Coetzee se voorgeslagte, wortels en die herkoms van sy skryftalent

J.C. Kannemeyer

Based on a scrutiny of original documents and the genealogy of the Coetzee family in South Africa, this article points out the many errors concerning the life of J.M. Coetzee which were handed down from the internet to articles on his work. The genealogy of Coetzee is traced back to Dutch, German, French and British forbearers, from the progenitor Dirk Couché who owned the farm Coetzenburg outside Stellenbosch, through Jacobus Coetzee who figures in the second part of Dusklands (but was not a direct ancestor of J.M. Coetzee) to the English ancestry which made its appearance through the wedding of the author's great-grandfather Coetzee and the first wedding of his grandfather Gerrit Maxwell Coetzee. On J.M. Coetzee's mother's side the ancestry is traced back to the eighteenth and nineteenth centuries, most notably to the missionary Balthazar du Biel, the maternal great-grandfather, the first known forbearer of J.M. Coetzee who wrote books. The missionary's son, Albert du Biel, was a well-known Afrikaans novelist during the 1920's and 1930's, but presently only remembered by scholars of the history of literature. What is of importance for the work of J.M. Coetzee, however, is the recurrence of certain themes of Du Biel, most notably that of the sins of the forefathers and of disgrace, which play a dominant role in the work of the Nobel laureate.

1.

Wanneer 'n mens op die internet op die webwerwe wat handel oor die skrywer J.M. Coetzee ingaan of verspreide biografiese sketse oor hom raadpleeg, is dit opvallend hoe baie gedeeltelik onjuiste en selfs blatant foutiewe inligting daarin voorkom.

'n Mens lees byvoorbeeld dat hy 'n afstammeling is van vroeë Hollandse koloniste wat hulle in die sewentiende eeu aan die Kaap gevestig het, dat sy ouers Afrikaners was sonder enige Britse bloed, dat hulle verkies het om hul kinders in Engels groot te maak en dat Coetzee dus 'n Afrikaner is wat in Engels skryf. In *Pen Nieuwsbrief* van Mei 2004 skryf Robert Dorsman dat Coetzee in 'n Afrikaanstalige gesin gebore is, maar versoek het om na 'n Engelstalige middelbare skool te gaan, 'n versoek wat deur sy ouers toegestaan is. Volgens 'n artikel deur Susan VanZanten Gallagher (2004) in die *Cyclopedia of World Authors* het hy opgegroeï op “his father's isolated sheep farm in the stony semi-desert of the Karroo (sic)”. Hy het sy skoolopleiding in Engels ontvang, hoewel die “Boer nationalists” aan bewind volgens Regina Janes (1997: 114-115) “demanded that Afrikaner children not learn English”. Hy het volgens haar Kaapstad in die jare sestig verlaat om linguïstiek in Brittanje te gaan bestudeer. (Janes, 1997) Coetzee se seun is, volgens *Wikipedia*, in 1989 op drie en twintigjarige leeftyd in 'n motorongeluk dood. Sy vader, skryf Laban Carrick Hill (2001) in 'n oorsigtelike artikel, was 'n prokureur maar het nooit in die regspraktyk gestaan nie. Al hierdie bewerings is vals. Waarskynlik die grofste voorbeeld van foutiewe inligting, wat op nie minder nie as sewe webwerwe voorkom, is dat hy as John Michael Coetzee gebore is maar later sy middelste naam na

Maxwell verander het. Dié inligting is telkens in artikels – soos dié deur Laban Carrick Hill (2001), Alan Riding¹ en Jeroen Vullings (2005) – geplagieer en word selfs herhaal in *World Literature Today* van Januarie – April 2004, 'n uitgawe met 'n hele aantal artikels oor Coetzee wat ná die toekenning van die Nobelprys vir Letterkunde in 2003 aan hom gewy word. Soms het dié foutiewe inligting selfs implikasies vir die interpretasie van sy romans. So byvoorbeeld skryf Laban Carrick Hill dat die K in Coetzee se *Life & times of Michael K* deur kritici verbind is met Franz Kafka se *Der Prozeß* (Die verhoor), maar dat die K dikwels met 'n variante spelling met die C verwisselbaar en Coetzee se middelste naam Michael is.

Wat die kwessie van die naamsverandering betref, kan 'n mens kort gaan. Coetzee se geboortesertifikaat toon onbetwisbaar aan dat hy op 9 Februarie 1940 as John Maxwell Coetzee in die Mowbrayse Verpleeginrigting in Kaapstad gebore is. Die “gewone woonplek” van die ouers word in hierdie stadium as Victoria-Wes in die Groot Karoo aangedui en die vader, Zacharias Coetzee, se beroep as prokureur, sodat dit wil voorkom of die ouers – of dan ten minste die moeder – vir die bevalling na Kaapstad gereis het. Die moeder se volle name was Vera Hildred Wehmeyer. Wat nie vermeld word nie, is dat sy van beroep 'n onderwyser in die primêre skool was.

Hoewel die uitspraak dat Coetzee geen Britse voorsate gehad het nie, deur die stamboom verkeerd bewys word, is dit tog so dat die stamouers uit Nederland na die Kaap gekom het. In die sewentiende eeu het die Nederlande sowel op die gebied van die kuns en die kultuur as op die terrein van die staatkunde en ekonomie 'n ongekende bloeiperiode belewe. Die ekonomiese groei het onder meer 'n florerende handel met die Ooste meebring, en dit het op sy beurt tot die stigting van handelsposte gelei. Wanneer die Nederlanders op 6 April 1652 aan die Kaap voet aan wal sit, was dit nie aanvanklik die bedoeling van die Vereenighde Oostindische G'octrooijeerde Compagnie (VOC) om 'n nuwe kolonie aan te lê nie, maar bloot om 'n “halfwegstasie” tussen die Nederlande en die Ooste op te rig waar die skepe op die lang seereise kon aandoen en verversings vir die verdere togte kon bekom. Dit is by hierdie historiese gegewe waarby Coetzee aansluit in die inleiding tot *White writing* (1988), sy eerste bundel kritiese opstelle wat spesifiek oor die “culture of letters” in Suid-Afrika handel. Hy skryf:

In 1652 a European settlement was planted at the tip of the African continent, at the Cape of Good Hope. It was set there for a specific and limited purpose: to provide fresh produce to East Indian trading between the Netherlands and Asia. (...) For the next century and a half (...) the company tried (...) to discourage the spread of settlement into the interior, to hold the colony to what it had originally been planned as: a trading post, a garden.” (Coetzee, 1988: 1)

Onder die Nederlanders wat hulle reeds in die sewentiende eeu aan die Kaap vestig, was Dirk Couché wat later sy familienaam Coetsé geskryf het. Die stamvader se ouers was Gerard Couché en Margaretha Claasdochter, albei burgers van die stad Kampen. Die

spelling Couché dui op 'n Franse herkoms, maar enige besonderhede en dokumente oor die geslagte verder terug het, behalwe vir die name van hul ouers, verlore gegaan.²

Dirk Couché het in 1655 in Kampen die eerste lig gesien en nog voor sy vertrek is hy getroud met Sara van der Schulp wat in 1654 in Amsterdam gebore is. Hulle reis met die *Asia* uit Texel na die Kaap en kom op 8 Mei 1679 aan na 'n vaart van vier maande en twintig dae. Hoewel hy as adelbors in diens van die VOC reis, was dit slegs om sy passaat na die Kaap te betaal, want uit die staanspoor was hy van plan om hom as vryburger te vestig, nie as amptenaar in diens van die Kompanjie nie. In die eerste aantal jare woon die egpaar in 'n huis in Papendorp (die huidige Woodstock), en dit is bes moontlik dat hy reeds in hierdie stadium plaasprodukte aan die verbygaande skepe van die VOC gelewer het. In 1682 skenk kommandeur Simon van der Stel 'n plaas in Stellenbosch aan hom wat later as Coetzenburg bekend sou word en vandag die sportsentrum van die Universiteit van Stellenbosch huisves. Hy behou egter die dorpshuis in Papendorp en as gevolg van sy vrou se latere swak gesondheid bewoon die egpaar dit weer vanaf 1721. (Coetzee, 1979: 92)

Dirk Couché slaag daarin om Coetzenburg aan die oewers van die Eersterivier tot 'n pragplaas uit te bou en later ook Assegai Bosch in die aangrensende Jonkershoek te besit. Op die oorspronklike grondbrief van Coetzenburg, wat uit die dekade 1682-1692 dateer, het Johannes Mulder, die dorp se eerste landdros en landmeter, 'n klein sketsie geteken van die eerste eenvoudige woonhuis op die plaas, met 'n gesellige rokie wat uit die skoorsteen trek. (Visagie, 2000) Dat hy 'n vooraanstaande burger van Stellenbosch was, blyk uit die feit dat hy as diaken en later as ouderling in die kerk diens doen, in 1787 as heemraad gekies word en in 1706 as kaptein aan die hoof van die Stellenbosse infanterie staan. Hy het waarskynlik iets te make gehad met die stryd teen die ongewilde W.A. van der Stel wat sy vader in 1699 as goewerneur van die kolonie opvolg, maar weens sy diktatoriale bestuurstyl, bevordering van eiebelang en begunstiging van vriende in 1707 deur die Here XVII na Amsterdam teruggedroep word. 'n Mens lei sy betrokkenheid af uit die feit dat die egpaar in hul gesamentlike testament van 1714 Adam Tas, een van die leiersfigure in die verset, as een van twee voogde oor hul onmondige kinders aanstel.

Hoewel J.M. Coetzee met hierdie stamouers beslis van Nederlandse afkoms was, is die moontlikheid van Engelse bloed aan die kant van die stammoeder nie uitgesluit nie. Die stammoeder, Sara van der Schulp, se vader Jacob was getroud met Maria (of Mary?) Elison, 'n familienaam wat na alle waarskynlikheid op 'n Engelse herkoms dui. Dit was heel moontlik in die Amsterdam van die sewentiende eeu wat, net soos ander groot handelstede in die destydse Europa, deur 'n aanmerklike kontingent Engelse handelslui bewoon is. Indien dit wel die geval was, bestaan daar die tergende moontlikheid dat Engelse bloed reeds vóór die koms na die Kaap in die stammoeder aanwesig was en dat daar later in die tien kinders uit die stamouers se huwelik ook 'n stroompie Engelse bloed kon gevloei het.

Coetzenburg word in 1721 oorgeneem deur Dirk se seun Gerrit, in 1683 in die

Kaap gedoop, wat in 1722 met Susanna Loefke (later Lubbe gespel) van Nederland in die huwelik tree. Coetzenburg bly in sy geheel of gedeeltelik in sy besit tot 1753 toe die res van die plaas aan die Colonie (Stadsraad) van Stellenbosch oorgemaak is.

Die oudste seuns van die volgende drie geslagte sou telkens, soos ook die stamvader se oudste seun, die naam Gerrit dra, wat 'n vernoeming van die Nederlandse Gerard Couché is en die dominante voornaam in die J.M. Coetzee-lyn van die Coetzees sou word. Terwyl die seun van die stamvader nog sy familienaam Coetsé spel, word dit van die derde en vierde geslagte af toenemend Coetzee, die spelling wat die nasate meestal in Suid-Afrika sou volg. Gerrit Coetzee, gedoop in 1729, se eerste vrou met wie hy in 1766 in die huwelik tree, was Johanna Elizabeth Romond. Haar vader het uit Zutphen in Nederland gekom, maar te oordeel na die familienaam was hy waarskynlik 'n Franse vlugteling wat om sy geloof na Nederland en daarna na die Kaap verhuis het, al het vader Romond hom vroeër as die Franse Hugenote van 1688 aan die Kaap gevestig. Sulke immigrante wat feitlik al hul besittings in Frankryk moes agterlaat, was meermale in geldnood, en 'n immigrasie na die Kaap, met die versekering van 'n betrekking by die VOC of met aanvanklike finansiële steun van die Kompanjie vir 'n boerdery, was dikwels vir hulle 'n uitkoms. Hul seun, Gerrit Coetzee, gebore 1775, trou in 1801 met Johanna Hendrina Buitendag wat in 1778 gedoop is. Hulle seun Gerrit, gebore in 1811, trou op sy beurt in 1837 met Elizabeth Jacoba Hess wat in 1807 gebore en in die Lutherse Kerk in Kaapstad gedoop is. Hierdie Gerrit was volgens die *Cape Almanac* van 1869 'n grofsmid, 'n ambag wat hy vanuit Dorpsstraat 67 in Kaapstad bedryf het en waarby sy seun Gerrit Frederik hom later bygestaan het.³

Reeds deur die huwelik met Buitendag (met 'n ch gespel) kom daar Duitse bloed in die Coetzees, en dit word versterk deur die huwelik van Gerrit Coetzee van die vyfde geslag met die dogter van Frederik Laurens Hess en Aletta Elizabeth Delpont. Dié laaste huwelik is dan ook die rede waarom daar met die vernoeming van die oudste seun van die sesde geslag Coetzees van die gebruiklike voornaam Gerrit afgewyk word en hy die name Frederik Laurens van sy Duitse grootvader dra, met die byvoeging van Johannes. Met die naam Johannes kan hy terugreik na een van die seuns van die stamvader, maar waarskynliker is dit die manlike vorm van sowel sy ouma as sy oumagrootjie aan moederskant. Frederik, wat aan die Weskus gebore is en hom later op die dorp Ceres sou vestig, trou in 1865 in Kaapstad met Elizabeth Agnes Mills wie se moeder uit Hamilton, Skotland afkomstig was. Soos sy vader was Frederik ook 'n grofsmid van beroep, maar in die jare tagtig van die negentiende eeu tref 'n groot teenspoed hom as hy bankrot speel en sy eiendom op die dorp saam met sy meubels verkoop word om sy skuld te delg.⁴

Met die huwelik van Frederik Laurens Johannes met Elizabeth Agnes Mills kry ons die eerste definitiewe Britse bloed in die Coetzee-familie. Hulle was die oorgrootouers van die skrywer. Wanneer J.M. Coetzee dus in een van sy onderhoude met David Attwell sê dat geen Afrikaner hom as iemand met Engels as huistaal as 'n Afrikaner sal beskou nie, terwyl hy streng gesproke by die afwesigheid van Britse voorouers ook nie

as 'n Engelse Suid-Afrikaner kan kwalifiseer nie, is dit duidelik dat sy kennis van sy Coetzee-voorgeslagte in 1992, die jaar van die onderhoud, maar skraps was. (Coetzee, 1992: 341-342) Dit is ook waarskynlik dat hy in 1992 onbewus was daarvan dat hy aan die Coetzee-kant van sy familie naas Nederlandse ook Duitse voorsate en selfs die moontlikheid van Franse voorouers gehad het.

Een van die boeiendste figure uit die derde geslag van die Coetzees aan die Kaap was Jacobus Coetsé, 'n seun van Johannes Hendrik Coetsé en Anna Elizabeth Paal,⁵ omdat hy die eerste vryburger met waagmoed was om op eie houtjie die onbekende binneland te verken. Simon van der Stel, kommandeur en later goewerneur van 1679 tot 1699, se beleid was om die aanvanklike verversingspos aan die Kaap tot 'n klein landboukolonie te beperk, om die burgers in die onmiddellike omgewing van die Kaap tot sover as Stellenbosch, die Paarl en Franschhoek te laat woon en verspreiding verder die binneland in te ontmoedig. In *White writing* skryf J.M. Coetzee:

The Dutch East India Company, which ran the settlement, had little interest in the hinterland of the Cape, which report said, was barren, inhospitable, and sparsely peopled by primitive Hottentots and Bushmen. Interest waned further when exploring parties failed to find any workable mineral deposits. (Coetzee, 1988: 1)

Hierdie poging van die VOC is egter slegs halfhartig deurgevoer en was in elk geval onsuksesvol, want Van der Stel se seun en opvolger, W. A. van der Stel, goewerneur van 1699 tot 1707, moedig veeboerdery sterk aan. Dit lei daartoe dat die boere geleidelik al hoe dieper die binneland inbeweeg en dat daar 'n nuwe tipe nomadiese mens ontstaan wat die oop ruimtes van die land leer liefkry en fisiek en psigologies opgewasse is vir die harde eise wat die baanbrekerslewe aan hom stel. Die stamvader en die meeste van sy tien kinders het verkies om in die betreklik rustige omgewing van die Kaap te woon, maar iets van die wordende Afrikaners se trekgees was reeds aanwesig in sommige van sy nasate wat die binneland sou intrek, eers in die rigting van die Noordweste en later na Sutherland in die Roggeveld en Graaff-Reinet in die Groot Karoo.

Van die eerstes wat só met dié trekgees besiel was om die knus kom van die Kaap te verlaat, is die stamvader se vierde en vyfde seuns, Johannes Hendrik en Cornelius onderskeidelik. Albei verkry volgens die VOC se stelsel van leenplase weidingsregte vir hul vee naby die huidige Piketberg, waar die VOC teen 1670 die mees noordelike militêre wagpos van die Kolonie aan die voet van die latere Pickenierskloofpas opgerig het om die Hollandse koloniste teen die strooptogte van die Koikoi anderkant die berg te beskerm. Wanneer Cornelius te sterwe kom, trou sy weduwee met Johann Heinrich Lange, maar in 1758 word die plaas oorgeneem deur Johannes Hendrik se sesde seun, Jacobus, wat as jong kind saam met sy ouers, broers en susters na hierdie destydse grensgebied van die Kolonie verhuis.

Jacobus, gebore in 1730, in 1754 getroud met Maria Margaretha Cloete en oorlede tussen die jare 1810 en 1816, was iets van 'n avonturier en 'n waaghals.⁶ Dit blyk uit die

feit dat hy in 1760, met die toestemming van goewerneur Ryk Tulbagh, op 'n ekspedisie noord van die latere Piekenierskloof die onbekende in vertrek. Amptenare van die VOC het wel tussen die jare 1660 en 1664 reise na hierdie geweste onderneem met die doel om die handel met die inboorlinge te bevorder en te soek na die legendariese ryk Monomotapa en die goudstad Vigiti Magna, maar dit was eers Oloff Bergh in 1683 en Simon van der Stel in 1685 wat verder noord tot by die Koperberge in Namakwaland gevorder het.

Jacobus Coetsé, soos hy bekend was, reis nog verder tot by die Grootrivier, oorspronklik die Gariep en later die Oranjerivier genoem, en tot in die suide van die latere Namibië. Hy sien baie kameelperde, 'n dier wat tot in daardie stadium heeltemal onbekend aan die Kaap was. Hy ontdek ook heelwat plantsoorte en gee aan die kameeldoringboom sy naam, omdat hy gemerk het dat die kameelperde so graag aan die hoë blare van dié soort boom vreet. Hy was waarskynlik die eerste wit mens wat só diep in die latere Namibië ingedring het. Ná sy tuiskoms woon hy die jaarlikse wapenskou op Stellenbosch by waar die verhaal van sy reis groot opspraak verwek. Hy word oorreed om sy wedervaringe deur die politieke sekretaris in die Kasteel die Goeie Hoop op skrif te laat stel. Op grond van die inligting wat Coetsé verstrekk – in die besonder dat hy verneem het van die Damrokwas-stam met hul geel huidkleur, lang hare en linneklere, wat hy nie teengekom het nie – gee goewerneur Ryk Tulbagh toestemming dat Hendrik Hop, vergesel van Jacobus Coetsé as gids en tolk, in 1761 'n amptelike ekspedisie op dieselfde roete onderneem.

Die “Relaas” van Jacobus Coetsé word opgeteken deur die politieke sekretaris in die Kasteel en deur Coetsé met 'n kruis onderteken, sodat 'n mens die afleiding moet maak dat hy 'n analfabeet was. Dit is nogal vreemd, aangesien sy grootvader as heemraad 'n prominente inwoner van Stellenbosch was en sekerlik die vermoë gehad het om met gemak te lees en te skryf. Waarskynlik kan die afwesigheid aan die nodige skoling in skryf- en leesvaardigheid by die kleinseun toegeskrif word aan die feit dat hy vroeg in sy lewe reeds die betreklike beskaaftheid van die Kaap verlaat het en dat die afwesigheid van behoorlike onderwysers op die buiteposte hom die kans ontnem het om geletterd te raak. Daarby was hy duidelik 'n mens wat in die natuur, die buitelewe en die avontuur om nuwe gebiede te ontdek, opgegaan het. Jacobus Coetsé is dus nie 'n skrywende voorsaat van die latere so prominente outeur nie. Trouens, as seun van Johannes Hendrik Coetsé maak hy 'n deel uit van 'n ander stamboom as dié van J.M. Coetzee.

Toe J.M.Coetzee in die jare sestig van die vorige eeu in die VSA aan die studeer was, het hy die geleentheid gehad om in die goed toegeruste biblioteek van die Universiteit van Texas by Austin van die verslae van die vroeë reisigers deur suidelike Afrika te lees. Só het hy op die “Relaas” van Jacobus Coetsé afgekom en die gegewe só pakkend gevind dat hy dit as bron, maar op allerlei wyses aangepas en deur 'n vernuftige pseudo-dokumentasie omvorm, gebruik vir “The narrative of Jacobus Coetzee”, die tweede gedeelte van sy eerste roman, *Dusklands* (1974). In die “Afterword”, wat deur J.M.

Coetzee aangebied word as die nawoord van sy fiktiewe vader, die historikus dr. S.J. Coetzee, word van die “Relaas” gepraat as die produk van ’n “a Castle hack” (Coetzee, 1974: 115), ’n geroetineerde sekretaris van die VOC wat die mededelings van Jacobus op skrif moes stel, ’n knolskrywer wat hom in die gebruiklike amptelike styl van die tyd tot die dorre feite beperk, soos nageboots in die “Appendix” wat die aanskyn van ’n outentieke dokument kry. Die dramatiese verhaal van magswellus en geweld, wat die knolskrywer in die Kasteel nie opteken nie, word dan die eintlike gegewe van “The narrative of Jacobus Coetzee”, wat in werklikheid ’n herskrywing is van die oorspronklike “Relaas”, met die aksent op wat “werklik” gebeur het.

Wanneer hy deur sy uitgewer, Peter Randall van Ravan Press, vóór die publikasie van *Dusklands* gevra word om enkele biografiese besonderhede vir reklame van die boek te verskaf, is J.M. Coetzee huiwerig om dit te doen. “As for my family background”, skryf hy in ’n brief op 17 Januarie 1974 aan Randall, “I am one of the 10, 000 Coetzees, and what is there to be said about them except that Jacobus Coetzee begat them all?” Uit hierdie uitspraak, wat Randall, téén Coetzee se sin, op die stofomslag van *Dusklands* gebruik, is dit duidelik dat die skrywer in hierdie stadium onbewus was van die plek wat Jacobus Coetzé in die stamboom van die Coetzees inneem en dat hyself Jacobus as ’n regstreekse voorvader beskou. Dalk kon hy hom as afstammeling van die familie in Suid-Afrika, soos die karakter Jacobus Coetzee in *Dusklands*, sien as “a tool in the hands of history.” (Coetzee, 1974: 114)

2.

Frederik Laurens Johannes Coetzee en sy vrou Elisabeth Agnes Mills se oudste seun was Gerrit Maxwell Coetzee, die grootvader van die skrywer. Hy is op 19 November 1868 op Hopefield gebore en tree in die huwelik met Mary Ann Fuller wat in 1870 in Skotland die eerste lig sien. Met dié huwelik word die Britse bloed by die Coetzees versterk, al was Mary Ann nie die grootmoeder van J.M. Coetzee nie. Uit die huwelik is twee dogtertjies klein dood, terwyl ’n dogter en ’n seun die lewe behou: Irene Linda (1899-1990) en Stanley Maxwell Buller (1901-1985). Twee maande ná Stanley se geboorte sterf sy moeder in 1902 op die jeugdige ouderdom van twee en dertig, waarskynlik as gevolg van komplikasies met die bevalling. Gerrit Maxwell Coetzee trou ’n tweede keer in 1905, hierdie keer met Magdalena Catherina (Lenie) de Beer wat in 1884 op Prins Albert gebore is en in 1978 op hoë ouderdom in Kaapstad sterf.

Die De Beers, wat deur hierdie huwelik met die Coetzees verbind word, was ’n vooraanstaande familie uit Prins Albert. Die stamvader van die De Beers in Suid-Afrika is Matthys Andries de Beer, afkomstig uit Nederland. Sy seun Zacharias (1719-1777) was ’n burger op Stellenbosch, maar in 1762 verleen goewerneur Ryk Tulbagh aan hom toestemming om hom op die plaas Queeckvalleij, later Kweekvallei gespel, aan die voet van die Groot Swartberge te vestig. Sy seun Samuel de Beer (circa 1762 – ná 1809) was die negende kind van Zacharias se vyftien kinders en die oudste uit sy derde huwelik met Dina Margaretha van Dyk. Hy groei op in die Drakenstein, ’n belese,

ontwikkelde man met 'n kennis van wêreldgebeure. In 1783 is hy getroud met Anna Eleanora de Villiers. Van 1794, 'n jaar voor die eerste Britse oornam van die Kaap, woon hy op die plaas wat aan sy vader toegeken is en waarop die dorp Prins Albert, vernoem na die gemaal van koningin Victoria, in 1842 aangelê sou word. Samuel de Beer kon sy tuine en wingerde uit 'n sterk fontein teen die heuwel agter sy opstal natlei en botter, droëvrugte en wyn van 'n goeie gehalte, vergelykbaar met die hoog aangeskrewe Constantia-wyne, aan die mark in Kaapstad lewer.

Saam met genl. J.W. Janssens, wat van 1802 tot 1806 as goewerneur aan die hoof van die kortstondige Bataafse Bewind aan die Kaap staan, besoek die reisiger Hinrich Lichtenstein die plaas Kweekvallei in Februarie 1804. Hulle vind dat De Beer die hele wit bevolking, ongeveer twintig mense, met gewere by hul aankoms laat paradeer, terwyl sy oudste kinders op dwarsfluite speel en die Bataafse driekleur oor die huis wapper. Hy sit die gaste 'n uitstekende maaltyd voor en Lichtenstein neem voorbeelde van De Beer se wyn met hom saam na Europa. Ten spyte van die gul ontvangs vind Lichtenstein hom egter 'n ydel, verwaande vent. In die Engelse vertaling van sy *Travels in South Africa* skryf hy:

The principal features of his character were vanity, bigotry and a love of domination, accompanied by a certain querulousness, and political fanaticism. (...) [H]e prided himself not a little upon it, as shewing how much wiser he was than his neighbours, and looked down with a sort of contempt upon them. (...) He asserted, as is very common among his countrymen, that Africa would be the most fertile and blessed country upon the globe, would produce every thing, if the peasants were less idle and stupid. As a proof of this, he cited his own experience in the fertility of his place, on which he dilated so warmly. (Lichtenstein, 1815: 69-71)⁷

Só sterk was Samuel de Beer se fanatiese verering vir die groot beginsels van vryheid, gelykheid en broederskap dat hy twee van sy kinders na generaals uit die Franse Rewolusie vernoem het: Bonaparte en Moreau. Daarom was hy verheug toe die Kaap met die Vrede van Amiens weer in Nederlandse hande geval het, aangesien Nederland 'n bondgenoot van Frankryk in die oorlog teen Engeland was. Dit is vreemd dat die familie Coetzee, wat later so 'n sterk voorliefde vir die Engelse sou gehad het en in die twintigste eeu skepties was oor die opkomende nasionalisme onder die Afrikaners, in 'n familie met so 'n voorvader, wat sy gevoel teen die Engelse as 'n erfenis vir sy kinders en kindskinders sou agterlaat, sou ingetrou het. Samuel se seun, Zacharias (Zaag) Johannes Hendricus de Beer, wat in 1858 gebore is, was 'n meer besadigde, hoewel konserwatiewer, mens. Hy was 'n sakeman met twee winkels op Prins Albert en het vyf en vyftig jaar lank as diaken, ouderling en skriba in die Kerk en ook op die dorpsbestuur gedien. Hy was die vader van Lenie de Beer wat met Gerrit Maxwell Coetzee getroud is. Sy vrou was Magdalena Maria le Roux, die dogter van Gabriel Jacobus le Roux wat een van die voorvaders is van die skrywer Etienne Leroux, onder meer bekend vir sy roman *Sewe dae by die Silbersteins* (1962). Daar is, hoe ver verwyderd

dit ook al mag wees, dus 'n bloedlyn tussen twee van die voorste Suid-Afrikaanse skrywers, J.M. Coetzee en Etienne Leroux!

Lenie het vroeg in die twintigste eeu klavier, orrel en viool op Stellenbosch bestudeer en was, selfs toe sy al in die negentig was, 'n uitstekende pianis. Op haar oudag kon sy nog aan haar kinders en kleinkinders vertel hoe haar vader tydens die konstruksie van die indrukwekkende Swartbergpas, wat in 1886 geopen is, 'n handelspos op die berg gehad het. Lenie was op 'n dag as klein dogtertjie saam met hom op die berg toe die weer begin opsteek en een van die bandiete wat aan die pas gewerk het, haar tot op die dorp moes dra. In die familie was daar 'n silwer lepel, 'n geskenk van Thomas Bain, die meesterbouer van die Swartbergpas en ander bergpasse en die "colossus of roads", soos Patricia Storrar (1984) hom noem. Op sestionjarige ouderdom tydens die Anglo-Boereoorlog is Lenie onder huisarres geplaas, omdat sy in die aanwesigheid van Britse soldate by 'n "sing-song" dit gewaag het om die Transvaalse volkslied te speel.⁸

Die naam Maxwell, wat met Gert Maxwell in die Coetzee-familie beland, is hoegenaamd nie oorgeërf van die Coetzee-kant nie. Dit laat die vraag ontstaan waar die naam sy oorsprong het. 'n Mens vermoed dat dit kom van die familie van Elizabeth Agnes Mills, Gerrit Maxwell se moeder wat getroud was met sy vader Frederik Laurens Johannes Coetzee. Nêrens in die Mills-stamboom is daar egter 'n Maxwell te vinde nie. In 'n brief wat 'n onbekende skrywer op 'n onbekende datum aan die moeder van J.M. Coetzee gerig en waarvan slegs 'n fragment bewaar gebly het,⁹ sê die outeur Maxwell "was not a family name, but a friend [of Frederik Laurens Johannes Coetzee] who was a partner of the old firm Maxwell and Earp in Cape Town." Die firma was aanvanklik in beheer van John Eben Maxwell, maar teen die einde van die negentiende eeu het sy weduwee Susan saam met haar seun Robert Miller Maxwell (1862-1935) die saak bedryf in vennootskap met Edward John Earp. Hulle het hoofsaaklik handel gedryf in eetgerei en ysterware, wat waarskynlik ook gereedskap vir 'n smedery ingesluit het.¹⁰ Frederik Laurens Johannes Coetzee was só goed bevriend met Maxwell dat hy sy seun Gerrit Maxwell laat doop het. Gerrit Maxwell het dus sy tweede voornaam ontvang uit hierdie besondere vriendskap.

Gerrit Maxwell word saam met sy broers en susters op Aurora naby Velddrif aan die Weskus groot as die oudste van nege kinders, maar verhuis later saam met sy ouers, broers en susters na Ceres.¹¹ Onder sy broers was daar twee boekhouers, 'n posmeester en 'n bankbestuurder, almal goeie burgers van die samelewing, sonder om buitengewone posisies te bereik. Die uitsondering was Gerrit Maxwell wat 'n groot sukses van sy lewe as sakeman en boer gemaak het en in sy omgewing 'n gesiene man was. Vermoedelik het hy, waarskynlik as gevolg van geldnood wat deur sy vader se sekwestrasie ontstaan en hom op 'n baie vroeë ouderdom getref het, net tot standerd VII skoolgegaan en toe as jongeling na die Karoo getrek. Aanvanklik het hy 'n bestaan as togryer gemaak en weldra met 'n klein winkeltjie vir kruideniersware op Koupstasie naby Laingsburg begin. Later het hy begin werk op Laingsburg in Fuller se winkel met wie se dogter hy sy eerste huwelik sou aangaan. Tien tyde van sy eerste vrou se dood het

hy reeds 'n winkel en 'n slaghuis op Laingsburg besit, maar ook die hotel en slaghuis op Fraserburgweg (die latere Leeu-Gamka) wat deur sy twee ongetroude susters bedryf is. Net soos sy vader het Gerrit Maxwell sterk bande met die firma Maxwell & Earp gehad. In die likwidasië- en distribusierekening van sy eerste vrou se boedel wys verskeie items dat haar man sake van beduidende omvang met Maxwell & Earp gehad het.¹² Hy moes, soos sy vader, 'n besonder hegte vriendskap met Robert Miller Maxwell gesluit het, want hy het sy kinders versoek dat hul eersgebore seuns telkens die naam Maxwell onder hul voorname moes hê. Wat die aard van dié vriendskap was, is onbekend, maar dit was klaarblyklik só heg dat Frederik se seuns en kleinseuns dié versoek eerbiedig het.

Ná sy huwelik met Lenie de Beer, vyftien jaar jonger as hy, het Gerrit, of Gert soos hy alom bekend was, steeds op Laingsburg bly woon waar hulle eerste drie kinders gebore is en waar hy in 1907-1908 as burgemeester gedien het. (Kritzinger, 1957: 148) Saterdag is hy dikwels per trein na die nabygeleë Matjiesfontein waar die jong Skot Jimmy Logan 'n pragtige hotel bedryf het wat aangedoen is deur strome reisigers onderweg per ossewa, perdekar, koets of trein na die rykdomme van die diamantveld in Kimberley. Logan het sy dorp tot 'n lieflike Victoriaanse gesondheids- en vakansieoord ontwikkel vir Europese besoekers met borskwale en wat deur die droë lug van die Karoo volkome genees kon word. Cecil John Rhodes, vooraanstaande politici van die Kaap en verskeie lede van die Britse aristokrasie was gereelde besoekers en Olive Schreiner, skrywer van die internasionaal beroemde *Story of an African farm* (1883), het 'n tyd lank daar gewoon en herhaaldelik vir besoeke teruggekeer. Haar belangrike boek *Thoughts on South Africa* (in 1896 geskryf maar eers postuum in 1923 gepubliseer) het daar ontstaan. Tydens die Anglo-Boereoorlog is 'n groot perdevoorsieningskamp met 10 000 troepe en 20 000 perde in die onmiddellike buurt van Matjiesfontein opgerig en 'n gedeelte van die hotel is as herstellingshospitaal vir Britse offisiere gebruik, met die sentrale torinkie as 'n gewapende uitkykpos vir moontlike vyande.

Die rede vir Gert se gereelde besoeke aan Matjiesfontein was omdat hy as geesdriftige krieketspeler graag deel wou wees van die wedstryde wat Logan met sy entoesiasme vir die spel gewoonlik op Saterdag gereël het. Selfs Lenie, sy vrou, was iemand wat geesdriftig meegedoen het, met 'n plek op die veld wat volgens oorlewering as "suicide point" bekend was. Logan het 'n hartstog vir die spel gehad en geen koste ontsien om krieket in Suid-Afrika te bevorder nie. By geleentheid het hy die MCC, die Engelse krieketspan, na Suid-Afrika laat kom en Gert in sy plaaslike span ingesluit.

Oor die verloop van een van die wedstryde wat Logan gereël en waaraan Gert deelgeneem het, bestaan 'n beëdigde verklaring, omdat die uitslag aan die haas ongelooflike grens. Tydens die vroeë stadium van die Anglo-Boereoorlog reël Logan 'n wedstryd tussen die Britse militêre wat lede was van die garnisoen op Prins Albert en 'n plaaslike span wat op Prins Albertweg gespeel sou word. Die militêre sou eerste kolf. W.A. Brown Rowan begin met die boulaanval en in die eerste beurt neem hy drie paaltjies van die Britte, sonder dat hulle die kans kry om 'n enkele lopie aan

te teken. Daarna neem Gert Coetzee die boulwerk oor en neem nog twee paaltjies sonder 'n lopic. Wanneer Rowan weer begin boul, palm hy die res van die paaltjies in, sonder dat enige van die kolwers 'n enkele lopic kon aanteken. Daar was wel 'n bylopie wat aangeteken is van Coetzee se aanval, al is die kolwer byna uitgehardloop, terwyl 'n enkele verdere lopic van 'n foutbal gekom het. Die Britse span het dus 'n totaal van twee vir sy volledige beurt gehad! Veel later, op 5 Maart 1935, teken Gert Coetzee en van die ander betrokkenes in die magistraatskantoor op Prins Albert 'n verklaring om die uitslag van die wedstryd skriftelik te bevestig. Dit word later in die *Cape Argus* gerapporteer.¹³

Toe Gert se een suster, wat die hotel en slaghuis help bedryf het, in die huwelik tree, het hy en Lenie omstreeks 1912 saam met die kinders na Fraserburgweg (Leeu-Gamka) verhuis. Daar het die gesin hul eerste motor, 'n BSA, gekry en het hulle almal vir die pret op die Kruidfontein-Leeu-Gamka-pad met 'n trein teen die verbysterende snelheid van vyftien myl per uur resies gejaag. In 1916 koop Gert die plaas Vogelfontein, onder die familie algemeen bekend as Voëlfontein, en in 1919 verhuis die gesin daarheen. Die plaas, wat vandag steeds in die familie se besit is en aan Gerald Coetzee, 'n neef van J.M. Coetzee, behoort, was oorspronklik 14 130 morg in grootte en is bereikbaar deur by Leeu-Gamka van die N1 weg te draai, vyftien kilometer lank met die pad na Fraserburg aan te hou, dan by 'n hek links in te draai en tot by die opstal van die plaas vyftien kilometer verder te ry. Met sy talle ondernemende sakebelange was Gert teen hierdie tyd 'n vermoënde man en naas sy skaapboerdery op die plaas het hy ook 'n uitgebreide vrugteboerdery bedryf. By herhaling was hy waardeerder vir die Landbank en hy was wyd bekend as 'n uitmuntende perdekenner wat meer as dertig jaar lank karperde en muile op landbouskoue beoordeel het, van Rosebank en Goodwood in die Kaap tot Worcester en Swellendam. In die jare op Voëlfontein dien hy op die nabygeleë Merweville se dorpsbestuur. Hy en sy vrou skenk ook die stoel vir die preekstoel van die N.G. Kerk op dié dorp. (Erasmus, 1954: 41)

Op Voëlfontein het Gert 'n pragtige ruim plaashuis met 'n Kaaps-Hollandse gewel laat bou. Jaarliks kon die uitgebreide familie, soms tot veertig mense op 'n slag, van oraloor tydens Kerstyd of met Pase vir die saamtrek na Voëlfontein opruk, terwyl die getal aanwesiges elke jaar met die groeiende gesinne vermeerder. Dan is daar gelag en geskerts, terwyl hulle, met die bougainvillea aan die een kant en die lemoenboord reg voor hulle naby die huis, al geselsende op die breë stoep kon sit, herinneringe uit hul jeug aan mekaar kon vertel en oor die glansende Karoo uitkyk. Vir die mans was dit ook 'n tyd om in die vroeë oggende wilde voëls te skiet en springbokke te jag. Op die solder kon die kleinkinders allerlei geheime ontdek. In byna elke vertrek van die huis was daar beddens, matrasse en opvoubeddens, terwyl van die kinders op die lang stoep met sy veranda of selfs agterop die bakkies geslaap het.¹⁴ In die ruim kombuis met sy Agastoof het Lenie, later bygestaan deur haar dogters en skoondogters en met die hulp van talle plaasvroue, in die oggend tee of koffie met die heerlikste gebak bedien en oordadige etes vir die besoekers voorberei. Bokant die plaashuis was die dam en die

kinders kon swem by die fontein wat spesiaal vir die besoeke skoongemaak is. Orals naby die werf was die kraalmure, soms tot twee voet dik, van op 'n afstand sigbaar. Baie van die kinders en kleinkinders van Gert en Lenie het Lenie se musikale aanleg geërf en omtrent almal het 'n groot belangstelling in sport gehad. Wanneer die familie in groot getalle na Voëlfontein optrek, het sowel die seuns as die dogters krieket gespeel, terwyl die res van die familie op die breë stoep sit en toekyk het.

Van die jonger kinders uit Gert se huwelik met Lenie het aanvanklik op die plaas by hul halfsuster Irene, 'n opgeleide onderwyseres, onderrig ontvang en daarna hul skoolopleiding op Prins Albert voortgesit waar hulle by hul oupa en oma De Beer kon inwoon, in die jare dertig ook by Gert en Lenie wat hulle op Prins Albert gevestig het nadat die plaas deur twee van hul seuns, Stanley (uit sy eerste huwelik) en Gerald (gewoonlik Son genoem), oorgeneem is. Van September 1935 tot September 1941 was Gert burgemeester van Prins Albert.¹⁵ Vir die hoërskool is die ouer kinders na Kaapse skole gestuur: die dogters na Wynberg Hoër Meisieskool, die seuns na Caledon of na Hoër Seunskool in die Paarl.

Gert was 'n Anglofiel, en dit is nogal vreemd dat 'n dogter uit die familie De Beer, wat in die twintigste eeu sterk ondersteuners van die Nasionale Party sou word en in 1949 'n rol by die inwyding van die Voortrekkermonument sou speel, in die huwelik sou tree met die half Engelse, krieketspelende Gert Coetzee wat altyd 'n sterk Sap en pro-Smuts-man sou bly. Sy en Lenie se eerste taal was Afrikaans, hoewel hulle, as gevolg van 'n Engelstalige skoolonderrig, in die negentiende-eeuse Kaapkolonie die algemene praktyk, goed Engels kon praat. Deur haar huwelik het Lenie ook nader aan die Engelse begin beweeg.

Gert is op 21 Junie 1946 op sewe en sewentigjarige leeftyd op Voëlfontein oorlede. Minder as 'n kilometer van die plaashuis – waar die pad in twee vork, links na Merweville en regs na Fraserburg – is die begraafplaas waarin sy graf met 'n marmarsteen prominent bo die ander grafte, almal vroeëre inwoners van die plaas, uitrys. Op sy grafsteen word die datum van afsterwe en sy ouderdom vermeld, met die woorde: “In liefdevolle herinnering aan my dierbare eggenoot Gert Maxwell Coetzee. En daar sal geen nag meer wees nie.” Die laaste sin – 'n aanhaling uit Openbaring 21: 25 en 22: 5 – word skynbaar weerspreek wanneer sy kleinseun later die omgewing van die begraafplaas in die genadelose barheid van die Groot Karoo beskryf: “Whatever dies here dies firmly and finally: its flesh is picked off by the ants, its bones are bleached by the sun, and that is that. From the earth comes a deep silence, so deep that it could almost be a hum.” (Coetzee, 1997: 97) Sy kleinseun John was tydens sy dood net oor die ses jaar oud en het die herinnering aan 'n geboë, knorrige ou man met 'n stekelrige ken met hom saamgedra. Dié welgestelde en deftige grootvader was as die “boordjie-boer”¹⁶ bekend en was naas plaaseienaar ook die eienaar van 'n hotel en 'n winkel op Fraserburgweg en 'n huis op Merweville waar 'n Union Jack op die verjaardag van die Britse koning gewapper het. Wanneer sy kleinseun later in *Boyhood* oor hom skryf, roep hy die woorde van sy seuns in die herinnering: “'n Ware ou jintelman en 'n ware

ou jingo!", woorde wat eintlik op sy graf aangebring behoort te gewees het. (Coetzee, 1997: 128) Sy moeder, wat by tye 'n gestremde verhouding met haar skoonfamilie gehad het, kon by sulke woorde van haar swaers honend vertel hoe bang sy seuns vir hom was en hoe hulle nooit, selfs toe hulle al uitgegroeide mans was, dit gewaag het om 'n sigaret voor hom aan te steek nie. (Coetzee, 1997: 128) Ná die middagmaal moes die hele huis grafstil wees, terwyl hy sy middagslaap geniet. Die vrees vir die ou man, so dra John se niggie Margot dit in *Summertime* met sy boeiende kombinasie van fiksie en werklikheid oor, het die ander grootmense soos muise laat word. Tog was Gert Coetzee ondernemend en sonder hom sou die familie nie op Voëlfontein in die Karoo gewees het nie. Hy het begin as 'n smous wat katoenprente, potte en panne en medisyne aan boere en mense op die platteland verkoop het. Daarmee het hy genoeg gespaar om 'n aandeel in 'n hotel te koop, dit weer te verkoop en grond te koop, sodat hy hom kon vestig as 'n perdeteler en skaapboer. (Coetzee, 2009: 106-107) Teenoor hom, so gee Margot dit weer, is die ander Coetzee-mans "slagatte".¹⁷ Terwyl die vader se gedonder en gebrul hulle in hul skoene laat bewe het, was die moeder ligvoetig soos 'n muis. Toe die seuns uit is in die wêreld, het hulle volgens Margot geen ruggraat, geen geloof in hulself en geen moed gehad nie. Wat die Coetzees sulke maklike mense gemaak het, meen sy, was hul geselligheid, hul goeie geselskap en hul voorkeur vir 'n maklike uitweg. Daarom het hulle nooit gestry of onder mekaar getwis nie. Hulle het verwag dat die hele wêreld so 'n slap, gesellige plek soos Voëlfontein sou wees. (Coetzee, 2009: 116)

3.

Uit Gert en Lenie se huwelik is tien kinders gebore: Leonore (Lynne), Constance (Connie), Gerald Zacharias (Son of Sonny) wat die boerdery op Voëlfontein sou voortsit, Zacharias (Jack), Janet Agnes (Girlie) wat met Joshua Joubert Olivier sou trou en op 'n plaas in die distrik Williston sou woon, Agnes Elizabeth, Joy, Alfred Kenneth (Bubbles), Alan Hubert en James Mills. Bubbles het geboer in die distrik Williston en was bekend vir sy droë humor, terwyl Alan dikwels pittige briewe in die koerante geskryf het. Met die uitsondering van een was al die kinders van Gert, die twee uit sy eerste en nege van die tien uit sy tweede huwelik, kulturele Afrikaners in die sin dat Afrikaans hul huistaal was, al het baie van hulle nie die rigting van die Nasionale Party se soort nasionalisme ondersteun nie.

Die uitsondering was John se vader, Zacharias Coetzee (later Zach of Jack genoem), wat op 29 September 1912 op Prins Albert gebore en op 30 Junie 1988 in Kaapstad oorlede is. Hy heet dus na sy grootvader en oorgrootvader De Beer aan sy moeder se kant. As jong seun wou hy aanvanklik met alle mag en geweld matroos word, op vreemde seë vaar en eksotiese lande besoek, maar sy vader wou daar niks van weet nie.¹⁸ Dat hy met sulke idees rondgeloop het, dui daarop dat hy iets van 'n romantiese dromer in hom gehad het en 'n wilde loot in die Coetzee-stamboom was. In plaas van uitvaar na die onbekende het hy sy leerjare as kandidaatprokureur by 'n firma

op Caledon deurloop en, ná 'n kortstondige periode in Kaapstad, in 1936 met 'n eie praktyk op Victoria-Wes begin. Daar ontmoet hy Vera Hildred Marie Wehmeyer, gebore 2 September 1904 op Uniondale en oorlede 6 Maart 1985 in Kaapstad. Hoewel sy van Duits-Poolse afstamming was en Afrikaans goed kon praat, het sy, waarskynlik onder invloed van haar moeder wat deur haar kinderjare in die Verenigde State voorkeur gegee het aan Engels, op haar beurt ook Engels met haar kinders gepraat. Vera het ná matriek 'n jaarkursus in primêre onderwys by die Universiteit van Kaapstad voltooi en toe op Victoria-Wes begin skoolhou. Daar het sy en Jack mekaar ontmoet en op mekaar verlief begin raak. In 1936 is hulle getroud. Wanneer hul kinders gebore word, is Engels reeds gevestig as hul huistaal. Wat dadelik opval wanneer 'n mens hul onderskeie ouderdomme op hul oudste seun John se geboortesertifikaat vergelyk, is dat Jack in die jaar van hul huwelik vier en twintig jaar en Vera reeds twee en dertig jaar oud was – 'n verskil dus van agt jaar.

Danksy die navorsing van Stefan Wehmeyer, 'n kleinneef van J.M. Coetzee, kan die Duitse voorgeslagte van die familie, almal uit die gewone werkersklas met beroepe soos meulenaar en kleremaker, tot in die sewentiende eeu teruggevoer word. Die voorvaders van die Suid-Afrikaanse Wehmeyers het in die dorpie Quackenbrück, noord van Osnabrück in Niedersachse, gewoon. Die stadje Quackenbrück, wat reeds in die jaar 1235 gevestig was, se naam klink asof dit 'n paddastroompie kan beteken, maar dit het niks daarmee te doen nie. Die woord “Brück” beteken 'n brug, terwyl “Quacken” dieselfde stam het as die Engelse woord “quake” en die woord dus 'n brug oor 'n moerasagtige, onstabiele, bewegende stuk aarde beteken. (Wehmeyer 2007) Die eerste bekende Wehmeyer was Johann Gerd Wehmeyer (1666-1705), gevolg deur twee geslagte met dieselfde naam: Berend Hinrich Wehmeyer (1701-1788 en 1736-1788 onderskeidelik).

Die stamvader wat in 1789 na die Kaap kom en van die laaste immigrante was wat die Kaap in diens van die VOC sou bereik, was Gottlieb Wilhelm Bernard Wehmeyer (1763-1803), wat in 1791 met Catherina Elizabeth Zondagh (1772-1809) in die huwelik tree. Waarskynlik het hy die groen stadje, waardeur die Hasenrivier vloei, weens gebrek aan werksgeleenthede in die destydse Duitsland verlaat, terwyl die avontuur van 'n vreemde en ongerepte land hom verder kon gelok het, soos die vreemde seë sy oom laat besluit het om uit die kleindorpse vesting van sy familie weg te gaan en skeepsdokter te word. (Wehmeyer, 2007)

Sy seun Bernard Mathys (1794-1850) sou in 1823 met sy eie niggie, Martha Johanna Maria Zondagh (1806-1858) uit die Langkloof, in die huwelik tree. Hy was 'n veldkornet en het in die jare dertig van die negentiende eeu grond naby Avontuur aangekoop. Anders as sy vader wat op vroeë ouderdom in die Kaap oorlede is, sou hy hom in die Suid-Kaap vestig omdat sy oupa Zondagh in dié wêreld gewoon het. Teen 1839 het Bernard 'n deel van sy plaas op Avontuur in erwe opgedeel, aan bruin mense teen 'n jaarlikse tarief verhuur en sendelinge van Pacaltsdorp uitgenooi om sendingwerk onder hulle te kom doen.

Sy seun Gottlieb Wilhelm Bernard (1826-1909) is in Port Elizabeth gebore en was bekend daarvoor dat hy sowel Nederlands as Engels goed kon praat. Hy het geboer op die plaas Oude Wolwekraal in wat later die distrik Uniondale sou word. In 1854 is hy verkies tot lid van die Kaapse Parlement as verteenwoordiger van George, 'n posisie wat hy tot 1858 beklee het. Ná sy uittrede beywer hy hom vir 'n kerkgebou op Uniondale en vir 'n behoorlike berggas tussen dié dorp en Knysna wat deur Thomas Bain voltooi word en as die Prins Albertgas bekend staan.

Gottlieb se seun was Petrus Hendrik (Piet) Wehmeyer (1864-1931) wat in 1895 met Louisa Amelia du Biel (1873-1928) in die huwelik tree en sy vader se plaas Oude Wolwekraal erf. Hulle was die grootouers van John Coetzee aan moederskant. Aangesien albei voor sy geboorte oorlede is, kon die skrywer in sy jeugjare hoogstens deur die herinnering van sy moeder en ander familieleden iets van hulle te hore gekom het. Daarby was die Wehmeyers ver van Kaapstad, Worcester en die Karoopleas Voëlfontein wat J.M. Coetzee se woon- en kuierplekke in sy kindertyd was. Wat hy wel verneem deur die vertellings van sy moeder, so gee die afstandelike John dit in *Boyhood* weer, is dat sy oupa Piet in die jare toe volstruisvere ongelooflik hoë pryse op die Londense mark behaal het en wêreldwyd hoog in aanvraag was, deur twee verekopers oorreed is om sy boerdery van skape na volstruise om te skakel. (Coetzee, 1997: 22) Met die val van die vere as gevolg van 'n oorproduksie en die uitbreek van die Eerste Wêreldoorlog in 1914 was die kopers wat hom tot die omskakeling aangemoedig het, skoonveld en was Piet Wehmeyer en sy seun Roland, wat saam met hom op die plaas was, twee van die vele boere van die Klein Karoo wat bankrot gespeel en hul plaas verloor het.

Ná hulle jare op Oude Wolwekraal het Piet en Louisa op Uniondale gaan woon en later, ná die dood van sy vrou, het Piet hom by een van sy dogters op Stellenbosch gevestig waar hy oorlede is. Volgens J.M. Coetzee, wat die inligting op 'n mededeling van sy moeder baseer,¹⁹ het Louisa lewenslank 'n sterk kulturele afkeer van Afrikaners gehad en haar kinders in Engels grootgemaak, 'n taal wat sy tydens haar kinderjare in die Verenigde State naas die Duits van haar ouers goed leer praat het. Daarom het sy aan haar kinders Engelse name gegee: Roland, Winifred, Ellen, Vera, Norman, Lancelot. Tog moes sy en haar kinders in die oorheersend Afrikaanstalige omgewing van Uniondale ook 'n behoorlike kennis van Afrikaans gehad het. Wat 'n mens egter verbaas, is dat Piet Wehmeyer op Uniondale een van die stigterslede van die Nasionale Party was, waaruit 'n mens aflei dat hy, ten spyte van sy vrou se sterk afkeer, tog heelwat vriende in die Afrikaanse gemeenskap op die dorp moes gehad het. Waarskynlik het die egpaar op die gebied van die politiek verskillende paaie geloop, iets wat nie ongewoon was onder Afrikaners in die eerste helfte van die twintigste eeu nie.

Die Wehmeyer-familie in Suid-Afrika is nie talryk nie, waarskynlik omdat die stamvader Gottlieb net twee kinders, waarvan slegs een 'n seun, gehad het. Gottlieb die tweede (van die derde geslag) was egter die prominentste onder die familie in Suid-Afrika en word vermeld in Dalene Matthee se roman *Fielas se kind* wanneer 'n sensusbeampte opdaag om Fielas en haar gesin se name op te skryf en vas te stel aan

wie die grond behoort waarop sy woon: “Dis my grond. My pa en my oupa het in hulle lewens oor baie jare heen vir die Wehmeyers gewerk. Jy kan maar sê hulle het hulle vir die Wehmeyers doodgewerk. Na die oubaas se afsterwe is hierdie twaalf morg van Oude Wolwekraal op my oorle pa se naam gesit, die erfbrief en alles is by mister Cairncross op die dorp op Uniondale.”²⁰

4.

Deur die huwelik tussen Piet Wehmeyer en Louisa du Biel kry die kinders van Jack Coetzee en sy vrou Vera ’n boeiende voorvader by, maar ook iemand wie se vreemdsoortige optrede ’n mens aan sy geestesgesondheid laat twyfel. Louisa was die dogter van Balcer Dubyl wat later sy naam as Balthazar du Biel geermaniseer het. Du Biel, in 1844 in die dorpie Schwarzwald in die provinsie Posen in Pole gebore en in 1923 op Stellenbosch oorlede, het as jong seun sy vader se beste opgepas en allerlei gesigte en visioene gesien. In een so ’n visioen kry hy die opdrag om die evangelie van Christus aan die heidene te gaan verkondig. Binne die Protestantse vorm van die Christendom was daar in die laaste jare van die agtiende en die negentiende eeu in verskeie Europese lande ’n geestelike herlewing wat tot die oprigting van verskeie sendinggenootskappe gelei het. Dit het voortgevloei uit Philipp Jakob Spener (1635-1705) se piëtistiese beweging wat, as ’n reaksie op die dorre leerstellinge waarin die prediking versand het, ’n oproep was tot ’n bevatlike oordrag van die evangelie, nog verder versterk deur die filantropie en die geloof in die natuurlike goedheid van die mens wat met die verheerliking van die “edele barbaar” na die politieke teoretikus en filosoof Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) teruggevoer kon word.

Met die merkwaardige missionêre élan in verskeie Wes-Europese lande is die negentiende eeu die sendingeeu by uitnemendheid, en Du Biel was, ná een van sy gesigte waarin God hom tot die sending roep, vasbeslote om daaraan deel te hê. Onder die Duitse sendinggenootskappe wat Suid-Afrika as arbeidsveld afgebaken het, was daar die Morawiërs, die Berlyners en die Rynse Sendinggenootskap. Du Biel rig hom allereers tot die Berlyners, maar hulle wys sy aansoek by herhaling af, waarskynlik omdat hulle agtergekom het dat dié jongman met sy veelvuldige visioene ’n rare entjie mens was. Hy oorhandig egter sy dokumente aan die Rynse Sendinggenootskap in Barmen wat hom tot sendeling orden. Teen die einde van 1868 word hy na Suid-Afrika gestuur waar hy in 1870 met Anna Louisa Brecher, die dogter van ’n Morawiese sendeling, in die huwelik tree. Du Biel doen diens as sendeling op Berseba en Keetmanshoop in die destydse Duits-Suidwes-Afrika, maar vertrek dan in 1872 na die Verenigde State van Amerika waar hy as prediker onder Evangeliese Duitsers werk, voortdurend verhuis en onder meer in Bloomington, Illinois woon. In 1881 keer hy terug na Suid-Afrika om op aanbeveling van sy skoonvader, Ferdinand Brecher, as assistent vir ’n bejaarde sendeling van die Rynse Sendinggenootskap in Namakwaland uit te help. Hy bly egter slegs nege maande in dié betrekking aan en wend hom dan tot die Nederduitse Gereformeerde Kerk waar hy op Uniondale as elementêre onderwyser

en hulpprediker diens doen. Agt maande later verbreek hy alle kerklike verbintenisse om hom in die sakewêreld te begewe en as smous in die omgewing van Mosselbaai rond te gaan.

Du Biel en Anna Louisa het ses kinders gehad. Onder hulle is Anna Maria wat in 1871 in Steinkopf gebore is, haar lewe lank in die onderwys staan en in 1958 ongetroud in Rosebank, Kaapstad sterf; Louisa Amalia, gebore in Petersburg in die distrik Menard, Illinois in 1873 en in 1928 in Uniondale oorlede, wat deur haar huwelik met Piet Wehmeyer die grootmoeder van J.M. Coetzee sou word; en Johann Albert Ernst, wat in 1874 op Geelhoutboom in die distrik Mosselbaai gebore is en in 1963 in Pinelands, Kaapstad sterf.

Balthazar du Biel was die eerste bekende skrywervoorjaat van John Coetzee. Wanneer die niggie Margot aan die voornemende biograaf in Coetzee se *Summertime* (2009) sê dat die skrywer se “oddness”, bedoelende sy talent, nie van die Coetzees kom nie, maar van sy moeder se kant, “from the Meyers or whatever the name was, the Meyers from the Eastern Cape. Meyer or Meier or Meiring” (Coetzee, 2009: 99), is dit ná aan die waarheid. Jacobus Coetzee se “Relaas” was die produk van ’n verbeeldinglose optekenaar in die Kasteel aan die Kaap en die familie Coetzee in Suid-Afrika staan, enkele belangrike uitsonderings soos Ampie en Christoffel Coetzee daar gelate,²¹ nie bekend vir hul skryftalent nie. Balthazar du Biel, daarenteen, was die skrywer van twee “geestelike” boeke. Ná sy dood het sy dogter Anna, of Annie soos sy bekend was, dié twee boeke uit Duits in Afrikaans vertaal, terwyl haar broer Albert dit verwerk en verkort het: *Deur ’n gevaarlike krankheid tot ewige genesing* (1934) en *’n Ewebeeld en stroom musiek* (1941). Die boeke is gebaseer op Du Biel se dagboek.²² Uit die gepubliseerde werk spreek ’n troebel gees wie se veelvuldige, lewenslange visioene sy weg deur die wêreld bemoeilik en versperrings vir hom op sy pad gelê het. Wanneer groot tante Annie, wat ook die jeugdige John se peetmoeder is, in haar woonstel in Rosebank val en haar heup breek, besoek John, sy moeder en sy broer haar in die hospitaal. In die stoorkamer van haar woonstel, so skryf Coetzee in *Boyhood*, vind hulle stapels ou koerante, kartonne, papier wat vir die verpakking van boeke bedoel is en honderde kopieë van *Deur ’n gevaarlike krankheid tot ewige genesing* wat met die jare onverkoop bly lê het. John het die boek probeer lees, maar dit te vervelend gevind. “No sooner has Balthazar du Biel got under way with the story of his boyhood in Germany”, so gee hy dit in *Boyhood* weer, “than he interrupts it with long reports of lights in the sky and voices speaking to him out of the heavens.” Op die foto in tante Annie se slaapkamer kyk Balthazar du Biel met nors, starende oë en ’n ferm, fel mond, terwyl sy vrou langs hom ’n uitgeputte indruk maak. (Coetzee, 1997: 120) “Was Aunt Annie’s father mad?”, vra John aan sy moeder. “Yes, I suppose he was mad”, antwoord sy. Waarskynlik, gaan die moeder voort, het tante Annie uit vrees vir hom tot die vertaling ingestem toe hy nog in die lewe was. “He was a terrible old German, terribly cruel and autocratic. All his children were afraid of him.” (Coetzee, 1997: 118) Dit is bekend dat daar dikwels ’n noue verwantskap tussen ’n bipolêre stoornis en waansin aan die een kant en die

kunssin aan die ander kant in families voorkom en dat die waansin en psigologiese afwykings oorneem en tot 'n onstabiliteit lei wanneer die artistieke aanleg nie in goeie bane gekanaliseer word nie. (Jamison, 1993) In die geval van Balthazar du Biel het dit gelei tot 'n ongesonde godsdienismanie en die skryf van onleesbare boeke, terwyl van sy nasate in rebellie daarteen areligieus geraak het. In die geval van John Coetzee het die artistieke aanleg in die hoogste moontlike mate in vervulling gegaan. Dit kom dikwels voor dat 'n uitsonderlike aanleg op die gebied van die kunste in families deur power eksponente op dieselfde gebied voorafgegaan word.

Dit geld ook vir een van Balthazar se kinders. Sy seun Johann Albert Ernst het onder die naam Albert du Biel in die jare twintig van die twintigste eeu 'n beskeie plek as skrywer van Afrikaanse romans verwerf, 'n verdere aanduiding dat die skryftalent van J.M. Coetzee van sy moeder se kant af kom. Albert du Biel is deur sy ouers geleer om te lees en skryf en het nie veel formele skoolonderrig ontvang nie. Later was hy verbonde aan Sanlam, maar in 1928 bring hy saam met 'n paar vennote 'n klein uitgewerytjie in die Paarl tot stand wat die tydskrif *Die Boereblad* met artikels in Afrikaans en Engels en enkele van Du Biel se boeke publiseer. Tydens die depressie van die jare dertig speel die blad egter bankrot.

Du Biel maak eers op vyftienjarige leeftyd kennis met geskrewe Afrikaans as hy van die verhale en gedigte in S.J. du Toit se tydskrif *Ons Klynthi* lees. Hoewel van sy eerste geskrifte in Engels was, skryf hy sy romans en verhale in Afrikaans. Hulle is: *Getrou*, in 1914 geskryf, as vervolghverhaal in *Die Huisgenoot* en in 1921 in boekvorm gepubliseer; *Die misdade van die vaders* (1919); *Kain* (1922); die reeks verhale en sketse *Oor berg en vlakte* (1922-1925); *Die verraaier* (1931); *Die eenoog-verkenner* (1932); en *Bloudoorns* (1944).

Met sy boeke wou Du Biel geskikte leesstof in Afrikaans vir die jeug verskaf. Daarom wou hy, soos die reeks *Oor berg en vlakte* geadverteer word, hê dat die hoofkarakters in sy werk deur 'n "skoon en sterk" lewe as voorbeelde vir jongmense moes dien en dat sy verhale sowel aangename leesstof moes wees as "leersaam en veredelend" op die lesers inwerk.²³ Sy romans word dan ook voortdurend onderbreek deur 'n didaktiese verteller wat allerlei sedelessies oordra en deur sy ingryping die vloei van die verhaal tot stilstand rem, óók wanneer hy die nodige historiese raamwerk vir die leser moet agterhaal. Om sy verhale onderhoudend te hou vir 'n publiek vir wie lees in hul eie taal nog 'n nuwigheid was, maak hy byvoorbeeld in *Die misdade van die vaders* gebruik van die tipiese resep van 'n romantiese intrige en 'n beproefde liefde met 'n gelukkige einde wat verweef word met die negentiende-eeuse geskiedenis van die Boere aan die oosgrens op die vooraand van die Groot Trek. Bydraend tot die romantiek is die sporadiese verskyning van 'n geheimsinnige nagtelike ruiter wat hulle teen die aanvalle van die swartes verdedig – 'n "knap verafrikaansing", soos P.C. Schoonees (1939: 131) dit stel, "van die dolende Middeleeuse ridder" wat meermale in die Afrikaanse verhaalkuns van dié jare optree. Ook met die gebruik van die patriarg en grondbesitter wat huisvesting aan 'n aantal bywoners op sy plaas bied, sluit Du Biel se romans aan

by 'n tipiese patroon in die vroeë Afrikaanse romankuns. Die verhale wat hy in *Die verraaier* bundel, speel af teen die agtergrond van die Anglo-Boereoorlog, maar word veral geplaas in die omgewing van Oudtshoorn uit die tyd van die Kaapse rebellie en die verraaiers van die “Boeresaak”. Daarnaas handel van die verhale oor kêrels en die nooiens by wie hulle kom opsit en lewens wat verydel word deur kortsigtige ouers wat hul dogter liever aan 'n veel ouer maar ryker man wil afsmeer as om haar toe te laat om met die liefde van haar lewe in die huwelik te tree. As 'n mens vandag lees hoe 'n moeder haar dogter verwyt wanneer sy 'n ryk vryer verwerp, kom 'n mens iets agter van wat die ekonomiese realiteite van die tyd was wat by sulke besluite in oorweging gebring is, selfs al vind die hedendaagse leser so 'n verwyt 'n bietjie naïef: “As jy met Klaas trou, kan jy jou hele lewe lank witbrood eet, en kan jy uit jou eie kraal slag.” (Du Biel, 1931: 72)

Albert du Biel is vandag, behalwe vir spesialiste wat om historiese redes van sy werk kennis neem, 'n ongelese skrywer. As 'n mens die getuienis in *Boyhood* moet aanvaar, het die jeugdige John Coetzee *Die misdade van die vaders* en *Kain* tydens hulle besoek aan tant Annie se woonstel in Rosebank met die toestemming van sy moeder met hom saamgeneem. *Die misdade van die vaders* het hy probeer lees, maar dit só vervelend gevind dat hy nie verder as bladsy tien kon kom nie. Sy moeder, so deel sy hom mee, het lank gelede een van haar oom se boeke gelees, maar sy kon niks meer daarvan onthou nie. Die romans, sê sy, “are very old-fashioned. People don't read books like that any more.” (Coetzee, 1997: 120)²⁴

En tog is die werk van Du Biel in 'n belangrike opsig van belang vir Coetzee se latere ontwikkeling. In *Die misdade van die vaders* word, hoe potsierlik die skuld van die voorgeslagte ook al uitgewerk word, 'n tema aangespreek wat in die oeuvre van Coetzee sentraal sou staan: die wandade en vergrype van 'n enkele mens wat op sy kinders afkom en 'n nageslag wat 'n hele lewe lank met daardie skande moet saamleef. In die werk van Sara Gertrude Millin, vir wie Coetzee in sy *White writing* die belangrikste Engelse Suid-Afrikaanse romanskrywer tussen Olive Schreiner en Nadine Gordimer noem maar wat deesdae as gevolg van haar moreel aanstootlike hantering van ras verwaarloos word, is die dominante tema die misdade van die vaders as gevolg van 'n biologiese degenerasie, waardeur opeenvolgende geslagte met 'n “legacy of evil” besmet word. (Coetzee, 1988: 143) “Blood, Taint, Flaw, Degeneration” noem Coetzee dit in sy opstel oor dié skrywer. (Coetzee, 1988: 136)

By Coetzee word die motief van die kontinuïteit van die geslagte heeltemal anders uitgewerk as by Millin of by Albert du Biel. Hoewel Du Biel ook geboei word deur die motiewe van verval en erfskuld, bly dit by hom, soos ook by ander skrywers met hul verhale oor familie-dinastieë op die groot plase, wat deur allerlei rampe of degenerasie tot 'n val kom, gesien as straf en vermaning vanuit 'n Christelik-Judaïese perspektief. Tog kan 'n mens vra of Du Biel in al sy onbeholpenheid nie dalk vir Coetzee onbewustelik 'n tema verskaf het wat hy op verskillende vlakke en in verskillende fasette, sowel op persoonlike as op nasionale vlak, sou uitwerk, totdat dit in sy groot roman *Disgrace*

(1999) sou kulmineer nie. Reeds in sy eerste boek, *Dusklands*, wil die karakter Eugene Dawn saam met die dokters wat hom behandel, waad deur die “labyrinth of my history” (Coetzee, 1974: 51), die talle generasies wat hom voorafgegaan het, sodat hy uiteindelik kan weet aan watter misdade van die vaders hy skuldig is. Daarom het hy aan die slot van “The Vietnam project”, die eerste deel van *Dusklands*, goeie hoop “of finding whose fault I am.”

Universiteit van Stellenbosch

Bronnelys

- Aucamp, Hennie** 1996 *Van hoogmoed tot traagheid*, Kaapstad: Human & Rousseau.
- Beyers, C.J. en Basson, J.L. (red.)** 1987 *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek deel V*, Pretoria: RGN.
- Coetzee, Hannes** 2005 *Die onbekende toekoms: Coetzee's in Suid-Afrika en Namibië*, Boordfontein privaat uitgegee deur die skrywer.
- Coetzee, J.M.** 1974 *Dusklands*, Johannesburg: Ravan Press.
- Coetzee, J.M.** 1988 *White writing: On the culture of letters in South Africa*, New Haven/Londen: Yale University Press.
- Coetzee, J.M.** 1992 *Doubling the point: Essays and interviews*, geredigeer deur David Attwell, Cambridge, Massachusetts/ Londen: Harvard University Press.
- Coetzee, J.M.** 1997 *Boyhood*, Londen: Secker & Warburg.
- Coetzee, J.M.** 2009 *Summertime*, Londen: Harvill Secker.
- Coetzee, N.A.** 1979 *Die stamouers Coetzee en nageslagte*, Pretoria: Perskor.
- De Kock, W.J. en Krüger, D.W. (red.)** 1972 *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek, deel II*, Kaapstad: Tafelberg.
- Du Biel, Albert** 1922 *Kain* Stellenbosch/Kaapstad: Du Biel's Uitgewers Maatskappy.
- Du Biel, Albert** 1931 *Die verraaier*, Paarl: Die Specialiteite-Maatskappy.
- Erasmus, M.F.** 1954 *Halfeeuftes-gedenkboek Ned. Geref. Gemeente Merweville, K.P.1904-1954*, Kaapstad: Nasionale Handelsdrukkery.
- Green, Lawrence** 1975 (herdruk) *Karoo*, Kaapstad: Howard Timmins.
- Groesbeek, I., Veltkamp-Visser, S. en Zöllner, S** 1991: *Coetzee-familie in Suid-Afrika*, Pretoria: RGN.
- Heese, J.A. en Lombard, R.T.J. (red.)** 1986 *Suid-Afrikaanse geslagsregisters/ South African genealogies, deel I*, Pretoria: RGN.
- Hill, Laban Carrick Hill** 2001 J.M. Coetzee, In: Parini, J. (red.) *British Writers, supplement VI*, New York: Charles Scribner's Sons.
- Jamison, Kay Redford** 1993 *Touched with fire: Manic-depressive illness and the artistic temperament*, New York: Simon and Schuster.
- Janes, R.** 1997 “Writing without authority”: J.M. Coetzee and his fictions, *Salmagundi*, 114, 115, Lente/ Somer.

- Kritzinger, M.O.** 1957 *Driekwarteeufees-gedenkboek van die Ned. Geref. Kerk, Laingsburg 1882-1957*, Kaapstad (Elsiesrivier): Nasionale Handelsdrukkery.
- Lichtenstein, Hinrich** 1815 *Travels in Southern Africa II*, vertaal uit Duits deur Anne Plumptre, Londen: B. Clarke.
- Matthee, Dalene** 1985 *Fiela se kind*, Kaapstad: Tafelberg.
- Pama, C.** 1983 *Die groot Afrikaanse familienaamboek*, Kaapstad: Human & Rousseau.
- Schoonees, P.C.** 1939 *Die prosa van die Tiveede Afrikaanse Beweging*, derde bygewerkte uitgawe, Pretoria: J.H. du Bussy/ Kaapstad: HAUM.
- Smith, M.H.D.** 1985 *Boerepioniers van die Sandveld*, geredigeer en bygewerk deur R.T.J. Lombard, Pretoria: RGN.
- Storror, Patricia** 1984 *A colossus of roads*, Kaapstad: Murray & Roberts/ Concor.
- Van Heerden, Etienne** 1993 *Die stoetmeester*, Kaapstad: Tafelberg.
- Van Heerden, Etienne** 2009 *Dertig nagte in Amsterdam*. Kaapstad: Tafelberg.
- VanZanten Gallagher, S.** 2004 *Cyclopedia of World Authors*, vierde hersiene uitgawe, Londen: Harper & Brothers.
- Visagie, Jan** 2000 Historiese Coetzenburg plaas van bekende baanbrekers, *Die Burger*, 12.8.
- Vullings, Jeroen** 2005 J.M. Coetzee laat zich niet kennen, *Vrij Nederland*, 30.7.
- Wehmeyer, Stefan** 2007 Terug: 'n Reis na Quackenbrück, Niedersächse, Duitsland, *Kaapse Bibliotekaris*, Julie – Augustus.

Note

1. *The New York Times*, 3.10.2003.
2. Genealogiese besonderhede oor die stamouers, en die verdere geslagte Coetzees aan die Kaap, word verstrek in N.A. Coetzee se *Die stamouers Coetzee en nageslagte* (1979) en *Die onbekende toekoms: Coetzees in Suid-Afrika en Namibië* (2005). Hannes Coetzee verskaf egter in sy boek ná die derde geslag geen besonderhede oor die J.M. Coetzee-lyn van die familie nie. Vir verdere besonderhede is die belangstellende aangewys op *Suid-Afrikaanse geslagsregisters/ South African genealogies*, deel I, saamgestel deur J.A. Heese en R.T.J. Lombard. Beknopte inligting oor die stamouers word verstrek deur C. Pama (1983: 81). 'n Belangrike ongepubliseerde bron, wat beskikbaar is by GISA, is die driedelige *Coetzee-familie in Suid-Afrika* deur I. Groesbeek, S. Veltkamp-Visser en L. Zöllner (1991).
3. Inligting uit 'n e-pos van prof. Gerhard Geldenhuys, gedateer 19.5.2010. Gerrit Frederik Coetzee was later werksaam as kleinhandelaar in Peperstraat, Kaapstad.
4. Hierdie inligting kom uit dokument MOIB 2/1678: 94 in die Kaapse Argiefbewaarplek, die enigste wat op F.L.J. Coetzee betrekking het. Inligting uit die reeds genoemde e-pos van prof. Geldenhuys.
5. Sommige bronne, soos De Kock en Krüger (1972: 136) gee haar familienaam aan as Paling.
6. In die *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek* verskyn daar per abuis twee lemmas oor Jacobus Coetsé: in deel II deur N.A. Coetzee onder redaksie van W.J. de Kock en D.W. Krüger (1972: 136-137); en in deel V deur E.J. Prins onder redaksie van C.J. Beyers en J.L. Basson (1987: 146-147). Naas die

reeds genoemde boeke van N.A. Coetzee en Hannes Coetzee word 'n hoofstuk in M.H.D. Smith se *Boerepioniers van die Sandveld*, geredigeer en bygewerk deur R.T.J. Lombard (1985: 29-38) aan Jacobus Coetse gewy.

7. Oor Lichtenstein se besoek skryf ook Lawrence Green, *Karoo*, Kaapstad, Howard Timmins, herduk van 1975, pp. 110-111. Dit is opvallend dat Lichtenstein juis, met Samuel de Beer as segsman, op die luiheid van die inwoners wys, 'n motief wat J.M. Coetzee in sy opstel "Idleness in South Africa" (1988:12-35) sal ondersoek.
8. Inligting in 'n e-pos van Paul Kloppers, 'n neef van J.M. Coetzee, 1.6.2009.
9. Hierdie fragment is op 1.6.2009 aan my verskaf deur Paul Kloppers.
10. Hierdie inligting is aan my verskaf deur prof. Gerhard Geldenhuys van Stellenbosch wat die manuskrip van 'n ongepubliseerde artikel ("Vermoedens oor die voorname van die skrywer J.M. Coetzee") en 'n kwartierstaat van die outeur tot my beskikking gestel het.
11. Van die gegewens oor Gerrit Maxwell Coetzee en sy familie, wat hier verwerk word, is op 26.2.2009 deur Pieter Hugo opgestel en deur Stefan Wehmeyer, kleinneef van J.M. Coetzee, aan my verskaf.
12. Inligting uit die reeds vermelde artikel van prof. Gerhard Geldenhuys.
13. Die besonderhede oor hierdie wedstryd is aan my verskaf deur Paul Kloppers in 'n e-pos van 1.6.2009, met 'n aanhegting van die beëdigde verklaring.
14. Inligting per brief van mev. Sylvia Coetzee, 20.11.2008.
15. Inligting ontvang van Lydia Barrella van die Fransie Pienaar-Museum op Prins Albert in 'n brief van 4.3.2009. Sy vrou Lenie was voorsitter van die Vroue-Landbouvereniging op Prins Albert. Gert is in 1945 oorlede, maar sy vrou het hom jare oorleef en het onder die kleinkinders as "Mum" Coetzee bekend gestaan. Daar hang 'n foto van haar in die Fransie Pienaar-Museum op Prins Albert.
16. Mededeling van mev. Sylvia Coetzee in 'n brief van Junie 2010.
17. Dié voorstelling word in *Summertime* deur die karakter Margot in haar onderhoud met die fiktiewe biograaf oorgedra. In die werklike lewe was Gert Coetzee egter, volgens mev. Sylvia Coetzee in haar brief van Junie 2010 aan my, nie so 'n bullebak as wat die roman dit wil hê nie. Drie van sy seuns het in die Koup en die Noord-Kaap geboer. Volgens mev. Sylvia Coetzee kan boere wat daar kan moed hou en 'n sukses van hul boerdery kan maak, nie slagatte wees nie. Ook die jongste seun en die dogters was goeie burgers van die samelewing.
18. Inligting van Gerald Coetzee, eienaar van Voëlfontein en neef van J.M. Coetzee in 'n persoonlike onderhoud, 23.5.2009.
19. E-pos aan my, 27.10.2008.
20. Dalene Matthee, *Fiela se kind* (1985:15). Die verteller in Etienne van Heerden se roman *Die stoetmeester* (1993) is die regsgeleerde Max (Siener) Wehmeyer. Ook in sy *Dertig nagte in Amsterdam* (2009) figureer 'n karakter met die naam Wehmeyer. In Hennie Aucamp se kabarettreks "Tafelgebed", wat onder die afdeling "Die derde sonde: Wellus" verskyn (Aucamp 1996: 33-35), kom die karakter "Doorsie du Biel" voor vir wie "Teiresia Tert van Nietvoorbij" laat kom om haar "weens die Kersfeesdruk" met haar koekbakkerij te help en geboei raak deur sy "crotch" waaragter sy "meer as 'n beuring in sy denim gewaar". Hieruit word dit duidelik waarom Aucamp op die seldsame familienaam Du Biel vir sy teks besluit het!
21. Die taalkundige Abel Coetzee (1906-1975) lewer enkele bydraes op die gebied van die volkskunde,

maar as letterkundige was sy oordele bedenklik en was hy met sy aggressiewe voortvarendheid in diskrediet by die belangrikste skrywers van sy tyd. Met die verstrengeling van pseudo-dokumentasie en outentieke bronne toon die roman *Op soek na generaal Mannetjies Mentz* (1998) deur Christoffel Coetzee (1945-1999) in 'n mate 'n ooreenkoms met *Dusklands* (1974), J.M. Coetzee se eerste roman. Die letterkundige Ampie Coetzee (1939-) is sedert die jare sestig prominent vir sy artikels en resensies oor die skrywers van Sestig en vir sy studies oor die digter Breyten Breytenbach.

22. Die oorspronklike Duitse manuskrip van die dagboek word bewaar in die C.S. van Wijk-versameling, Dokumentesentrum, J.S. Gericke-biblioteek, Universiteit van Stellenbosch. Die Afrikaanse teks van *'n Ewebeeld en stroom musiek* vorm ook deel van dieselfde versameling.
23. Advertensie van dié reeks agterin die eerste uitgawe van *Kain* (1922).
24. Coetzee gee die titel van Du Biel se roman verkeerdelik as *Die sondes van die vaders* aan.

Riglyne vir outeurs:

Manuskrip vir T.N&A uit die volgende onderdele:

- U naam, adres, telefoon, faks-nummer en e-po adres op 'n afsonderlike bladsy.
- 'n Uitdruk van die artikel (in drievoud).
- Genommerde illustrasies, indien benodig, met duidelike aanduiding van waar hulle in die teks geplaas moet word.

Aanwysings vir die artikel self:

- Bydraes kan in Afrikaans, Nederlands, Duits of Engels geskryf word.
- Gebruik die geldende spelling van hierdie tale.
- Na die titel van die artikel volg 'n samevatting van maksimaal 150 woorde. Die samevatting behoort in Afrikaans of Nederlands te wees indien die artikel in Duits of Engels geskryf is.
- Moenie afkortings gebruik nie (skryf “onder meer”, nie “o.m.” nie).
- Laat die eerste reël van 'n paragraaf inspring, behalwe na 'n opskrif.
- Laat langer aanhalings inspring, en onderskei hulle deur middel van witreëls van die res van die teks.
- Verwys na notas met behulp van syfers in boskrif.
- Gebruik by aanhalings dubbele aanhalingstekens (“ ”) behalwe by aanhalings binne aanhalings (“ ‘ ’ ”).
- By aanhalings val die leesteken slegs binne die aanhalingstekens wanneer dit deel vorm van die aanhaling.
- Die publikasie waarna in die artikel verwys word, verskyn agteraan in 'n bibliografie.
- Gebruik by voorkeur die Harvard-sisteem van titelbeskrywing en verwysing.
- Verwysings in die teks word aangedui deur die name van outeur(s), jaar van publikasie en bladsynommer(s) tussen hakies te plaas. Byvoorbeeld: (Lijphart-Bezuidenhout 1984: 40-42).
- Titelbeskrywing in die bibliografie aan die einde van die artikel (titels in alfabetiese en kronologiese volgorde):

Groeneboer, Kees. 1993. *Weg tot het Westen: het Nederlands voor Indië: een taalpolitieke geschiedenis*. Leiden: kitlv Uitgeverij.

Lijphart-Bezuidenhout, Tr. 1984. Thomas François Burgers - *Toneelen*, *Tijdschrift voor Nederlands en Afrikaans*, 2 (1): 38-56.

Disket:

- Lewer 'n disket in met die definitiewe teks van die artikels; dit wil sê, nadat enige kritiek verwerk is.
- Skryf die naam van die gebruikte woordverwerkingspakket op die disket. T.N&A gee voorkeur aan die Richtext (rtf) formaat. Ander formate sal sover moontlik konverteer word.
- Hou 'n oorspronklike kopie.

Redaksionele Beleid:

Alle bydraes word anoniem op geskiktheid van publikasie beoordeel deur ten minste twee beoordelaars, onafhanklik van die T.N&A redaksie. Die kopiereg van artikels gepubliseer in T.N&A berus by die redaksie.

Menings wat in T.N&A uitgespreek word, hoef nie noodwendig deur die redaksie gedeel te word nie.

T.N&A

Intekenvorm

Titel:

Prof.

Dr.

Ds.

Mnr.

Mev.

Me.

Voorletters en van:

Adres:

..... Kode:

Tel. (W): (H): (Faks):

Sel: E-pos:

Betaling: Suid-Afrikaanse Intekenaars: R 100

Buitelandse Intekenaars: R 175

☐

per tjek / posorder uitgemaak aan die SAVN

☐

per direkte deposito aan SAVN, Rekening no. 1190154676

ABSA, Kode: 630125

Tjek-rekening

Pretoria, Suid-Afrika

Geteken: Datum:

Pos of faks asseblief die depositostrokke en rekening as bewys van betaling.

Adres: Me. Renée Marais

E A G

Universiteit van Pretoria

0002 Pretoria

Suid-Afrika

E-pos: renee.marais@up.ac.za

Faks/Tel.: 033 3461443

Kansellaries geskied op skriftelike versoek. Kwitansies word op versoek gestuur.